

หลักการพิจารณาพระนิพพานธาตุ
ตามแนวพระพุทธดำรัสและอรรถกถา

โดย พุทธธรรมประทีป

หลักการพิจารณาพระนิพพานธาตุ

ตามแนวพระพุทธดำรัสและอรรถกถา

โดย พุทธธรรมประทีป

คำนำ

เรื่องพระนิพพานเป็นเรื่องละเอียดอ่อน สุขุม ลุ่มลึก อันสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า **“เห็นได้ยาก ตรัสรู้ตาม (พระองค์) ได้ยาก (แต่) เป็นวิสัยที่บัณฑิตพึงรู้”** ดังพระบาลีพุทธภาษิตว่า

อธิคโต โข มยายํ ธมฺโม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ
สนฺโต ปณีโต อตกฺกาวจโร นิปุโณ ปณฺฑิตเวทนีโย.

วินย. ๔/๗/๘.

แปลความว่า : **ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้แล เป็นสภาพลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ตรัสรู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่หยั่งลงได้ด้วยตรรกะ เป็นธรรมละเอียด อันบัณฑิตจะพึงรู้แจ้ง.**

เพราะเหตุนั้น การพิจารณาสภาวนิพพานว่าเป็น **“อนัตตา”** หรือ **“โลกุตตรอัตตา (แท้)”** ตามที่มีข่าวกันอยู่ในปัจจุบันนี้ มิใช่เป็นเรื่องที่จะพิจารณาจากข้อมูลที่ได้อย่างลวกๆ หรือมักง่าย แล้วจะสามารถสรุปลงอย่างถูกต้องว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ได้โดยง่าย

ถ้าเห็นถูก ก็ตรงนิพพานเลยทีเดียว แต่ถ้าลงความเห็นผิด หรือหลงตามคนเห็นผิด ก็จะต้องเดินทางผิดไปอีกไกล อย่างเบาก็อเวจีมหานรก ส่วนผู้ที่เห็นผิดแล้วนำคนอื่นให้เห็นผิดตามไปด้วย ย่อมได้รับผลกรรมหนักถึงโลกันตนรกได้ง่าย จึงเป็นเรื่องที่จะประมาทมิได้

ดัง**ที่พระบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท)** อดีตเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส ได้แสดงพระธรรมเทศนา เรื่อง **มงคลคาถา ๓๘** *(ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, พ.ศ.๒๕๓๖, หน้า ๑๗๐-๑๗๑)* มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“ผู้ศึกษาธรรมในพระศาสนาควรตรึกตรองให้มาก อย่าให้พลาดอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ของเล่นๆ ถ้าดีก็ตรงนิพพานทีเดียว ถ้าพลาดก็ตกโลกันต์ เลยทีเดียว”

ผู้ศึกษาพึงศึกษา และพิจารณาข้อมูลจากทั้ง **เอกสารหลักฐานที่เชื่อถือได้ ที่ถูกต้อง ที่ตรงประเด็น** และ**ที่สมบูรณ์พอ** และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง **พึงศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลจากทั้งพระปริยัติสัทธรรม** และ **ทั้งปฏิบัติพระสัทธรรมของพระสุปฏิปันโน ผู้ได้ผ่านการศึกษาอบรมตนด้วยอธิศีลสิกขา** (การฝึกอบรมในศีลอันยิ่ง) **อธิจิตตสิกขา** (การฝึกอบรมในจิตอันยิ่ง) และ **อธิปัญญาสิกขา** (การฝึกอบรมในปัญญาอันยิ่ง) **มาดีพอสมควรแล้ว จึงจะสามารถอาศัยปัญญาจากสุตมยปัญญา** (การอ่าน/การฟัง) **จินตามยปัญญา** (การคิดพิจารณา) และ**ภาวนามยปัญญา** (การเจริญปัญญาด้วยการเห็นแจ้งรู้แจ้ง) **ด้วยตน สรุปลงได้ถูกต้อง** เพราะ**พระพุทธศาสนามิใช่เป็นแต่เพียงแต่ความเชื่อตามใครแล้วจะสามารถรู้แจ้งเห็นจริงได้แต่เป็นศาสนาคือคำสอนให้ปฏิบัติให้รู้แจ้ง เห็นแจ้งด้วยตนเอง** เป็น **“ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ” เท่านั้น**

คณะกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรม “พุทธธรรมประทีป” จึงขอเสนอ **“หลักการพิจารณาพระนิพพานธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรม ณ ภายในของพระอริยเจ้า/พระอรหันตเจ้า”** ว่า**เป็น “อนัตตา”** หรือ **“อัตตาโลกุตตระ** หรือ **อัตตาวิมุต (แท้)” เพื่อให้ท่านได้มีข้อมูลที่เพียงพอแก่การศึกษาสัมมาปฏิบัติ ให้สามารถทำความเข้าใจพระสัทธรรมอันเป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง และให้สามารถวินิจฉัยได้ถูกต้องขึ้นด้วยตัวเอง ดีกว่าเพียงแต่ฟังความสั้นๆ จากผู้ใดหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แล้วก็สรุปและวินิจฉัยว่า**

เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ฮือฮาตามเขาไป โดยที่ตนเองก็ยังมิได้ศึกษาค้นคว้าและทดลองปฏิบัติให้เห็นผลแจ่มแจ้งเอง หรืออย่างน้อยก็ให้พอมีประสบการณ์บ้างด้วยตนเองเลย ก็จะมีโอกาสผิดพลาดได้มาก และยิ่งถ้าตั้งทิฏฐิไว้ก่อนว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่ผู้นั้นว่าอย่างนั้นอย่างนี้เท่านั้น โดยไม่ยอมรับฟังข้อมูลจากแหล่งอื่น ให้ได้ข้อมูลเพียงพอประกอบการวินิจฉัยให้ถูกต้องยิ่งขึ้นแล้ว ก็เสียโอกาสทองของท่านไป

ชีวิตนี้สั้นนัก ถ้าคิดผิด เห็นผิด ฉวยว่าต้องตายไประหว่างที่ตนเองกำลังหลงผิดตามเขาไป เพราะตนเองนั้นมิได้ศึกษา และ**ปฏิบัติให้รู้แจ้งด้วยตน แม้ให้พอมีประสบการณ์บ้าง หรือให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งได้บ้าง ก็จะกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิไป จึงไม่มีโอกาสแก้ตัวอีกแล้ว เกิดมาชาตินี้ได้พบพระพุทธศาสนาแล้ว แต่ก็เสียชาติเกิดแท้ๆ**

หลักการพิจารณาพระนิพพานธาตุนั้น ท่านต้องได้ศึกษาทำความเข้าใจทั้งโดย**หลักปริยัติ** และ**ทั้งปฏิบัติสมถวิปัสสนา อย่างน้อยให้พอมีประสบการณ์จากการปฏิบัติสมถวิปัสสนาดีพอสมควร เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ที่เชื่อถือได้ ที่ตรงประเด็น** และ**ที่สมบูรณ์ เพียงพอจะสรุปความได้ด้วยตนเองอย่างมั่นใจว่า "พระนิพพาน" คืออย่างไร มิใช่เพียงสักแต่ว่ารับฟังเขามาแล้วก็ว่าตามเขาไป** กล่าวคือ ท่านต้องทำความเข้าใจ ให้รู้แน่แก่ใจว่า

[๑] พระพุทธดำรัสเคยตรัสไหมว่า **"พระนิพพานเป็นอนัตตา" ? ถ้าเคย มีหลักฐานอยู่ที่ใด ?** -- อย่าฟังใคร ! จงเปิดดูพระไตรปิฎกให้ทราบแน่ชัดด้วยตน !!

[๒] **ที่แน่ๆ** มีพระพุทธดำรัสตรัสแสดงเปรียบเทียบ**อัตตลักษณะ** กับ **อนัตตลักษณะ** โดยยกเบญจขันธ์ขึ้นแสดงถึง ๕ ครั้ง มีปรากฏในอนัตตลักขณสูตร ว่า

รูปํ ภิกฺเขว อนตฺตา. รูปญฺจ หิทํ ภิกฺขเว **อตฺตา** อภวิสฺส นยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย ลพฺเภถ จ รูเป เอวํ เม รูปํ โหตุ เอวํ เม รูปํ มา อโหสีติ.

ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว รูปํ อนตฺตา ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ น จ ลพฺภติ รูเป เอวํ เม รูปํ โหตุ เอวํ เม รูปํ มา อโหสีติ.

แปลความว่า : ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **รูป** เป็น **"อนัตตา".** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ถ้ารูปนี้จักได้เป็น "อัตตา" ไซร้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ** และ**ย่อมได้ในรูป** (ตามปรารถนา) **ว่ารูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด รูปของเราจงอย่าเป็นอย่างนี้เลย**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ก็เพราะรูปแลเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และจึงไม่ได้ในรูป** (ตามปรารถนา) **ว่ารูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด** (หรือว่า) **รูปของเราจงอย่า เป็นอย่างนี้เลย**

ได้ตรัสทำนองนี้ ๕ ครั้ง ตามเบญจขันธ์ ตามพระพุทธดำรัสนี้เป็นอัน**ได้ทรงแสดงลักษณะของธรรมชาติที่เป็น "อัตตา" ไว้แล้วว่า ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ กล่าวคือ ธรรมชาติที่เป็นอัตตานั้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ คือย่อมมีลักษณะที่เที่ยงและเป็นสุข** เพราะเหตุนี้ ท่านจึงต้องไปศึกษาทั้งหลักปริยัติ และทั้งการปฏิบัติสมถวิปัสสนาให้รู้แจ้งด้วย

ตัวเองว่า **มีธรรมชาติใดไหม ที่ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ? ถ้ามี ธรรมชาติ นั้นแหละเป็น "อัตตา" คือ มีลักษณะที่มีแก่นสารสาระในความเป็น ตัวตน** (อัตตา) **แท้** กล่าวคือ **ย่อมได้ในรูป (ตามปรารถนา) ว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด รูปของเรา จงอย่าเป็นอย่างนี้ (**คือ **จงอย่าแก่-เจ็บ-ตาย) เลย**

อนึ่ง ในสูตรนี้ ได้ตรัสตรงๆ ว่า **"รูปเป็นอนัตตา"** โดยได้ทรงแสดงลักษณะของธรรมชาติที่เป็นอนัตตาว่า **"จึง (ย่อม) เป็นไปเพื่ออาพาธ"** (ซึ่งก็คือ **"ไม่เที่ยง"** และ **"เป็นทุกข์"** นั่นเอง) และ**ย่อมไม่ได้ (ตามปรารถนา) ในรูปว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด จงอย่าเป็นอย่างนี้ (อย่าแก่-เจ็บ-ตาย) เลย** นั่นก็คือ **ธรรมชาติที่เป็นอนัตตา นั้นย่อมมีลักษณะที่ไม่เที่ยงและเป็นทุกข์**

และสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ตรัสหลัก**พิจารณาลักษณะธรรมชาติที่เป็นอนัตตา** ไว้แล้วดังนี้

ยทนิจฺจิ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๗สังยุตตนิกายขันธวรรค ข้อ ๔๒ หน้า ๒๘.

แปลความว่า : **สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นแหละเป็นทุกข์[๑] สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นแหละเป็นอนัตตา**

---

[๑] *ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้นานตลอดไป* **ผู้ใดยึดมั่นถือมั่น ด้วยตัณหา และทิฏฐิจึงเป็นทุกข์**

ตามพระพุทธดำรัสทั้ง ๒ นี้ ย่อมแสดงว่า **ความเป็นสภาพไม่เที่ยง (อนิจฺจตา) ความเป็นทุกข์ (ทุกฺขตา)** และ**ความเป็นสภาพที่ไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตน (อนตฺตตา) จึงเป็นเหมือนโซ่ ๓ ห่วงคล้องติดกันอยู่มิใช่เป็นลักษณะที่แยกเป็นอิสระจากกัน**

หลักนี้ท่านต้องจำให้แม่น และ**ให้มั่นคง เพราะเป็นพระพุทธดำรัส ใครอื่นจะลบล้างหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ดีแล้วนี้ มิได้เลย**

[๓] ต้องทราบและเข้าใจ **"วิภาค ๖"** แห่งวิปัสสนาโดยแจ้งชัด คือ การที่จะพิจารณาเห็นสภาวะของธรรมชาติใด ว่า **"เป็นสภาพที่ไม่เที่ยง" "เป็นทุกข์"** และ **"เป็นอนัตตา"** นั้น ต้องพิจารณาเห็น **ลักษณะที่แสดงความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจลกฺขณํ) ลักษณะที่แสดงความเป็นทุกข์ (ทุกฺขลกฺขณํ)** และ**ลักษณะที่แสดงความเป็นอนัตตา (อนตฺตลกฺขณํ)** ว่ามีอย่างไรอีกด้วย คือ ต้องพิจารณาเห็นสภาวะของธรรมชาติตามที่เป็นจริงว่า

๓.๑) **ความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจตา)** โดยการพิจารณาเห็น

๓.๒) **ลักษณะที่แสดงว่าเป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจลกฺขณํ)**

๓.๓) **ความเป็นทุกข์ (ทุกฺขตา)** โดยการพิจารณาเห็น

๓.๔) ลักษณะที่แสดงว่าเป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้นาน ตลอดไป (ทุกฺขลกฺขณํ)

๓.๕) **ความเป็นของมิใช่ตัวตน (แท้) (อนตฺตตา)** โดยการพิจารณาเห็น

๓.๖) **ลักษณะที่แสดงว่า เป็นของไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตน (อนตฺตลกฺขณํ)**

จึงจะสามารถวินิจฉัยได้แน่นอนว่า **สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งใดไม่เป็นอนัตตา ถ้าไม่มีหลักพิจารณาได้อย่างถูกต้องแน่นอน การที่จะรู้จักลักษณะของสังขารธรรมและวิสังขารธรรม ดังเช่น พระนิพพาน ว่าคืออย่างไรแน่ๆ ก็เลอะเหลว**

ที่จะเข้าใจ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ได้อย่างถูกต้อง และ**แจ่มแจ้งก็ต้องศึกษาให้รู้แจ้งจากทั้งหลักพระปริยัติธรรม** และ**ต้องปฏิบัติสมถวิปัสสนา จนถึงเกิดวิปัสสนาปัญญา เห็นแจ้ง รู้แจ้งด้วยตน ลำพังแต่อ่านจากตำรา** หรือ**เพียงแต่ได้ฟังเขาว่ามา แล้วจดจำไว้ได้ ยังมีโอกาสผิดพลาดได้มาก**

เมื่อเห็นแจ้งชัดสภาวะของสังขารคือธรรมชาติที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่งว่าเป็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ชื่อว่า **"วิปัสสนาปัญญา"** แล้วจึงจะสามารถพัฒนาภูมิปัญญาสูงขึ้นไปเป็น**ปัญญาอันเห็นแจ้งรู้แจ้งพระอริยสัจ ๔** และ **พระนิพพาน** ชื่อว่า **"โลกุตตรปัญญา"** ต้องทำความเข้าใจ **"พระนิพพาน"** ทั้ง**โดยลักษณะ/สภาวะ โดยความเป็นธาตุที่ทรงสภาวพระนิพพาน** และ**โดยความเป็นอายตนะ** และต้องทำความเข้าใจ **"พระนิพพาน" โดยความเป็นบัญญัติธรรม และปรมัตถธรรมอันเป็นคุณธรรมภายในของพระอริยเจ้า/พระอรหันตเจ้า** ฯลฯ ให้ถูกต้องและตรงประเด็นอีกด้วย

เมื่อรู้แจ้งเห็นแจ้งในพระนิพพานเพียงใด ก็จะรู้แจ้งชัดว่าพระนิพพานมีลักษณะหรือสภาวะเป็นอย่างไร เพียงนั้น

ถ้ากล่าว**พระนิพพาน**โดยประเด็นใด **มีลักษณะ** หรือ**สภาวะที่แสดงความเป็นสภาวธรรมที่ไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตน ก็เป็นอนัตตา**

หรือ ถ้ากล่าว**พระนิพพาน** โดยประเด็นใด **ที่มีลักษณะ** หรือ **สภาวธรรมที่มีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตน** (คือมีสภาพที่ตรงกันข้ามกับความเป็นอนัตตา) **ก็เป็นอัตตาแท้** (ไม่ใช่อัตตาสมมติ)

พึงสำเนียกว่า **พระนิพพานธรรม** นั้น ต้อง**รู้แจ้งทั้งจากหลักปริยัติ** และ**จากธรรมปฏิบัติ (สมถวิปัสสนา) ด้วยตน ให้แน่ใจด้วยตนจึงจะใช้ได้** เพราะพระธรรมที่ลึกซึ้งเช่นนี้ เป็น **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ** คือเป็นธรรมอันวิญญูชนพึงรู้แจ้งด้วยตน

คณะกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรม "พุทธธรรมประทีป" จึงได้จัดรวบรวมข้อมูลที่สำคัญโดยย่อนี้มาชี้แจงแก่ผู้สนใจศึกษาสัมมาปฏิบัติ **เพื่อให้ได้ใช้เป็นหลักการพิจารณาพระนิพพานธรรม** ว่า**ตามหลักฐานในคัมภีร์** และ**ตามธรรมชาติที่แท้จริงของพระนิพพานธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรมที่เป็นคุณธรรม ณ ภายใน ของพระอริยเจ้าที่ท่านได้บรรลุนั้นเป็น "อนัตตา"** หรือ **"อัตตาโลกุตตระ"** กันแน่ และให้ทราบอีกด้วยว่า **พระสุปฏิปันโน** ผู้เป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสเคารพนับถือของปัญญาชนมากมาย **ท่านว่าไว้อย่างไร** จะได้ไม่เอาแต่หลงฮือฮาไปตามกระแส จากเพียงแต่ฟังเนื้อความสั้นๆ จากผู้ใดผู้หนึ่ง หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ถ่ายเดียว

สุดท้ายนี้ คณะกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรม "พุทธธรรมประทีป" ขออานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย จงได้โปรดอภิบาลคุ้มครองทุกท่าน ให้ปราศจากความทุกข์ โศก โรค ภัย ทั้งปวง และจงดลบันดาลให้ทุกท่านจงเจริญรุ่งเรืองในบวรพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และจงสุขสมบูรณ์ บริบูรณ์ ด้วยมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ อันมีมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ ทุกท่านทุกคน ตลอดกาลนานเทอญ.

พุทธธรรมประทีป

สารบัญ

หลักการพิจารณาพระนิพพานธาตุ

หลักการพิจารณาพระนิพพานธาตุ

ตามแนวพระพุทธดำรัสและอรรถกถา

โดย **พุทธธรรมประทีป**

บทที่ ๑
อารัมภกถา : นิพพาน ๓ นัย

นัยที่ ๑ : **พระนิพพาน** โดยความเป็น **สภาวะ / คุณธรรม / คุณลักษณะ** ได้แก่

- เป็น**สภาวะที่ว่าง** หรือ **ความดับสนิทจากสรรพกิเลส ตัณหา เครื่องร้อยรัด** และ**ทุกข์ทั้งปวง**
- เป็น**ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง (วิสังขาร-ธรรม)** หรือเป็น**ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตธรรม)**
- มี**สภาพเที่ยง (นิจฺจํ) ยั่งยืน (ธุวํ) มั่นคง (สสฺสตํ) มิได้มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา (อวิปริณาม-ธมฺมํ)**
- เป็น**อมตธรรม** ที่ไม่มีความเกิด แก่ เจ็บ และตาย อีก
- เป็น**บรมสุข (ปรมํ สุขํ)**

ฯลฯ

นัยที่ ๒ : **พระนิพพาน** โดยความเป็น**ธรรมชาติที่ทรงสภาวะ** (นิพพาน) ชื่อว่า **"พระนิพพานธาตุ"** (ตเทว นิสฺสตฺต-นิชฺชีวฏฺเฐน สภาวธารณฏฺเฐน จ ธาตูติ นิพฺพานธาตุ. *[ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ หน้า ๑๘๘.]*)

นัยที่ ๓ : **พระนิพพาน** โดยความเป็น **สถานที่ที่พระอเสขมุนี (พระอรหันตเจ้า) ไปแล้วไม่เศร้าโศก / ไม่เดือดร้อน** และโดยความเป็น **"อายตนะ"** คือ **ที่สถิตอยู่ (วาสฏฺฐาน)** ตามพระพุทธดำรัสว่า "อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ ฯลฯ" *(ขุ. อุ. ๒๕/๑๕๘/๒๐๖-๒๐๗)*

พระนิพพานธาตุ อันเป็น**ปรมัตถธรรม ณ ภายใน ของพระอริยเจ้า/พระอรหันตเจ้า ผู้บรรลุมรรคผลนิพพาน** นั้นแหละเป็น **"อัตตาโลกุตตระ"** หรือ **อัตตาวิมุติ** โดยแท้ **(อตฺตา นาเมตฺถ ปรมตฺโถ ธมฺโม อพฺภนฺตรฏฺเฐน.** *แปลความว่า* "ในบทว่า **อัตตทีปา** เป็นต้นนี้ **ธรรมโดยปรมัตถ์** ชื่อว่า **อัตตา** โดยหมายถึง **ธรรมที่มี ณ ภายใน"** *[ลีนัตถัปปกาสนา มหาวรรคฎีกา ฎีกาทีฆนิกาย ภาค ๒ หน้า ๑๘๐-๑๘๑.]*)

กรณีที่พระธรรมสังคาหกาจารย์ หรือพระอรรถกถาจารย์ ได้มีมติ หรืออรรถาธิบายพระพุทธดำรัสว่า **"ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา"** (สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ) ว่า **หมายความรวมถึง พระนิพพาน** ก็ **เป็นอนัตตา** ด้วยนั้น ก็แต่โดยความหมายว่า

- **พระนิพพาน** โดยความเป็น **"บัญญัติธรรม"** ได้แก่ **สัททบัญญัติ** (การกล่าวขาน / ขนานนาม / เรียกชื่อว่า "นิพพาน") และ/หรือ **นิพพานตามมติของคนนอกพระพุทธศาสนาที่บัญญัติ** ว่า **มีอัตตาที่เป็นผู้สร้าง / ผู้ทำ** (การก) **ผู้เสวย** (เวทก) **ผู้มีอำนาจเอง** (สยํวสี) **อันเป็นสมมติ**

มิใช่ปรมัตถธรรม (ดูรายละเอียด **“ข้อวิจารณ์”** ในบทที่ ๕ เรื่องอนัตตาคืออย่างไร)

- พระนิพพาน โดยความหมาย **ธรรมที่เป็นไปในภูมิที่ ๔** ได้แก่ **อาการรู้แจ้งในพระอริยสัจ ๔** และ**ธรรมารมณ์ทั้งหลายทั้งปวง (ทั้งสังขาร/วิสังขาร) อันเป็นสังขตธรรม ที่ยังเป็นกริยา เป็นสมมติที่ยังมีความแปรปรวน** และ/หรือ **ที่ไม่เป็นไปในอำนาจ (อวสวตฺตนฏฺเฐน)** ฯลฯ ได้แก่ **พระโยคาวจร ขณะกำลังรู้แจ้งอริยสัจ ๔** และ**ได้บรรลุโคตรภูญาณ ขณะเมื่อหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ได้มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ แต่ยังไม่ถึงความได้บรรลุพระนิพพานธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรม** เป็นต้น **เท่านั้น** ที่เป็น **อนัตตา !**

ความเป็นอนัตตาจึงมิได้หมายรวมถึง พระนิพพานธาตุที่ทรงสภาวธรรม อันเป็นปรมัตถธรรม เป็นคุณธรรมภายในที่พระอริยเจ้า/พระอรหันตเจ้า ท่านได้บรรลุแล้ว แต่ประการใดเลย !!

ดังนั้น **จึงไม่มีพระพุทธดำรัสตรัสไว้ ณ ที่ใดเลยว่า พระนิพพานธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรม เป็นอนัตตา** แต่ **พระพุทธองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบอัตตลักษณะ** (ลักษณะที่แสดงความเป็น**อัตตา**) กับ **อนัตตลักษณะ** (ลักษณะที่แสดงความเป็น**อนัตตา**) **ไว้ในอนัตตลักขณสูตร อย่างชัดแจ้ง ไว้แล้วแก่พระปัญจวัคคีย์** ณ อิสิปตนมฤคทายวัน **อันแสดงถึงลักษณะของวิสังขารธรรม** คือ**พระนิพพาน เปรียบเทียบกับลักษณะของสังขารธรรม** โดย**ทรงยกตัวอย่างเบญจขันธ์ขึ้นแสดง จนพระปัญจวัคคีย์ได้บรรลุอรหัตตผลทุกองค์** ณ บัดนั้นเอง !

พระนิพพานธาตุอันเป็นปรมัตถธรรม ที่ไม่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง (วิสังขาร/อสังขตธรรม) นั้นมีอัตตลักษณะที่เป็นสภาพตรงกันข้ามกับอนัตตลักษณะของสังขาร/สังขตธรรม (ธรรมชาติที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่เบญจขันธ์เป็นต้น) **อย่างสิ้นเชิง** จึงชื่อว่า **"อัตตาโลกุตตระ" โดยแท้** หรือจะ**กล่าวว่า "อัตตาวิมุติ"** คือ **อัตตา (แท้) ที่วิมุต หลุดพ้นจากสรรพกิเลสเหตุแห่งทุกข์ ก็ไม่ผิด** เพราะ

อนัตตลักษณะ คือ **ลักษณะหรืออาการอันแสดงสภาพธรรมที่มิใช่อัตตา (แท้) ซึ่งรวมทั้งอนิจจลักษณะ** และ**ทุกขลักษณะ นั้น เป็นลักษณะประจำสังขาร/สังขตธรรม** (ธรรมชาติที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง) คือ **ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓** (กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ) **ทั้งสิ้น กับธรรมที่เป็นไปในภูมิที่ ๔ เฉพาะส่วนที่เป็นบัญญัติ ที่ยังเป็นกิริยา** และ/หรือ **เฉพาะส่วนที่ไม่เป็นไปในอำนาจ (อวสวตฺตนโต) เท่านั้น**

เพราะเหตุนั้น **หากจะมีเถรคาถา** และ/หรือ **อรรถกถา กล่าวอรรถาธิบายพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ"** ว่า **หมายรวมถึงพระนิพพาน** หรือ **ธรรมในภูมิที่ ๔ ด้วยนั้น จึงมักแสดงเงื่อนไขไว้ด้วยว่า "อวสวตฺตนตฺเถน (โดยความหมายว่า ไม่เป็นไปในอำนาจ)"** อันเป็นการแสดงว่า **สภาวธรรมทั้งหลาย แม้ที่เป็นไปในภูมิที่ ๔ ก็ไม่พึงเข้าใจว่า "ชื่อว่า 'ธรรมทั้งปวง' (โดยสิ้นเชิง)" เพราะเหตุที่สูตรนั้นยังมีเนื้อความที่ต้องแนะนำ** [ดังที่พระพุทธ--โฆษาจารย์ ได้อรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์ปปัญจสูทนีว่า **เนยฺยตฺถตฺตา จสฺส สุตฺตสฺส น จตุภูมิกาปิ สภาวธมฺมา สพฺพธมฺมาติ เวทิตพฺพา.** *(ม. อฏฺ. ๑/๑๙)*] แต่ที่จะมีอรรถาธิบายอยู่บ้างว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ท่านหมายความรวมธรรมที่เป็นไปในภูมิที่ ๔ และ/หรือ อริยสัจทั้ง ๔ หรือพระนิพพาน

โดยมิได้แสดงเงื่อนไขด้วยนั้น มีเพียงน้อยครั้ง เพราะท่าน (พระ-เถระ/พระอรรถกถาจารย์) ได้กล่าวไว้ในที่มากแห่งไว้แล้วว่า **“โดยความหมาย-ว่า ไม่เป็นไปในอำนาจ”** นั่นเอง

ส่วน**พระนิพพานธาตุอันเป็นปรมัตถธรรมนั้น เป็นธรรมพ้นโลก (โลกุตตรธรรม) พ้นจากบัญญัติ จึงพ้นจากอาณัติแห่งไตรลักษณ์ คือพ้นจากความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจตา) ความเป็นทุกข์ (ทุกฺขตา)** และ**ความเป็นของมิใช่ตน (อนตฺตตา) ไปแล้ว จึงไม่ปรากฏพระพุทธดำรัสตรัสไว้ที่ใด รวมทั้งพระเถระ/พระอรรถกถาแสดงไว้ที่ใดว่า “พระนิพพานธาตุ** หรือ **นิโรธธาตุ” อันเป็นปรมัตถธรรม ณ ภายใน ที่พระอริยเจ้า ท่าน-ได้บรรลุแล้วนั้น เป็นอนัตตา เลย** ทั้งนี้ **จะพิจารณาเห็นได้จากพระพุทธดำรัส** และ**อรรถาธิบายของพระอรรถกถาจารย์ในบทต่อไป ซึ่งเป็นข้อมูลที่เชื่อถือได้ ที่ถูกต้อง** และ**ที่ตรงประเด็นที่สุด (the most reliable, correct** and **valid data) แล้ว**

อนึ่ง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น **ผู้ศึกษาพึงพิจารณาข้อมูล** จาก**พระสารีบุตรมหาเถระ ซึ่งได้แสดงวิปัสสนาวิธีเปรียบเทียบสภาวธรรม ๒ ฝ่าย** คือ **เบญจขันธ์อันเป็นสังขาร/สังขตธรรม** กับ **พระนิพพานอันเป็นวิสังขาร/อสังขตธรรม** โดยพิจารณาเห็นสภาวะของเบญจขันธ์ในขั้นอนุวิปัสสนา (ติลกฺขณานุปสฺสนา) เพื่อ**เจริญวิปัสสนาปัญญา** คือ **ได้อนุโลมขันติ (วิปัสสนาปัญญา)** เริ่มตั้งแต่การกำหนดกลาปะ กำหนดนามรูป และปัจจัยแห่งนามรูป **พิจารณาเห็นแจ้งสภาวะเบญจขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนถึงพิจารณาเห็นแจ้งสภาวะวิสังขารธรรม** คือ **พระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรม เจริญโลกุตตรปัญญา** คือ **เมื่อพิจารณาเห็นความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานว่างอย่างยิ่ง** (ว่าง

จากกิเลสตัณหา และจากอัตตาโลกิยะ อันเป็นสังขารทั้งหมด) **เที่ยง เป็นบรมสุข** และ**ยั่งยืน** ฯลฯ **ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม** คือ **ขณะหยั่งลงสู่ความบรรลุมรรคผล ได้แก่ หยั่งลงในขณะแห่งมรรคและผล** โดย**การพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างธรรม ๒ ฝ่าย** ดังต่อไปนี้

ฝ่ายสังขาร/สังขตธรรม มีเบญจขันธ์เป็นต้น ซึ่งมีสภาวะไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) เป็นทุกข์ (ทุกฺขํ) และมิใช่ตัวตน (อนตฺตา) รวมทั้ง**ลักษณะที่แสดงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์** และ**ความเป็นของไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตน อันเป็นลักษณะที่แย้งต่ออัตตา (อตฺตปฏิกฺเขป) ฝ่ายหนึ่ง** กับ

พระนิพพานธรรม อันเป็นวิสังขาร/อสังขตธรรม อันมีสภาวะที่**เที่ยง (นิจฺจํ) เป็นสุข (สุขํ)** และ**ยั่งยืน (ธุวํ) รวมทั้งลักษณะที่แสดงความเป็นธรรมที่เที่ยง เป็นบรมสุข** และ**ลักษณะที่แสดงว่ามีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตน ที่วิมุตหลุดพ้นจากสรรพกิเลสทั้งปวง** ชื่อว่า**อัตตาวิมุต (วิมุตฺตอตฺตา) อันเป็นลักษณะที่แย้งต่ออนัตตา (อนตฺตปฏิกฺเขป) อีกฝ่ายหนึ่ง** ในวิปัสสนากถา โดยละเอียด ดังต่อไปนี้

> กติหากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ กติหากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. จตฺตารีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ จตฺตารีสาย อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.
>
> กตเมหิ จตฺตารีสาย อากาเรหิ อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ กตเมหิ จตฺตารีสาย อากาเรหิ สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. ปญฺจกฺขนฺเธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺฑโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปรโต ปโลกโต อีติโต อุปทฺทวโต

ภยโต อุปสคฺคโต จลโต ปภงฺคโต อทฺธุวโต อตฺตาณโต อเลณโต อสรณโต ริตฺตโต ตุจฺฉโต สุญฺญโต อนตฺตโต อาทีนวโต วิปริณามธมฺมโต อสารกโต อฆมูลโต วธกโต วิภวโต สาสวโต สงฺขตโต มารามิสโต ชาติธมฺมโต ชราธมฺมโต พฺยาธิธมฺมโต มรณธมฺมโต โสกธมฺมโต ปริเทวธมฺมโต อุปายาสธมฺมโต สงฺกิเลสิกธมฺมโต ปญฺจกฺขนฺเธ อนิจฺจโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิจฺจํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ ...ฯเปฯ... ปญฺจกฺขนฺเธ สงฺกิเลสิกธมฺมโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อสงฺกิลิฏฺฐํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย
ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๗๓๕ หน้า ๖๒๙–๖๓๔.

แปลความว่า : ภิกษุย่อมได้อนุโลมขันติด้วยอาการเท่าไร หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามด้วยอาการเท่าไร ภิกษุย่อมได้อนุโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ด้วยอาการ ๔๐

ภิกษุย่อมได้อนุโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ เป็นไฉน? หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ด้วยอาการ ๔๐ เป็นไฉน?

ภิกษุพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ๑ เป็นทุกข์ ๑ เป็นโรค ๑ เป็นดังหัวฝี ๑ เป็นดังลูกศร ๑ เป็นความลำบาก ๑ เป็นอาพาธ ๑ เป็นอย่างอื่น ๑ เป็นของชำรุด ๑ เป็นเสนียด ๑ เป็นอุบาทว์ ๑ เป็นภัย ๑ เป็นอุปสรรค ๑ เป็นความหวั่นไหว ๑

เป็นของ ผุพัง ๑ เป็นของไม่ยั่งยืน ๑ เป็นของไม่มีอะไรต้านทาน ๑ เป็นของไม่มีอะไรป้องกัน ๑ เป็นของไม่เป็นที่พึ่ง ๑ เป็น ของว่าง ๑ เป็นของเปล่า ๑ เป็นของสูญ ๑ เป็นอนัตตา ๑ เป็นโทษ ๑ เป็นของมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ๑ เป็น ของหาสาระมิได้ ๑ เป็นมูลแห่งความลำบาก ๑ เป็นดัง เพชฌฆาต ๑ เป็นความเสื่อมไป ๑ เป็นของมีอาสวะ ๑ เป็นของอันปัจจัยปรุงแต่ง ๑ เป็นเหยื่อแห่งมาร ๑ เป็นของมี ความเกิดเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความแก่-เป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความป่วยไข้เป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความตาย เป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความ-เศร้าโศกเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความร่ำไรเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความคับแค้น ใจเป็นธรรมดา ๑ เป็น-ของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ๑

เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมได้อนุโลมขันติ เมื่อพิจารณาเห็นว่าความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานเที่ยง ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ...ฯลฯ ...

เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดยความเป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ย่อมได้อนุโลมขันติ เมื่อ

พิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่มีความเศร้าหมอง ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม.

ดังจะได้แสดง
เปรียบเทียบลักษณะที่ตรงกันข้าม (แย้งกัน)
ระหว่างเบญจขันธ์ (สังขาร/สังขตธรรม) กับพระนิพพาน (วิสังขาร/อสังขตธรรม) โดยวิภาค ๖ ต่อไปนี้

ลักษณะเบญจขันธ์ (สังขาร/สังขตธรรม)	**ลักษณะนิพพาน (วิสังขาร/อสังขตธรรม)**
(๑) **อนิจฺจํ** (เป็นของไม่เที่ยง)	(๑) **นิจฺจํ นิพฺพานํ** (นิพพานเที่ยง)
(๒) **อนิจฺจลกฺขณํ** (ลักษณะแสดงความเป็นของไม่เที่ยง)	(๒) **นิจฺจลกฺขณํ** (ลักษณะแสดงความที่นิพพานมีสภาพเที่ยง)
เป็นของชำรุด	นิพพานไม่มีความชำรุด--เป็นธรรมดา
เป็นความหวั่นไหว	นิพพานไม่มีความหวั่นไหว
เป็นของผุพัง	นิพพานไม่มีความผุพัง
เป็นของไม่ยั่งยืน	นิพพานเป็นของยั่งยืน
เป็นของมีความแปรปรวน--เป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความแปรปรวน--เป็นธรรมดา
เป็นของหาสาระมิได้	นิพพานมีสาระ
เป็นความเสื่อมไป	นิพพานไม่มีความเสื่อม

เป็นของอันปัจจัยปรุงแต่ง	นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง
เป็นของมีความตายเป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความตาย
(๓) **ทุกฺขํ** (เป็นทุกข์)	(๓) **สุขํ นิพฺพานํ** (นิพพานเป็นสุข)
(๔) **ทุกฺขลกฺขณํ** (ลักษณะแสดงความเป็นทุกข์)	(๔) **สุขลกฺขณํ** (ลักษณะแสดงความเป็นสุข)
เป็นโรค	นิพพานไม่มีโรค
เป็นดังหัวฝี	นิพพานไม่มีหัวฝี
เป็นดังลูกศร	นิพพานไม่มีลูกศร
เป็นความลำบาก	นิพพานไม่มีความลำบาก
เป็นอาพาธ	นิพพานไม่มีอาพาธ
เป็นอย่างอื่น	นิพพานไม่มีสิ่งอื่นเป็นปัจจัย
เป็นเสนียด	นิพพานไม่มีเสนียด
เป็นอุบาทว์	นิพพานไม่มีอุบาทว์
เป็นภัย	นิพพานไม่มีภัย
เป็นอุปสรรค	นิพพานไม่มีอุปสรรค
เป็นของไม่มีอะไรต้านทาน	นิพพานเป็นที่ต้านทาน
เป็นของไม่มีอะไรป้องกัน	นิพพานเป็นที่ป้องกัน
เป็นโทษ	นิพพานไม่มีโทษ
เป็นมูลแห่งความลำบาก	นิพพานไม่มีมูลแห่งความลำบาก
เป็นดังเพชฌฆาต	นิพพานไม่เป็นดังเพชฌฆาต

เป็นของมีอาสวะ	นิพพานไม่มีอาสวะ
เป็นเหยื่อแห่งมาร	นิพพานไม่เป็นเหยื่อแห่งมาร
เป็นของมีความเกิด--เป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความเกิด
เป็นของมีความแก่--เป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความแก่
เป็นของมีความป่วยไข้--เป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความป่วยไข้
เป็นของมีความตายเป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความตาย
เป็นของมีความเศร้าโศก--เป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความเศร้าโศก
เป็นของมีความคร่ำครวญ--เป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความคร่ำครวญ
เป็นของมีความคับแค้นใจ--เป็นธรรมดา	นิพพานไม่มีความคับแค้นใจ
(๕) **อนตฺตา เป็นของมิใช่ตัว มิใช่ตนที่ถาวรแท้จริงของใคร** (เป็นเพียงอัตตาเทียมที่ชาวโลกบัญญัติขึ้น หรือดำริขึ้นว่า "ผู้ทำ ผู้เสวย ผู้มีอำนาจเอง"	(๕) **ปรมตฺถํ นิพฺพานํ พระนิพพานเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง** เป็น**อัตตาโลกุตตระ ที่มีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตนแท้ ที่วิมุตหลุดพ้นแล้วจากกิเลสาสวะของ พระอริยเจ้า** ที่**พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "พึงรู้นิพพานของตน"**

	และว่า **"ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ"** จึงเป็น **อัตตาวิมุตแท้ๆ**
(๖) **อนตฺตลกฺขณํ เครื่องหมายที่แสดงความมิใช่ตัวตน เป็นลักษณะที่แย้งอัตตา (อตฺตปฏิกฺเขป)**	(๖) **อตฺตลกฺขณํ เครื่องหมายที่แสดงความเป็นอัตตา (แท้) ที่วิมุตหลุดพ้นจากกิเลสาสวะ** และ **ที่ว่างจากสังขาร เป็นลักษณะที่แย้งอนัตตา (อนตฺตปฏิกฺเขป)**
- **เป็นของไม่เป็นที่พึ่ง**	- **นิพพานเป็นที่พึ่ง** (สรณํ)
- **เป็นของว่าง** (จากอัตตาเทียม คือ อัตตาโลกิยะ ที่ชาวโลกบัญญัติ หรือดำริขึ้นว่า ผู้ทำ ผู้เสวย ผู้มีอำนาจเอง)	- **นิพพานไม่ว่าง** (อริตฺตํ) จาก อัตตาที่แท้ ที่วิมุต หลุดพ้นจากกิเลสาสวะ
- **เป็นของเปล่า** (ไม่มีแก่นสารสาระ)	- **นิพพานไม่เปล่า** (อตุจฺฉํ) จากความมีแก่นสารสาระ
- **เป็นของสูญ** (ต้องสูญสลายหมดสภาพเดิมของมันไปในที่สุด)	- **นิพพานสูญอย่างยิ่ง** (ปรมํ สุญฺญํ) จากกิเลสาสวะ จากอัตตาเทียม (โลกิยะ) และจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาโลกิยะนั้น
- **เป็นของมีความเศร้าหมองด้วยกิเลสเป็นธรรมดา**	- **นิพพานไม่มีความเศร้าหมองด้วยกิเลสาสวะ** (อสงฺกิลิฏฺฐํ)
- **ไม่เกษมจากโยคะ** (ไม่ปลอดจากธรรมเป็นเครื่อง	- **นิพพานเกษมจากโยคะ** ปลอดจากธรรมเป็นเครื่อง

ประกอบสัตว์ไว้กับภพต่างๆ คือ กามโยคะ, ภวโยคะ, ทิฏฐิโยคะ, อวิชชาโยคะ)	ประกอบสัตว์ไว้กับภพต่างๆ (โยคกฺเขมํ)

พระนิพพานธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรม ณ ภายในของพระอริยเจ้า พระอรหันตเจ้า ผู้บรรลุมรรคผลนิพพาน มีสภาวะหรือลักษณะที่ตรงกันข้ามกับอนัตตลักษณะ (ตรงกันข้ามกับลักษณะที่แสดงความเป็นอนัตตา) **ทุกประการ จึงเป็นอัตตาโลกุตตระ (โลกุตฺตรอตฺตา) ที่วิมุตหลุดพ้นจากสรรพกิเลสทั้งปวง** ชื่อว่า**อัตตาวิมุต (วิมุตฺตอตฺตา) โดยแท้ แต่มิใช่อัตตาโลกิยะ (โลกิยอตฺตา) ซึ่งเป็นอนัตตาแต่ประการใด** ด้วยประการฉะนี้.

บทที่ ๒
ผลการปฏิบัติของพระสุปฏิปันโน ว่าพระนิพพานธาตุเป็นอัตตาและไม่สูญ

---

[๑] พระเดชพระคุณหลวงพ่อวัดปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร)

ได้แสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง **"ติลักขณาทิคาถา"** เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๙๗ ในหนังสือชีวประวัติและผลงาน รวมพระธรรมเทศนา ๖๓ กัณฑ์ หน้า ๔๐๗ ว่า

> **"ส่วนกายพระอรหัต ถ้าถึงพระอรหัตละก็เป็นนิจจัง สุขัง อัตตาแท้ๆ กายธรรมก็มีขันธ์เหมือนกัน แต่เป็นธรรมขันธ์ ท่านไม่เรียกเบญจขันธ์ เป็นธรรมขันธ์เสีย มีธาตุเหมือนกัน เป็นวิราคธาตุ เป็นวิราคธรรม เป็นธรรมไปทั้งก้อน เพราะฉะนั้นกายธรรมพระอรหัตเป็นนิจจัง สุขัง อัตตาหมดทั้งก้อน กายพระอรหัตก็ละเอียดเป็นนิจจัง สุขัง อัตตาหมดทั้งก้อน"**

[๒] พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตมหาเถร

ได้แสดงโวหารธรรม ว่า

"ได้สมบัติทั้งปวง ไม่ประเสริฐเท่าได้ตน เพราะตัวตน เป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง"

*(จากแผ่นจารึกในพิพิธภัณฑ์ **พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ** วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร)*

และพระเดชพระคุณท่านได้แสดงโวหารธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับสภาวพระนิพพานธรรม ว่า

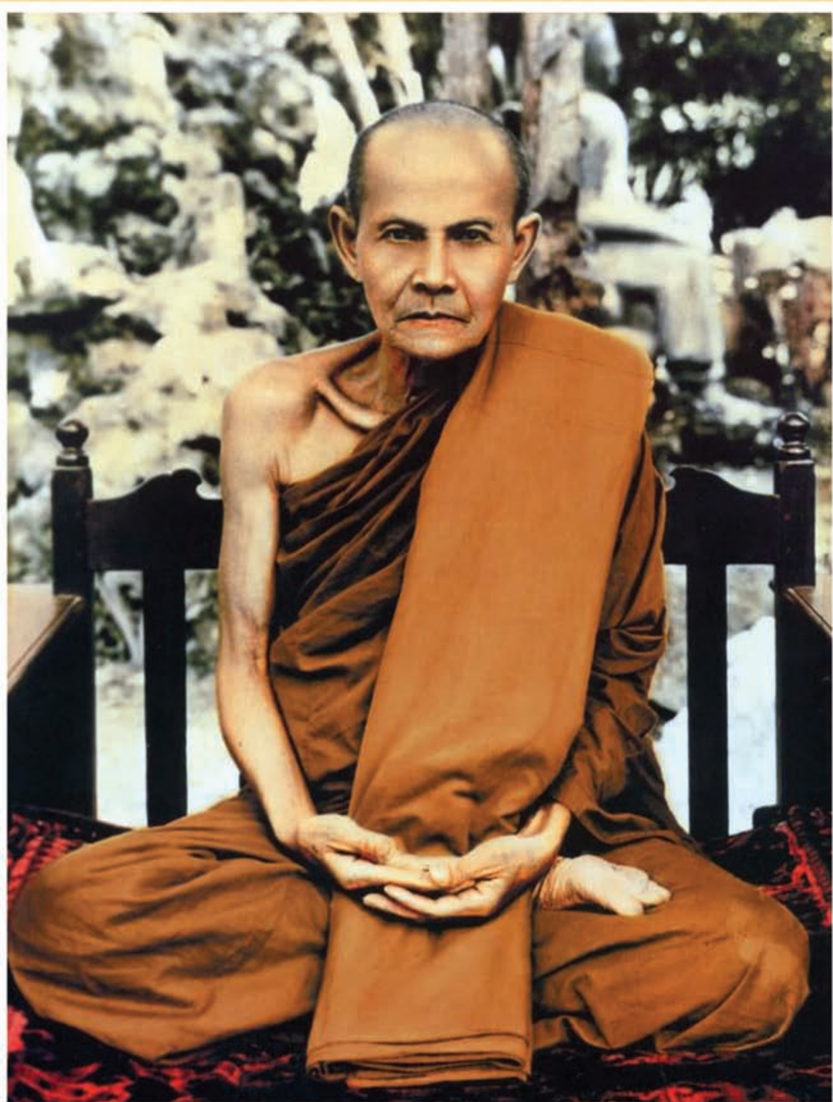
"พระขีณาสพเจ้าทั้งหลายดับโลก ๓ รุ่งโรจน์อยู่ คือทำการพิจารณาและบำเพ็ญเพียรเป็น ภาวิโต พหุลีกโต คือทำให้มาก เจริญให้มาก จนจิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลาย ทำลายสมมติทั้งหลายลงไปได้ จนเป็นอกิริยา ก็ย่อมดับโลก ๓ ได้ การดับโลก ๓ นั้น ท่านขีณาสวเจ้าทั้งหลายมิได้เหาะขึ้นไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลก เลยทีเดียว คงอยู่กับที่นั่นเอง แม้พระบรมศาสดาของเราก็เช่นเดียวกัน พระองค์ประทับนั่งอยู่ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์แห่งเดียว เมื่อจะดับโลก ๓ ก็มิได้เหาะขึ้นไปในโลก ๓ คงดับอยู่ที่จิต จิตนั่นเองเป็นโลก ๓ ฉะนั้น**ท่านผู้ต้องการดับโลก ๓ พึงดับที่จิตของตนๆ จนทำลายกิริยา คือตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่อกิริยา [คือนิโรธธาตุ/พระนิพพานธาตุ] เป็นฐีติจิต ฐีติธรรม อันไม่รู้จักตาย [อมตธรรม]** ฉะนี้แล."

*(**พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ** , มุตโตทัย : รุ่งแสงการพิมพ์, ไม่บอกปีพิมพ์ หน้า ๒๗)*

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร)
วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ

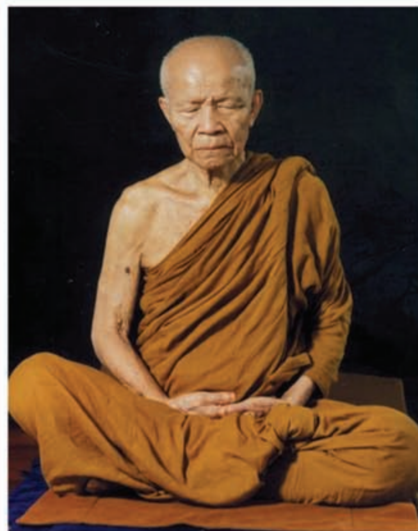

พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตมหาเถร
วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

หลวงปู่ตื้อ อจลธมฺโม

วัดอรัญญวิเวก ต.บ้านข่า อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม

พระเดชพระคุณพระธรรมวิสุทธิมงคล
(หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน)
วัดป่าบ้านตาด อ.เมือง จ.อุดรธานี

หลวงปู่ชอบ ฐานสโม
วัดป่าโคกมน
ต.ผาน้อย อ.วังสะพุง จ.เลย

[๓] หลวงปู่ตื้อ อจลธมฺโม

เมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดินโลกุตตรมนุษย์ ได้เป็นพระอรหันต์เข้าพระนิพพานไปแล้ว พระนิพพานก็ยังมีอยู่ ไม่เสื่อมสูญ พระพุทธเจ้าเข้าพระนิพพานก็มีอยู่ในพระนิพพาน นั้นแล

พระโมคคัลลาน์ พระสารีบุตร พระอนุรุทธ พระอานนท์ เข้านิพพาน ก็มีอยู่ในพระนิพพานนั้นแล นางภิกษุณีทั้งหลายได้บวชกาย วาจา ใจ ใจก็เป็นพระนิพพาน แล้วเข้าพระนิพพานได้ด้วย เหมือนกับพระจันทร์ พระจันทร์ไม่มีวันแก่ พระจันทร์ไม่มีวันเจ็บ พระจันทร์ไม่มีร้อนไม่มีหนาว ดาวไม่มีเกิดไม่มีตาย

คนเรานี้เป็นบ้าเป็นบอ คอยาว ตาขาว ลิ้นยาว ใช้ไม่ได้ ส่วนพระธรรมคำสั่งสอนเกิดจากหัวใจของพระพุทธเจ้า เกิดจากหัวใจของพระอรหันตาทั้งหลาย ทำไมพวกเราทั้งหลายและพวกท่านทั้งหลายจึงไม่รู้ ทำไมเราจึงไม่เห็น **ถ้าเราเป็นพระอรหันต์ เป็นพระโสดาบัน เป็นพระอนาคาเมื่อใด ก็เมื่อนั้นแหละจึงจะเห็นจะรู้ที่อยู่พระพุทธเจ้า ที่อยู่ของพระอรหันตเจ้าทั้งหลาย.**

(อาจาริยธัมโมทยาน พ.ศ.๒๕๓๖ หน้า ๑๒๗
เรียบเรียงโดยกลุ่มสอนปรัชญาและพุทธธรรม ; หอรัตนชัยการพิมพ์)

[๔] พระเดชพระคุณพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตาพระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน)

ได้แสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง **“ความตายเป็นธรรมดา”** ในหนังสือธรรมชุดเตรียมพร้อม หน้า ๔๓๕ ว่า

“การที่เราบำเพ็ญอยู่เวลานี้ และ**บำเพ็ญเรื่อยมานี้** แล คือการดำเนินเพื่อหลบหลีกปลีกภัยทั้งหลายโดยลำดับ **จนบรรลุถึง “มหาสมบัติอันพึงหวัง” จากนั้น จะเรียกว่า “นิจจัง” เป็นของเที่ยงก็ได้** เพราะไม่มีอะไรเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่มีอะไรเข้ามาทำลายจิตให้เดือดร้อนวุ่นวาย **จะเรียกว่า “บรมสุข” ก็ไม่ผิด จะเรียกว่า “อัตตา” ก็ไม่น่าจะผิด เพราะเป็น “ตน” แท้** คือตนในหลักธรรมชาติ ไม่มี “สมมติ” น้อยใหญ่ แม้ปรมาณูเข้ามาเกี่ยวข้องใจ **แต่ไม่ได้หมายถึง “อัตตา” ที่เป็นคู่กับ “อนัตตา”** นั้นเป็นความสมมติอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นทางดำเนินเพื่อพระนิพพาน”

และยังได้แสดงเรื่อง**นิพพาน** ไว้ในหนังสือ **คำถาม-คำตอบปัญหาธรรม พ.ศ.๒๕๓๖ หน้า ๕๐** ว่า

“ที่ว่าพระนิพพานไม่มีนั้น คือกิเลสหลอกตรงๆ ก็กิเลสทั้งหลายตลอดโคตรแซ่ของกิเลส มันไม่เคยเห็นนิพพาน มันจะทราบได้อย่างไรว่านิพพานมีหรือไม่มี **พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ต่างหากเห็นนิพพาน** ท่านจึง

สอนให้พวกเราไปนิพพานกัน **ถ้าอยากไปนิพพานก็ให้เชื่อพระพุทธเจ้า ถ้าอยากลงไปเป็นปลาต้มอยู่ในนรก ก็ให้เชื่อกิเลสตัวหลอกว่า นิพพานไม่มี”**

อนึ่ง ได้มีบทสนทนาธรรม (ถาม-ตอบ) คำตอบอธิบายเรื่อง **“นิพพาน”** ของ**พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตาพระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน)** เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๔๒ ลงใน**หนังสือพิมพ์ดอกเบี้ยธุรกิจ** ฉบับที่ ๓๑๘ ประจำวันจันทร์ที่ ๘ มีนาคม - วันอาทิตย์ที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๔๒ ว่า

นิพพานเป็นอนัตตาได้อย่างไร

พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน)

แสดงเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๕๔๒

ถาม : **ตอนนี้ เรื่องเกี่ยวกับว่า “นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา” หลวงตามีความเห็นอย่างไร ?**

ตอบ : นี่พุทโธคำเดียวก็ไม่เคยว่า มาถามหา “นิพพาน” หาประโยชน์อะไร มันไม่เกิดประโยชน์จะมาถาม พุทโธคำเดียวยังว่าไม่จบ แอ๊ะๆๆ ยังไม่จบนะ กำลังจะตายแล้ว ง่วงนอน ว่าพุทโธไม่ได้ แล้วยังถามว่านิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา เราไม่ตอบ มันไม่สมเหตุสมผลกันที่จะตอบ ไม่ตอบเข้าใจไหม (หัวเราะ) มันสมควรจะตอบ ตอบทันทีเลย สมควรจะตอบ ยังไม่ถามก็ตอบ เมื่อไม่สมควรจะตอบ ถามเท่าไรก็ไม่ตอบ ไม่เกิดประโยชน์

(หัวเราะ)... ถามอะไร นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา งั้นหรือตะกี้นี้ มันงมเงากันทั้งนั้นแหละพวกเรา **ผู้สักรู้พระนิพพาน เห็นพระนิพพานจริงๆ ท่านไม่ถาม** ถามอะไรไอ้พวกงมเงานั่นแหละมันถาม ทั้งๆ ที่ไม่สนใจกับคำนะ (ก็ยังมาถามว่า) **“นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา”** (หัวเราะ)

ในหนังสือมี เคยอ่านหรือยัง ทุกคนนั้นแหละ เรื่องนิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา ไปรู้คำชื่อพระนิพพาน พระนิพพานแท้เป็นยังไง ไม่เคยรู้ แล้วปฏิบัติเพื่อพระนิพพานก็ไม่เคยปฏิบัติ แต่ก็ถามโก้ๆ ไปยังงั้นแหละ เพราะฉะนั้นการตอบโก้ๆ เราจึงไม่อยากตอบ ต้องเอาตัวจริงเข้ามาเลย... มี มีผู้มาถามเหมือนกัน พวกมหาเปรียญเขามาถาม เราเป็นหลวงตาบัว มาถามสิ่งเหล่านี้แหละ แต่เมื่อมันพอเป็นคติบ้าง เราก็นำมาพูดให้ฟัง อันไหนที่ไม่เป็นประโยชน์เราไม่พูด เราจะพูดเพื่อประโยชน์อย่างเดียว

นิพพานเป็นอนัตตา ว่าอย่างนั้น บางทีอ้างคัมภีร์มาก็มี นิพพานเป็นอัตตาหรือเป็นอนัตตา มาถาม ถ้าหากว่ามีความจริงใจที่จะปฏิบัติต่อแล้ว จริงๆ แล้ว นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา ก็ไม่สำคัญยิ่งกว่าการปฏิบัติเพื่ออรรถเพื่อธรรม เพื่อความสว่างกระจ่างแจ้ง เพื่อปลดทุกข์ออกจากใจของตนโดยลำดับๆ จะดีกว่าถามหาชื่อพระนิพพานเป็นไหนๆ นะ มันมีความหมายอยู่อย่างนั้น ถ้าพูดตามหลักธรรมชาติแล้วนะ ของผู้ปฏิบัติแล้ว **นิพพานเป็นอนัตตาได้อย่างไร** นั่นมันก็ต้องต้อนเอา

ตรงนั้นซิ **ถ้านิพพานเป็นอนัตตา นิพพานก็เป็นไตรลักษณ์ซิ** คือ **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นทางพระนิพพาน แล้วพระนิพพานวิเศษวิโสได้อย่างไร นิพพานพ้นจากสมมติโดยประการทั้งปวง แล้วยังมากลับเป็นอนัตตาอยู่อีก นิพพานก็เป็นไตรลักษณ์ซิ** นั่นคือ **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้เป็นทางก้าวเดินเพื่อพระนิพพาน เมื่อผ่านนี้หมดแล้ว จิตถึงจะเป็นนิพพานได้ แล้วนิพพานจะมากลับเป็นอนัตตานี้ได้อย่างไร ถ้าไปเป็นอนัตตาได้ นิพพานนี้เป็นไตรลักษณ์ซิ** วิเศษวิโสอะไร เข้าใจไหมล่ะ ที่พูดนี่

ปฏิบัติให้ถึงของจริงก็แล้วกัน ไม่ต้องไปถามใคร เหมือนกับว่าความอิ่มนี่ เมื่อเรากินให้อิ่มเต็มที่แล้ว ความอิ่มของเราเป็นอัตตาหรืออนัตตา ถามบ้าอะไรอย่างนั้น ใครก็เคยกิน ใครก็เคยอิ่ม รู้ด้วยกันแล้วถามหาอะไรว่าเป็นอัตตาหรืออนัตตา มันก็เต็มท้องนี่ ว่าไง ถามลมๆ แล้งๆ อย่างนั้นแหละ เอากระพี้มาอวดกัน

สมัยนี้เป็นสมัยคัมภีร์ ไม่ได้สนใจปฏิบัติ ศาสนากลายเป็นศาสนาคัมภีร์ ศาสนากระดาษไปหมด ไม่ได้อยู่กับความประพฤติหัวใจคนเลย เวลานี้ชาวพุทธเราจึงเป็นชาวพุทธกระดาษ ศาสนากระดาษ ศาสนาตู้คัมภีร์ใบลาน ไม่ได้เข้ามาสู่หัวใจที่จะทรงมรรคทรงผลที่จะขึ้นตามทางพระพุทธเจ้าสอนเลยนะ เวลานี้ห่างเหินขนาดนั้นแหละ ชาวพุทธเรา**เรียนไปมากน้อย ได้เพียง**

ความจำ กิเลสตัวเดียวก็ไม่ถลอกปอกเปิกออกจากความจำ เรียนถึงพระนิพพาน กิเลสก็ไม่ถลอกปอกเปิกแม้สักนิดนึงนะ แล้วก็มาอวดรู้ อวดฉลาด อวดลมปาก เจ้าของเพียงความจำเท่านั้นมาเป็นมรรคผลนิพพานได้อย่างไร **ต้องปฏิบัติซิ ท่านสอนให้ปฏิบัติ ว่าอย่างไร ต้องทำมรรคผลนิพพาน สอนตั้งแต่เริ่ม ตั้งแต่ศีล สมาธิ ปัญญา** สอนนักปฏิบัติเรา ศีลรักษาให้ดี อะไรที่เป็นภัยต่อศีลอย่าให้มายุ่ง ตัดขาดสะบั้นออกไปเลย นั่นผู้ก้าวเดินเพื่อพระนิพพาน สมาธิเป็นอย่างไร พิจารณาที่จิต เวลาเราวุ่นวายอยู่เวลานี้ คือจิตทำลายสมาธิ ความสงบเยือกเย็นของใจไม่มี บังคับมันออก สิ่งเหล่านี้ด้วยจิตตภาวนาของเรามันก็แจ้งขึ้นมา สมาธิก็ปรากฏเด่นขึ้น มาถามหาอะไรแจ้งเข้าไปๆ ถึงขั้นปัญญา ก็กระจ่างไป กิเลสมีเท่าไรขาดสะบั้นๆ ไปในหัวใจ จนกระทั่งกิเลสขาดสะบั้นออกไปหมด จิตหลุดพ้นแล้วถามหาอะไรนิพพาน แล้วหาตั้งชื่อนิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตามีประโยชน์อะไร นั่นภาคปฏิบัติ ภาคแก้กิเลส ภาคฆ่ากิเลส พระพุทธเจ้าสอนอย่างนี้นะ สอนให้แก้กิเลส ฆ่ากิเลส **ไม่ได้สอนให้จดจำคัมภีร์ใบลานแล้วเอาน้ำลายมาอวดกันเฉยๆ นะ ว่าคนนั้นเรียนได้มาก ชั้นนั้นชั้นนี้ ชั้นขี้หมาอะไรก็ไม่รู้ มันไม่มีความหมายเลย มีแต่ลมปาก เอาความจำมาอวดกัน** เอามรรคเอาผลที่ทรงในหัวใจจากการปฏิบัติของตัวเองซิ มาอวดพระพุทธเจ้าเอามรรคเอาผล พระอรหันต์เอามรรคเอาผล

มาอวดกัน ท่านทรงไว้แล้ว นั่น**เรามีแต่ลมปากลมๆ แล้งๆ มาอวดกัน มันก็เป็นศาสนาลมปาก เป็นหนอนแทะกระดาษไปเลย เรียนเท่าไรๆ ก็ไม่มีความหมาย ไม่สนใจที่จะแก้กิเลส มีแต่จะสั่งสมกิเลส สำคัญว่าตนเรียนรู้หลักนักปราชญ์ ยิ่งเขามายกยอว่าพระไตรปิฎกเคลื่อนที่ นี่เป็นบ้าในส่วนล้านเลยนะ นี่เรียนสูง เรียนได้มาก นี่พระไตรปิฎกเคลื่อนที่ เป็นบ้าของส่วนล้านเลยเชียว** หากผู้ปฏิบัติจริงๆ เห็นจริงๆ ท่านไม่ตื่น ตื่นหาอะไร เงาก็รู้ ตัวก็รู้ เงากับตัวมันก็ต่างกัน มันก็รู้ทันทีเลย อะไรจริง อะไรปลอมรู้ทันทีเลย...

[๕] หลวงปู่ชอบ ฐานสโม

วัดป่าโคกมน ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

หนังสือชีวประวัติฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๕ หน้า ๑๒๙-๑๓๐ ว่า

“นิพพานไม่ได้สูญ ไม่ได้อยู่ตามที่โลกคาดคะเนหรือเดากัน ทำจริงจะได้เห็นของจริง รู้จริง และจะเห็นนิพพานเอง เห็นพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เห็นครูบาอาจารย์ที่ท่านบริสุทธิ์เอง และหายสงสัยโดยประการทั้งปวง”

บทที่ ๓
เรื่องเคยมีมาแล้ว

---

[๑] พระอรหันต์ตายแล้ว ไม่ขาดสูญ

มีปรากฏในยมกสูตร **ว่าด้วยพระขีณาสพตายแล้วสูญหรือไม่** *(สํ. ข. ๑๗/๑๙๘-๑๙๙, ๒๐๒-๒๐๓/๑๓๒-๑๓๖)* มีความว่า

สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ที่วิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็โดยสมัยนั้นแล ยมกภิกษุเกิดทิฏฐิชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า **"เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มีอีก"**

ภิกษุหลายรูปได้ฟังแล้วว่า ได้ยินว่า ยมกภิกษุเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า "เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มีอีก"

ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงพากันเข้าไปหาท่านยมกภิกษุถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับท่านยมกภิกษุ ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยชวนให้

ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วจึงถามท่านยมกภิกษุ ว่า

"ดูกรท่านยมกะ ทราบว่าท่านเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มีอีก จริงหรือ?

ท่านยมกะ กล่าวว่า "อย่างนั้น อาวุโส".

(ภิ.) **"ดูกรอาวุโส ยมกะ ท่านอย่าได้พูดอย่างนั้น อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาค ไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคไม่พึงตรัสอย่างนี้ว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มีอีก".**

ท่านยมกะ เมื่อถูกภิกษุเหล่านั้นกล่าวแม้อย่างนี้ ยังขืนกล่าวถือทิฏฐิอันชั่วช้านั้นอย่างหนักแน่นอย่างนั้นว่า "เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มีอีก".

ภิกษุเหล่านั้น ย่อมไม่อาจเพื่อจะทำท่านยมกะ ให้ถอนทิฏฐิอันชั่วช้านั้นได้ จึงลุกจากอาสนะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรจนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า "ข้าแต่ท่านสารีบุตร ยมกภิกษุเกิดทิฏฐิชั่วเห็นปานนี้ว่า 'เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้วย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มีอีก' ขอโอกาสนิมนต์ท่านพระสารีบุตรไปหายมกภิกษุถึงที่อยู่ เพื่ออนุเคราะห์เถิด" ท่านพระสารีบุตรรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ.

ครั้งนั้นเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักผ่อนแล้วเข้าไปหาท่านยมกะถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับท่านยมกะ ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านยมกะว่า

“ดูกรอาวุโส ยมกะ ทราบว่าท่านเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มีอีก ดังนี้ จริงหรือ?”

ท่านยมกะตอบว่า

“อย่างนั้นแล ท่านพระสารีบุตร”.

ท่านพระสารีบุตรจึงถามพระยมกะ มีข้อความ ๒ ตอน *(ข้อ ๒๐๒-๒๐๓)* ว่า

“ท่านสำคัญอย่างไรท่านยมกะ ท่านมองเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตถาคตหรือ?”

พระยมกะตอบว่า :

“มิใช่เช่นนั้น ผู้มีอายุ”

พระสารีบุตรถามต่อไปอีกว่า :

“ท่านสำคัญอย่างไรท่านยมกะ ท่านมองเห็นว่าตถาคตนั้นเป็นสภาวะไม่มีรูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณหรือ?”

พระยมกะก็ตอบไปว่า :

“มิใช่เช่นนั้นท่านผู้มีอายุ”

(พระยมกะตอบหมายความว่า พระตถาคตนั้นเป็นสภาวะมีเบญจขันธ์)

พระสารีบุตรจึงกล่าวว่า :

“ท่านยมกะ ในปัจจุบันนี้เองที่ตรงนี้ ท่านยังหาตถาคตที่แท้จริงไม่ได้ ควรหรือที่ท่านกล่าวแถลงว่า ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วว่า พระภิกษุผู้เป็นขีณาสพ เมื่อตายไปแล้ว ก็จะขาดสูญหายสิ้น ไม่มีอยู่อีก”

พระยมกะได้สติว่า **พระตถาคต พระอรหันต์ มิใช่เบญจขันธ์** จึงได้บรรลุธรรมในบัดนั้นเอง และกล่าวว่า :

“ข้าแต่พระสารีบุตร แต่ก่อนเมื่อยังไม่รู้ กระผมจึงมีความเห็นอันชั่วร้ายนั้น แต่เพราะได้สดับธรรมเทศนาของท่านสารีบุตรนี้ กระผมจึงละความเห็นชั่วร้ายนั้นได้แล้ว และกระผมได้บรรลุธรรมแล้ว”

เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์ว่า **ผู้ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมนั้น ยังมีทิฏฐิชั่ว (ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ) ด้วยสำคัญว่า พระตถาคต พระอรหันต์ ท่านมี (หรือเป็น) แต่เพียงเบญจขันธ์เท่านั้น เมื่อตายแล้วจึงขาดสูญ หายสิ้น ไม่มีอะไรอยู่อีก** --นี่แหละคือ **พวกสุญญะ หรืออนัตตาตกขอบ** กล่าวคือ **มีแต่สุญญสัญญา** หรือ **อนัตตสัญญายิ่งเกินโดยที่ยังไม่มีญาณหยั่งถึงพระนิพพานธาตุ ซึ่งเป็นผู้ทรงสภาวะนิพพานที่เป็นอมตธรรม ณ ภายใน ที่พระพุทธเจ้า พระอรหันตเจ้า ได้บรรลุแล้ว.**

[๒] คนตาบอดชูคบเพลิง

ดังที่ท่านพระอานนทเถระได้กล่าวว่า

พหุสฺสุโต อปฺปสุตํ โย สุเตนาติมญฺญติ
อนฺโธ ปทีปธาโรว ตเถว ปฏิภาติ มํ.

ขุ. เถร. ๒๖/๓๙๗/๔๐๖

แปลความว่า : **ผู้ใดเล่าเรียนมามาก ดูหมิ่นผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาน้อยด้วยการสดับ แต่เขาไม่ได้ปฏิบัติตามที่ได้เล่าเรียนมา ย่อมปรากฏแก่เรา เหมือนคนตาบอดถือดวงไฟไปฉะนั้น.**

เพราะฉะนั้น ผู้ไม่ประมาท ไม่พึงเป็นดังเช่นคนตาบอดชูคบเพลิง !

[๓] ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบ

(โยนิโสมนสิการ กล่าวคือ การเจริญพระกัมมัฏฐาน)

ความย่อเรื่อง**ท่านพระโปฐิลเถระ** *(จาก**ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๗ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๕, หน้า ๗๑-๗๓**)* ว่า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน ได้ทรงปรารภเรื่องพระโปฐิลเถระว่า **พระโปฐิละนี้ได้เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก (เตปิฏโก) ในศาสนาของพระพุทธเจ้าแล้วถึง ๗ พระองค์ เป็นคณาจารย์ใหญ่ สอนธรรมแก่พระภิกษุถึง ๑๘ คณะใหญ่ รวม ๕๐๐ รูป** พระบรม--ศาสดาจึงทรงดำริว่า **"ภิกษุนี้ยังไม่มีแม้ความคิดว่า 'เราจักสลัดตนออก**

จากทุกข์' แก่ตน เราจักทำให้เธอเกิดความสังเวชสลด" ดังนี้แล้ว ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พอพระโปฐิลเถระได้มาเฝ้าพระองค์ พระองค์ก็ตรัสกับพระเถระนั้นว่า

"มาเถอะ คุณใบลานเปล่า (เอหิ ตุจฺฉโปฐิล), นั่งเถิด คุณใบลานเปล่า (นิสีท ตุจฺฉโปฐิล), ไปเถิด คุณใบลานเปล่า (ยาหิ ตุจฺฉโปฐิล)"

แม้ในเวลาที่พระเถระลุกไป ก็ตรัสว่า "คุณใบลานเปล่า ไปแล้ว" (ตุจฺฉโปฐิโล คโต.)

ท่านพระโปฐิลเถระ จึงคิดว่า

"เราย่อมทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา บอกธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ถึง ๑๘ คณะใหญ่ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระศาสดายังตรัสเรียกเราเนืองๆ ว่า "คุณใบลานเปล่า" พระศาสดาตรัสเรียกเราอย่างนี้ก็เพราะความไม่มีคุณวิเศษมีฌานเป็นต้น แน่แท้"

ท่านมีความสังเวชสลดเกิดขึ้นแล้ว จึงคิดว่า

"บัดนี้ เราจักเข้าไปสู่ป่า บำเพ็ญสมณธรรมละ" ดังนี้แล้ว ก็จัดแจงบาตรและจีวรเอง ออกจากสำนักไปในเวลาใกล้รุ่ง โดยที่พระภิกษุที่กำลังท่องหนังสืออยู่ ไม่ทันสังเกตเห็น

พระเถระนั้นได้เดินทางไปไกลถึง ๑๒๐ โยชน์ เข้าไปวิงวอนขอเรียนพระกัมมัฏฐานกับพระภิกษุผู้เป็นศิษย์ของท่านเอง ซึ่งล้วนแต่เป็นพระอรหันต์ทั้ง ๓๐ รูป ก็ไม่มีใครรับสอนให้ ต่างก็แนะนำให้ไปหาองค์อื่นๆ ต่อๆ กันไป เพื่อให้ท่านคลายมานะทิฏฐิในความเป็นผู้คงแก่เรียนของท่านเอง จนถึงพระอรหันต์รูปสุดท้าย เป็นสามเณรอายุ ๗ ขวบ ผู้ใหม่กว่าสามเณรทั้งหมด ซึ่งกำลังเย็บผ้าอยู่ พระเถระนั้นโดนเข้าไม้นั้น ก็ลดมานะทิฏฐิลงได้ จึงประคองอัญชลี (ไหว้) สามเณรนั้น และกล่าวว่า

"ท่านสัตบุรุษ ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของผมด้วยเถิด"

สามเณรจึงกล่าวว่า "โอ! ท่านอาจารย์ พระคุณท่านพูดอะไรนั่น พระคุณท่านเป็นคนแก่ เป็นพหูสูต กิจอะไรๆ ที่กระผมควรรู้ กระผมก็เรียนในสำนักพระคุณท่านนั่นแหละ"

ท่านพระโปฐิลเถระจึงอ้อนวอนกะสามเณรต่อไปว่า "ท่านสัตบุรุษ ท่านอย่าทำอย่างนี้ ขอท่านจงเป็นที่พึ่งแก่ผมให้ได้เถอะนะ"

สามเณรจึงตอบว่า "พระคุณท่านขอรับ หากพระคุณท่านจักเป็นผู้อดทนต่อโอวาทของกระผมได้ไซร้ กระผมก็จักเป็นที่พึ่งของพระคุณท่าน"

พระเถระจึงรับคำว่า "ผมเป็นได้ซิ ท่านสัตบุรุษ เมื่อท่านจะบอกให้เข้ากองไฟ ผมก็จะเข้าไปสู่แม้กองไฟได้เทียวละ"

สามเณรนั้นทั้งที่รู้ว่าพระเถระนุ่งห่มจีวรอย่างดี ๒ ชั้น แต่เพื่อจะทดลองว่า ท่านพระเถระจะอดทนต่อโอวาทได้จริงหรือเปล่า จึงสั่งพระเถระให้นุ่งห่มอย่างนั้นแหละ เดินลุยลงน้ำในสระแห่งหนึ่ง คะเนว่าท่านพระเถระเดินลงน้ำไป พอชายจีวรเปียก จึงกล่าวกะท่านว่า

"กลับมาเถอะ พระคุณท่าน" ครั้นท่านพระเถระกลับมายืนอยู่ต่อหน้า สามเณรจึงกล่าวกับท่านว่า

"ท่านผู้เจริญ ในจอมปลวกแห่งหนึ่งมีช่องอยู่ ๖ ช่อง เหี้ยเข้าไปภายในจอมปลวกทางช่องๆ หนึ่งนั้นแหละ บุคคลผู้ประสงค์จะจับเหี้ยก็จึงต้องอุดช่อง ๕ ช่องที่เหลือ ทำลายช่องที่ ๖ แล้วจึงล้วงจับเหี้ยได้

แม้พระคุณท่านก็จงปิดทวารทั้ง ๕ ที่เหลืออย่างนั้นแล้ว เริ่มตั้งกาย (คือบริกรรม หรือเจริญพระกัมมัฏฐาน) ไว้ในมโนทวารเถิด"

ด้วยนัยมีประมาณเท่านี้ ความแจ่มแจ้งได้เกิดมีแก่พระภิกษุผู้เป็นพหูสูต ดุจการลุกโพลงแห่งดวงประทีปฉะนั้น ท่านพระเถระจึงกล่าวว่า

"ท่านสัตบุรุษ คำมีประมาณเท่านี้ก็พอหละ" แล้วจึงหยั่งญาณลงในกรัชกาย (ในกายอันเกิดด้วยธุลีในสรีระคือใน**ร่างกาย**) เริ่มเจริญสมณธรรม เจริญพระกัมมัฏฐาน

สมเด็จพระบรมศาสดานั้น ประทับนั่งอยู่ห่างไกลออกไปประมาณ ๑๒๐ โยชน์ ทอดพระเนตร (ด้วยทิพยจักษุ) ดูพระภิกษุนั้นแล้ว ทรงดำริว่า

"ภิกษุนี้จะเป็นผู้มีปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน ด้วยประการใดแล การที่เธอตั้งตนไว้ด้วยประการนั้นแล ย่อมควร" ดังนี้แล้ว ทรงเปล่งรัศมีไปประหนึ่งตรัสอยู่กับภิกษุนั้น ตรัสพระคาถาว่า

โยคา เว ชายเต ภูริ อโยคา ภูริสงฺขโย
เอตํ เทฺวธาปถํ ญตฺวา ภวาย วิภวาย จ
ตถตฺตานํ นิเวเสยฺย ยถา ภูริ ปวฑฺฒติ.

แปลความว่า : **ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบ** (คือการกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคายในอารมณ์ ๓๘) **แล, ความสิ้นไปแห่งปัญญา เพราะการไม่ประกอบ บัณฑิตรู้ทาง ๒ แพร่ง** (คือการประกอบอันเป็นทางแห่งความเจริญ ๑ และการไม่ประกอบอันเป็นทางแห่งความเสื่อม ๑) **นั่นแล้ว พึงตั้งตนไว้โดยประการที่ปัญญาจะเจริญขึ้นได้"**

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาตรัสพระคาถานี้จบ ท่านพระโปฐิลเถระก็ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอรหันต์.

[๔] คติของผู้ตำหนิ - ด่าบริภาษพระภิกษุ ผู้ทรงศีลทรงธรรม

ความย่อจากเรื่องปลาชื่อ **"กปิละ"** ปรากฏในตัณหาวรรค พระธัมมปทัฏฐกถา (ภาค ๘), มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๙ หน้า ๑-๘ ว่า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน ได้ทรงปรารภถึงปลาตัวใหญ่ชื่อกปิละ มีสีเหมือนทองคำ แต่ปากเหม็นร้ายแรง ที่ชาวประมงจับได้จากแม่น้ำอจิรวดี แล้วนำไปถวายพระราชา พระราชามีประสงค์จะทรงทราบเหตุที่ปลามีสีเหมือนทองคำ แต่ปากเหม็นมากเหลือเกิน จึงได้รับสั่งให้คนนำปลานั้นไปยังพระวิหารเชตวัน และท้าวเธอก็ได้เสด็จไปสู่สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย เพื่อทูลถามสาเหตุที่ปลาเป็นเช่นนั้น พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสตอบพระราชาว่า

"มหาบพิตร **ปลานี้ได้เป็นภิกษุ**ชื่อ**กปิละ เป็นพหูสูต** (คือได้เคยเรียนพระปริยัติธรรมมาแล้วมาก) **มีบริวารมาก ในธรรมวินัยของพระผู้มี-พระภาคทรงพระนามว่า "กัสสปะ" ถูกความทะยานอยากในลาภครอบงำ แล้วด่าบริภาษพวกภิกษุผู้ไม่เชื่อฟังคำของตน ยังพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสปะให้เสื่อมลงแล้ว เขาบังเกิดในอเวจีมหานรก ด้วยกรรมนั้นแล้ว** บัดนี้ **เกิดเป็นปลาด้วยเศษแห่งวิบาก** ก็เพราะเธอบอกพระพุทธวจนะ กล่าวสรรเสริญคุณพระพุทธเจ้าสิ้นกาลนาน จึงได้อัตภาพมีสีเหมือนทองคำนี้ ด้วยผลแห่งกรรมนั้น, เธอได้เป็นผู้ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย กลิ่นเหม็นจึงฟุ้งออกจากปากของเธอ ด้วยผลแห่งกรรมนั้น มหาบพิตร อาตมภาพจะให้ปลานั้นพูด".

พระราชา : ให้พูดเถิด พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามปลาว่า “เจ้าชื่อกปิละหรือ?”

ปลา : พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ชื่อกปิละ.

พระศาสดา : **เจ้ามาจากที่ไหน?**

ปลา : **มาจากอเวจีมหานรก** พระเจ้าข้า.

พระศาสดา : **พระโสธนะ พี่ชายใหญ่ของเจ้าไปไหน?**

ปลา : **ปรินิพพานแล้ว** พระเจ้าข้า.

พระศาสดา : **ก็นางสาธนี มารดาของเจ้าเล่า ไปไหน?**

ปลา : **เกิดในนรก** พระเจ้าข้า.

พระศาสดา : **นางตาปนา น้องสาวของเจ้าไปไหน?**

ปลา : **เกิดในมหานรก** พระเจ้าข้า.

พระศาสดา : **บัดนี้เจ้าจักไปที่ไหน?**

ปลา : **จักไปสู่อเวจีมหานรกดังเดิม พระเจ้าข้า.**

ดังนี้แล้ว **อันความเดือดร้อนครอบงำแล้ว เอาศีรษะฟาดเรือ ทำกาละ** (ตาย) **ในทันทีนั่นเอง เกิดในนรกแล้ว** มหาชนได้สลดใจ มีโลมชาติชูชันแล้ว.

[ได้ยินว่าในอดีตกาลครั้งนั้น, **พระโสธนะ พี่ชายใหญ่ของพระกปิละนั้น เรียนและบำเพ็ญวิปัสสนาอยู่ในสำนักแห่งพระอาจารย์** และ**พระอุปัชฌาย์ ๕ พรรษา แล้วจึงออกไปสู่ป่าบำเพ็ญเพียร เจริญพระกัมมัฏฐานอยู่ ก็บรรลุพระอรหัตตผล ส่วนนางสาธนีมารดา** กับ

นางตาปนาผู้เป็นน้องสาวของพระกปิละนั้น ก็ถือทิฏฐานุคติของพระกปิละ เที่ยวด่าบริภาษพระภิกษุทั้งหลายผู้ทรงศีลทรงธรรม เมื่อตายลงก็ไปบังเกิด ในอเวจีมหานรกนั้น เช่นเดียวกันกับพระกปิละเหมือนกัน]

ครั้งนั้น พระผู้มีภาคเจ้าทรงตรวจดูวาระจิตของบริษัทผู้ประชุมกันในขณะนั้น เพื่อจะทรงแสดงธรรมให้สมควรแก่ขณะนั้น จึงตรัสกปิลสูตรในสุตตนิบาตว่า **"นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวการประพฤติธรรม ๑ การประพฤติพรหมจรรย์ ๑** นั่น **ว่าเป็นแก้วอันสูงสุด"** ดังนี้เป็นต้นแล้ว ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

ตัณหาดุจเถาย่านทราย ย่อมเจริญแก่คนผู้มีปกติประพฤติประมาท เขาย่อมเร่ร่อนไปสู่ภพน้อยใหญ่ ดังวานรตัวปรารถนาผลไม้อยู่ โลดแล่นไปในป่าฉะนั้น. ตัณหานั่นเป็นธรรมชาติต่ำช้า มักแผ่ซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลก ย่อมครอบงำบุคคลใดได้, ความโศกทั้งหลายย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น ดุจหญ้าคมบางอันฝนตกรดแล้วเจริญอยู่ฉะนั้น, แต่ผู้ใดย่อมย่ำยีตัณหานั่น ซึ่งเป็นธรรมชาติต่ำช้ายากที่ใครในโลกจะล่วงไปได้, ความโศกทั้งหลายย่อมตกไปจากผู้นั้น เหมือนหยาดน้ำตกไปจากใบบัว ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น เราบอกกะท่านทั้งหลายว่า ความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย บรรดาที่ประชุมกันแล้ว ณ ที่นี้ ท่านทั้งหลายจงขุดรากตัณหาเสียเถิด, ประหนึ่งผู้ต้องการแฝกขุดหญ้าคมบางฉะนั้น, มาร [กิเลสมาร ขันธมาร มัจจุมาร และเทพบุตรมาร] อย่าระรานท่านทั้งหลายบ่อยๆ ดุจกระแสน้ำระรานไม้อ้อ ฉะนั้น.

ขอเชิญท่านผู้สนใจศึกษาสัมมาปฏิบัติ จงตั้งใจโยนิโสมนสิการ ศึกษารายละเอียด “หลักการพิจารณาพระนิพพานธาตุ” จากเอกสารหลักฐานที่เชื่อถือได้ ที่ถูกต้อง ที่ตรงประเด็น และสมบูรณ์ ว่าเป็น อัตตาโลกุตตระ /อัตตาวิมุติ อย่างไร ในบทต่อไป ด้วยความเคารพเทอญ.

บทที่ ๔
นิพพานคืออย่างไร

พระนิพพาน ภาษาบาลีว่า **“นิพฺพาน”** ภาษาสันสกฤตว่า **“นิรฺวาณ”** หมายความถึง

[๑] ความดับ (อตฺถคมน)

[๒] วิราคธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งสรรพกิเลส (อปวคฺค)

(พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ, พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ [กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐], หน้า ๒๕๙)

ส่วนความหมายของนิพพานศัพท์ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาคาถาที่ ๖ ดังนี้

[๑] วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา, นิพฺพาติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทโกติ **นิพฺพานํ.**

แปลความว่า : สภาพที่ดับสนิทจากตัณหาที่เรียกว่า วานะ หรือธรรมอันเป็นเครื่องดับไฟมีราคะเป็นต้น ชื่อว่า**พระนิพพาน.**

[๒] สพฺพกิเลสานํ ขยเหตุภูเต วิราคธมฺเม **นิพฺพานํ.**

แปลความว่า : **พระนิพพาน** เป็นไปในวิราคธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งปวง.

[๓] สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปฏฺฐินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย นิโรโธ **นิพฺพานํ.**

แปลความว่า : **พระนิพพาน** เป็นสภาพที่สงบระงับจากสังขาร-ธรรมทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา ปราศจากราคะ ดับราคะ

[๔] วานาภาเวน **นิพฺพานํ.**

แปลความว่า : **เพราะไม่มีตัณหา** จึงชื่อว่า **พระนิพพาน.**

อนึ่ง นอกจากคำว่า **พระนิพพาน** อันเป็นชื่อของ**อสังขตธรรม**ที่มีสภาพดับสนิทจากกิเลสตัณหาเป็นต้นแล้ว พระผู้มีพระภาคยังตรัสเรียก**อสังขตธรรม**นี้ในฐานะเป็นคำไวพจน์ที่ใช้แทนกัน โดยชื่ออื่นๆ อีกดังต่อไปนี้

[๑] ตรัสเรียกพระนิพพานว่า **ทีป** (นิพพาน, ทีปธรรม, ธรรมเป็นที่พึ่งพิง) ดังคำอธิบายว่า

ปติฏฺฐฏฺฐเฐน **ทีปํ.** *(สํ. อฏฺ. ๑๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๘๔)*

แปลความว่า : **พระนิพพาน** ชื่อว่า **ทีปะ** เพราะความหมายว่าเป็นที่พึ่ง.

[๒] ตรัสเรียกพระนิพพานว่า **สรณ** (นิพพานคือสรณ) ธรรมเป็นที่กำจัดภัย เป็นที่พึ่งที่ระลึก.

ภยสรณฏฺเฐน **สรณํ.** *(สํ. อฏฺ. ๑๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๘๔)*

แปลความว่า : **พระนิพพาน** ชื่อว่า **สรณ** เพราะความหมายว่า**กำจัดภัย.**

[๓] ตรัสเรียกพระนิพพานว่า **ตาณ** (นิพพานคือธรรมเครื่องรักษา, เครื่องต้านทาน) ดังคำอธิบายว่า

ตายณฏฺเฐน **ตาณํ.** *(สํ. อฏฺ. ๑๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๘๔)*

แปลความว่า : **พระนิพพาน** ชื่อว่า **ตาณ** เพราะความหมายว่า **เป็นที่ต้านทาน.**

[๔] ตรัสเรียกพระนิพพานว่า **เลณ** (นิพพานเป็นที่หลีกเร้นจากภัยในสงสาร) ดังคำอธิบายว่า

อลฺลียตพฺพยุตฺตฏฺเฐน **เลณํ.** *(สํ. อฏฺ. ๑๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๘๔)*

แปลความว่า : **พระนิพพาน** ชื่อว่า **เลณ** เพราะอรรถว่า **เป็นที่หลีกเร้น.**

[๕] ตรัสเรียกพระนิพพานว่า **ปรายณ** (ธรรมที่พระอริยะเข้าถึง) ดังคำอธิบายว่า

ปรํ อยนํ คติ ปติฏฺฐาตีติ **ปรายณํ.**

สํ. อฏฺ. ๑๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๘๔

แปลความว่า : **การไปถึงแล้วดำรงอยู่** ชื่อว่า **ปรายณ (คือพระนิพพาน).**

[๖] คำว่า **นิพฺพานํ ทีปํ สรณํ ตาณํ เลณํ ปรายณํ อจฺจุตํ** (ธรรมที่ไม่มีการเคลื่อนไปเป็นอย่างอื่น) และ **อมตํ** (ธรรมที่ไม่ตาย) เป็นต้นนี้ **เป็นคำที่แปลว่านิพพานได้เหมือนกันทั้งสิ้น** คือ

นิพฺพานํ ทีปํ สรณํ ตาณํ เลณํ ปรายณํ อจฺจุตํ อมตํ. *(อภิ. กถา. ๓๗/๑๐๗๖/๓๔๕)*

หลักการพิจารณาคุณลักษณะของพระนิพพาน

คุณลักษณะโดยย่อของพระนิพพาน มีปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ดังต่อไปนี้

[๑] **พระนิพพานเป็นบรมสุข** ดังพระพุทธดำรัสว่า

นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ. *(พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบท ข้อ ๒๕ หน้า ๔๒.)*

แปลความว่า : **พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.**

[๒] **พระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรม มีอยู่**

พระนิพพานเป็นอสังขตธรรม (ธรรมชาติอันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้) **เป็นปรมัตถธรรมที่มีอยู่จริง** ดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๗ ขุททกนิกาย อุทาน ปาฏลิคามิยวรรคที่ ๘ **นิพพานสูตรที่ ๓** ว่าด้วย **พระนิพพานเป็นธรรมชาติอันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้** ว่า

อตฺถิ ภิกฺขเว **อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ, โน** เจ **ตํ** ภิกฺขเว **อภวิสฺส อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ, นยิธ ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถ,** ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว **อตฺถิ อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ** ตสฺมา **ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญายติ.**

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อุทาน ข้อ ๑๖๐ หน้า ๒๐๗-๒๐๘.

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย **ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่** ภิกษุทั้งหลาย **ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มี**

แล้วไซร้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว ป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏ ในโลกนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย **ก็แล เพราะธรรมชาติ อันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่ง ธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏ.**

อนึ่ง **พระนิพพานเป็นอสังขตธรรม ประกอบด้วยอสังขตลักษณะ ซึ่งเป็นลักษณะของพระนิพพาน** สมดังพระพุทธดำรัสว่า

น อุปฺปาโท ปญฺญายติ	**ไม่ปรากฏความเกิด ๑**
น วโย ปญฺญายติ	**ไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย ๑**
น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ	**เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความ-แปรปรวน (เป็นอื่น) ๑**

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๐ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ข้อ ๔๘๗ หน้า ๑๙๒.

[๓] **พระนิพพานเป็นธรรมชาติเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มิได้มีความ แปรปรวนเป็นธรรมดา** ดัง**พระสารีบุตรมหาเถระ**ได้แสดงไว้ว่า

นิพฺพานํ นิจฺจํ ธุวํ สสฺสตํ อวิปริณามธมฺมนฺติ อสํหิรํ อสงฺกุปฺปํ.

แปลความว่า : **พระนิพพาน** เป็นธรรมชาติ**เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มิได้มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา** เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **อันอะไรๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเริบ.**

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๐ ขุททกนิกายจูฬนิทเทส ข้อ ๖๕๙ หน้า ๓๑๕.

[๔] **พระนิพพานเป็นอมตธรรม** คือ **ธรรมที่ไม่มีความเกิด ไม่มีความแก่ ไม่มีความเจ็บ ไม่มีความตาย อันมีลักษณะตรงกันข้ามกับขันธ์ ๕** ดังที่พระสารีบุตรมหาเถระท่านได้แสดงวิปัสสนาวิธี ไว้ว่า

ปญฺจกฺขนฺเธ **ชาติธมฺมโต** ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ **อชาตํ** นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ, ปญฺจกฺขนฺเธ **ชราธมฺมโต** ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ **อชรํ** นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ ปญฺจกฺขนฺเธ **พฺยาธิธมฺมโต** ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ **อพฺยาธิธมฺมํ** นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ ปญฺจกฺขนฺเธ **มรณธมฺมโต** ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ **อมตํ** นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย
ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๗๓๕ หน้า ๖๓๓-๖๓๔.

แปลความว่า : **เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดยความเป็นของมีความเกิด มีความแก่ มีความป่วยไข้ มีความตาย ...ฯลฯ... เป็นธรรมดา ย่อมได้อนุโลมขันติ** (ได้วิปัสสนาปัญญา คือเห็นไตรลักษณ์) **เมื่อพิจารณาเห็นว่าความดับแห่งเบญจขันธ์ เป็นพระนิพพานไม่มีความเกิด ไม่มีความแก่ ไม่มีความป่วยไข้ ไม่มีความตาย ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม** (หยั่งลงในขณะมรรคและผล).

ข้อความนี้พระสารีบุตรมหาเถระท่านหมายถึงว่า **การที่พระโยคาวจรจะบรรลุมรรคผลนิพพานนี้ จะต้องเห็นแจ้งสภาวธรรมทั้ง ๒ ฝ่าย** คือ **สังขาร/สังขตธรรม ๑** และ**วิสังขาร/อสังขตธรรม** คือ**พระนิพพาน ๑** โดย**วิภาค ๖ โดยความเป็นธรรมที่มีลักษณะตรงกันข้ามกันระหว่างธรรม ๒ ฝ่าย**นั่นเอง จึงรวม**เป็นความเห็นแจ้งพระอริยสัจ ๔ (ทุกขสัจ สมุทัยสัจ นิโรธสัจ** และ**มรรคสัจ) จึงจะได้บรรลุมรรคผลนิพพาน**

[๕] **อายตนะ** (คือพระนิพพาน) **อันเป็นสถานที่ที่ไม่มีความทุกข์** (คือเป็นสุข) **มีอยู่** ดังพระพุทธดำรัสว่า

> **อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ** ยตฺถ เนว ปฐวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาสานญฺจายตนํ น วิญฺญาณญฺจายตนํ น อากิญฺจญฺญายตนํ น เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนํ นายํ โลโก น ปรโลโก น อุโภ จนฺทิมสุริยา, ตมหํ ภิกฺขเว เนว อาคตึ วทามิ น คตึ น ฐิตึ น จุตึ น อุปฺปตฺตึ อปฺปติฏฺฐํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส.
>
> *พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อุทาน ข้อ ๑๕๘ หน้า ๒๐๖-๒๐๗.*

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย **อายตนะ** (คือพระนิพพาน) นั้นมีอยู่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญ-จายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมไม่มีในอายตนะ (นิพพาน) ใด, ภิกษุทั้งหลาย **เราย่อมไม่กล่าวซึ่งอายตนะ** (พระนิพพาน) **นั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจุติ เป็นการอุบัติ,**

อายตนะ (พระนิพพาน) **นั้น หาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้** นี้แล **เป็นที่สุดแห่งทุกข์.**

คำว่า **“อายตน”** แปลความว่า **“ที่สถิตอยู่”** (วาสฏฺฐาน) ดังปรากฏในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ว่า

อายตน ศัพท์เป็นไปในความหมายคือ [๑] **ประเทศที่เกิด** (สญฺชาติเทส), [๒] **เหตุ** (เหตุ), [๓] **ที่สถิตอยู่** (วาสฏฺฐาน), [๔] **บ่อเกิด** (อากร), [๕] **ที่ประชุม** (สโมสรณฏฺฐาน), [๖] **ยังบทให้เต็ม** (ปทปูรณ).

(พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ, พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ [กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐], หน้า ๒๒๖)

คำว่า **“การไป”** ในความหมายนี้ **มิใช่กิริยาการไปที่ปรากฏมีในสังขาร/สังขตธรรม** (ธรรมที่เป็นไปในภูมิทั้ง ๓ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ เพราะเป็นกิริยาการไปที่เกี่ยวเนื่องด้วยสังขาร/สังขตธรรม เช่น การไปจากสถานที่หนึ่งสู่สถานที่หนึ่ง หรือการไปด้วยฤทธิ์ที่มีฌานสมาบัติเป็นบาทเป็นต้น) **แต่เป็นการไปด้วยญาณธรรมกายของพระอเสขมุนีทั้งหลายนั่นเอง.**

อนึ่ง ตามพระพุทธดำรัสที่ยกมาแสดงไว้นี้ พระพุทธองค์ตรัสหมายถึง **สถานที่สถิตอยู่ของพระนิพพานธาตุ อันเป็นอมตธรรมของพระอเสขมุนี** คือ **ของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และของพระอรหันตสาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งดับเบญจขันธ์แล้วเข้าปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุที่ทรงสภาวพระนิพพาน** นั่นเอง

[๖] **พระนิพพานธาตุ ๒ อย่าง**

พระนิพพานธาตุ ได้แก่ **วิราคธรรม อันเป็นที่สิ้นไปแห่งสรรพกิเลส** นี้ได้ในความหมายว่า **"วิราคธรรม ธรรมอันออกแล้วจากตัณหา"** และดังพระพุทธดำรัสว่า

> **เทฺวมา** ภิกฺขเว **นิพฺพานธาตุโย,** กตมา เทฺว **สอุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตุ อนุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตุ.**

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย **นิพพานธาตุ ๒ ประการ** นี้, ๒ ประการเป็นไฉน คือ **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑.**

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย
อิติวุตตกะ ข้อ ๒๒๒ หน้า ๒๕๘.

ตามพระพุทธดำรัสข้างต้นนี้ **พระนิพพานธาตุ มี ๒ ประการ** คือ

[๑] **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** คือ **พระนิพพานธาตุของพระอรหันต์ที่ยังครองเบญจขันธ์อยู่** (ยังมีชีวิต) ได้ในพระบาลีว่า

> กตมา จ ภิกฺขเว **สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ** อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อรหํ โหติ **ขีณาสโว** วุสิตวา กตกรณีโย โอหิตภาโร อนุปฺปตฺตสทตฺโถ ปริกฺขีณ--ภวสํโยชโน สมฺมทญฺญา วิมุตฺโต ตสฺส ติฏฺฐนฺเตว ปญฺจินฺทฺริยานิ เยสํ อวิฆาตตฺตา มนาปามนาปํ ปจฺจนุโภติ สุขทุกฺขํ ปฏิสํเวทยติ **ตสฺส โย ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ** ...ฯเปฯ...
>
> **เอกา หิ ธาตุ อิธ ทิฏฺฐธมฺมิกา**
> **สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา.**

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย
อิติวุตตกะ ข้อ ๒๒๒ หน้า ๒๕๙.

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย ก็**สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ**เป็นไฉน **ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ** อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ **ภิกษุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ ๕ ทั้งหลายของเธอตั้งอยู่นั่นเทียว เป็นธรรมชาติไม่บุบสลาย ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะนี้**ของภิกษุนั้น ว่าเป็น**สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** ...ฯลฯ...

ธาตุอย่างหนึ่งแล เป็นไปในธรรมอันแลเห็นแล้ว (คือในอัตภาพปัจจุบัน) **ในโลกนี้ ชื่อว่า** (นิพพานธาตุ) **มีอุปาทิ** (เบญจขันธ์) **ยังเหลือ เพราะสิ้นตัณหาอันนำไปสู่ภพ.**

[๒] **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** คือ **พระนิพพานธาตุของพระอรหันต์ที่เบญจขันธ์แตกทำลายแล้ว** (ตาย) ดังพระบาลีว่า

กตมา จ ภิกฺขเว **อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ** อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ **อรหํ** โหติ **ขีณาสโว** วุสิตวา กตกรณีโย โอหิตภาโร อนุปฺปตฺตสทตฺโถ ปริกฺขีณภวสํโยชโน สมฺมทญฺญา วิมุตฺโต ตสฺส อิเธว ภิกฺขเว สพฺพเวทยิตานิ อนภินนฺทิตานิ สีติภวิสฺสนฺติ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ ...ฯลฯ...

อนุปาทิเสสา ปน สมฺปรายิกา

ยมฺหิ นิรุชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย
อิติวุตตกะ ข้อ ๒๒๒ หน้า ๒๕๙.

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย ก็**อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ**เป็นไฉน **ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ** อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ **เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละของภิกษุนั้น เป็นธรรมชาติ** (อันกิเลสทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้น) **ให้เพลิดเพลินมิได้แล้ว จัก(ดับ)เย็น** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** ...ฯลฯ...

ส่วนธาตุเป็นไปในธรรมอันจะพึงถึงข้างหน้า เป็นที่ซึ่งภพทั้งหลายดับโดยประการทั้งปวง เป็น (นิพพานธาตุ) **หาอุปาทิ** (เบญจขันธ์) **เหลือมิได้.**

อนึ่ง **พระธรรมปาลเถระ** ได้อรรถาธิบาย **“พระนิพพานธาตุ”** ตามพระพุทธดำรัสนี้ว่า **“เป็นธรรมที่ทรงสภาวะพระนิพพาน”** ดังมีปรากฏในคัมภีร์**ปรมัตถทีปนี** ว่า

ตเทว นิสฺสตฺตนิชฺชีวฏฺเฐน สภาวธารณฏฺเฐน จ ธาตูติ **นิพฺพานธาตุ.**

ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ หน้า ๑๘๘.

แปลความว่า : **พระนิพพาน**นั้นนั่นแล ชื่อว่า**เป็นธาตุ** เพราะความหมายว่าไม่มีสัตว์และไม่มีชีวะ และ**เพราะความหมายว่าเป็นผู้ทรงสภาวะ** (พระนิพพาน) **ไว้** เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **พระนิพพานธาตุ.**

พระนิพพานนั้น **เป็นสภาวะที่สูญแต่กิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน** และ **สูญจากสังขารทั้งปวง** จึงชื่อว่า **"อัคคสูญ"** คือ **ความสูญอันเป็นเลิศจากตน** (โลกิยอัตตา) และ**สิ่งที่เนื่องด้วยตนนั้น** และอีกอย่างหนึ่ง คือ **สูญจากสังขาร** (ความปรุงแต่ง) **ทั้งปวง** *(อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๗๙.)* นี้ได้**ในกรณี พระอเสขมุนีผู้บรรลุ "สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ"** แต่**ยังครองเบญจขันธ์อยู่** และชื่อว่า **"ปรมัตถสูญ"** คือ**ความสูญอันเป็นประโยชน์สูงสุด เพราะไม่มี สังขารทั้งปวง** *(อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๘๐.)* กล่าวคือ **ไม่มีทั้งความปรุงแต่งและทั้งเบญจขันธ์** นี้ได้**ในกรณีพระอเสขมุนีผู้ดับเบญจขันธ์แล้ว (ตาย)** และ **ปรินิพพานด้วย "อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ"** อัน**เป็นอมตธรรมที่ไม่มีความ เกิด แก่ เจ็บ ตายอีกต่อไป** จึงชื่อว่าเป็นสภาพ **"เที่ยง** (นิจฺจํ)**" "เป็นบรมสุข** (ปรมํ สุขํ)**"** และ **"ยั่งยืน/มั่นคง** (ธุวํ / สสฺสตํ)**"**

พระนิพพานธาตุที่ทรงสภาวพระนิพพาน หาได้สูญสิ้นหมดไปด้วยไม่ อุปมาดังเรือนว่าง หม้อว่าง มิได้หมายความว่า เรือนและหม้อไม่มีหรือสูญสิ้นหมดไป เพียงแต่ว่า เรือนหรือหม้อนั้นว่างจากสิ่งอื่น อันไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นเรือนหรือหม้อนั้น เท่านั้น [ดูอธิบายในบทที่ ๖ ข้อที่ ๖ และ ๗]

อายตนะ (คือพระนิพพาน) **เป็นที่สถิตอยู่ของพระพุทธเจ้าพระอรหันต์ที่ท่านนิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** เพราะเหตุนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **"เต ยนฺติ อจฺจุตํ ฐานํ ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเร"** แปลความว่า **"พระนิพพานเป็นสถานที่ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอีก พระอริยเจ้าพระอรหันต์ ผู้ไปถึงพระนิพพานแล้วไม่ต้องเศร้าโศก"** (โปรดดูรายละเอียดและการอ้างอิงในข้อถัดไป)

สถานที่นั้นอยู่พ้นภพภูมิอันเป็นโลกิยะทั้งสิ้น จึงชื่อว่า **"โลกุตตรภูมิ"** ไม่มีโลกนี้ โลกหน้า และทั้งไม่มีพระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้ง ๒ ในอายตนะ (คือพระนิพพาน) นั้น

การเข้าถึง และ **รู้-เห็นอายตนะ** (คือพระนิพพาน) **นั้นได้ ด้วยอายตนะ** (เครื่องเชื่อมต่อ) **ที่ละเอียดเสมอกัน** ได้แก่ **ญาณธรรมกายที่ละเอียด บริสุทธิ์ ผ่องใส ตั้งแต่ระดับโคตรภูญาณขึ้นไป ถึงธรรมกายที่บรรลุมรรค ผล นิพพาน (ธาตุ) แล้วเท่านั้น อายตนะอื่น** ได้แก่ **จักขุวิญญาณ ของมนุษย์ ทิพย์ พรหม อรูปพรหม ไม่อาจเข้าถึง** และ **รู้-เห็น อายตนะ** (คือพระนิพพาน) นี้ได้เลย พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า

อธิคโต โข มยายํ ธมฺโม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สนฺโต ปณีโต อตกฺกาวจโร นิปุโณ ปณฺฑิตเวทนีโย.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๔ วินัยปิฎก มหาวรรค ข้อ ๗ หน้า ๘.

แปลความว่า : **ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้แล เป็นสภาพลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ตรัสรู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่หยั่งลงได้ด้วยตรรกะ เป็นธรรมละเอียด อันบัณฑิตจะพึงรู้แจ้งได้.**

พระนิพพาน ๓ นัย

คำว่า **นิพพาน** จึงอาจอธิบายได้โดยย่อเป็น ๓ นัย ดังนี้

[๑] **สภาวนิพพาน** คือ **ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีสภาวะเที่ยง เป็นสุข** และ**เป็นอัตตา** (แท้) ตามคำบาลีว่า

น สงฺขตํ สงฺขตลกฺขณรหิตนฺติ จ **อสงฺขตํ.**

แปลความว่า : **พระนิพพาน** คือ ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเว้นจากลักษณะที่ถูกปรุงแต่ง เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **อสังขตะ.**

อสงฺขตนฺติ **นิพฺพานํ**

แปลความว่า : คำว่า **อสงฺขตํ** ได้แก่ **พระนิพพาน**

พระนิพพาน อันเป็น **อสังขตธรรม** ที่มีสภาพ**เที่ยง** และ**เป็นบรมสุข** มีสภาวะที่ตรงตามพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในอนัตตลักขณสูตรว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ถ้ารูป** ฯลฯ **นี้ จักได้เป็นอัตตาไซร้ รูป** (ฯลฯ) **นี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ**." *(ดูอธิบายในบทที่ ๖)* และว่า **"นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ."** *(พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบท ข้อ ๒๕ หน้า ๔๒.) แปลความว่า* **พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.**

ดังนั้น **ธรรมโดยปรมัตถ์** ซึ่งหมายถึง **ธรรมที่มี ณ ภายใน** นี้แหละที่ท่านพระธรรมปาลเถระ ได้อรรถาธิบายว่าเป็น **"อัตตา"** ดังบาลีว่า

อตฺตา นาเมตฺถ ปรมตฺโถ ธมฺโม อพฺภนฺตรฏฺเฐน.

ลีนัตถัปปกาสนา มหาวรรคฎีกา ฎีกาทีฆนิกาย ภาค ๒ หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

แปลความว่า : ในบทว่า **อตฺตทีปา** เป็นต้นนี้ **ธรรมโดยปรมัตถ์** ชื่อว่า **"อัตตา"** โดยหมายความถึง **ธรรมที่มี ณ ภายใน.**

[๒] **ธรรมชาติที่ทรงสภาวนิพพาน** กล่าวคือ **อสังขตธาตุ** ที่ทรงไว้ซึ่งธรรมหรือลักษณะอันเป็นความสงบ ตามความหมายในพระบาลีว่า

อสงฺขตเมว นิสฺสตฺตนิชฺชีวฏฺเฐน สนฺติลกฺขณ-ภาวโต วา **ธาตูติ อสงฺขตธาตุ.**

แปลความว่า : **พระนิพพาน**ที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งนั่นแล ชื่อว่า **เป็นธาตุ** เพราะความหมายว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ หรือ-เพราะความเป็นธรรมมีลักษณะสงบ เพราะเหตุนั้น พระนิพพาน จึงชื่อว่า **อสังขตธาตุ.**

ธรรมชาติที่ทรงสภาวพระนิพพาน อันได้แก่ **นิโรธธาตุ** หรือ **พระนิพพานธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรม ณ ภายใน** นี้ตรงกับบาลีอรรถกถาว่า

ตเทว นิสฺสตฺตนิชฺชีวฏฺเฐน สภาวธารณฏฺเฐน จ **ธาตูติ นิพฺพานธาตุ.** *(ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ หน้า ๑๘๘.)*

แปลความว่า : **พระนิพพาน**นั้นนั่นแล ชื่อว่า**เป็นธาตุ** เพราะความหมาย-ว่าไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ และเพราะความหมายว่าทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **พระนิพานธาตุ.**

[๓] **พระนิพพานอันเป็นสถานที่ที่ออกไปจากกิเลสตัณหา** หรือ **เป็นสถานที่ที่ไฟคือราคะเป็นต้นดับสนิทไม่มีเหลือ เป็นสถานที่ที่ไม่จุติที่พระอเสขมุนี (พระอรหันต์) ไปแล้วไม่เศร้าโศก** ตามคำบาลีว่า

วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา, นิพฺพาติ วา เอเตน ราคฺคิอาทโกติ **นิพฺพานํ.**

แปลความว่า : ชื่อว่า **พระนิพพาน** เพราะออกไปจากตัณหา ที่เรียกว่า **วานะ** หรือเพราะเป็นธรรมเครื่องดับไฟมีราคะเป็นต้น.

อายตนะ (คือพระนิพพาน) **เป็นที่สถิตอยู่** (วาสฏฺฐาน) ของพระนิพพานธาตุ นี้ตรงกับบาลีพระพุทธดำรัสว่า **“อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ** ฯลฯ” *(พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อุทาน ข้อ ๑๕๘ หน้า ๒๐๖-๒๐๗.)*

แปลความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อายตนะนั้นมีอยู่”**

อนึ่ง คำว่า **“อายตนะ”** หมายถึง **ที่สถิตอยู่** (วาสฏฺฐาน) ตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปกา (ดังรายละเอียดในข้อ ๕ บทเดียวกันนี้)

สถานที่อันไม่จุติ เป็นสถานที่ๆ พระอรหันต์ไปแล้วไม่เศร้าโศก มีพระพุทธดำรัส, ภาษิตของพระธรรมสังคาหกาจารย์, เถรคาถา และอรรถกถา มีปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถามากแห่งด้วยกัน ดังต่อไปนี้

[๑] **พระพุทธดำรัส** ว่า

อหึสกา เย มุนโย นิจฺจํ กาเยน สํวุตา
เต ยนฺติ อจฺจุตํ ฐานํ ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเร.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย
ธรรมบทคาถา ข้อ ๒๗ หน้า ๔๕.

แปลความว่า : พระมุนีเหล่าใดผู้ไม่เบียดเบียน สำรวมแล้วด้วยกายเป็นนิตย์ พระมุนีเหล่านั้นย่อมไป**สู่สถานที่อันไม่จุติ ซึ่งเป็นที่ไปแล้วไม่เศร้าโศก.**

พระพุทธดำรัสนี้ **พระพุทธโฆษาจารย์**ได้อรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์ **ธัมมปทัฏฐกถา** ว่า

อจฺจุตนฺติ สสฺสตํ. **ฐานนฺ**ติ อกุปฺปฏฺฐานํ ธุวฏฺฐานํ. **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ คนฺตฺวา น โสจนฺติ น วิหญฺญนฺติ, ตํ นิพฺพานฏฺฐานํ คจฺฉนฺตีติ อตฺโถ.

แปลความว่า : บทว่า **อจฺจุตํ** คือ**เที่ยง.** บทว่า **ฐานํ** ได้แก่ **สถานที่อันไม่กำเริบ** คือ **สถานที่อันยั่งยืน.** บทว่า **ยตฺถ** เป็นต้น มีความว่า พระมุนีทั้งหลายย่อมไป**สู่สถานที่คือพระนิพพาน** ซึ่งเป็นที่ (พระอเสขมุนีทั้งหลาย) **ไปแล้วไม่เศร้าโศก** คือ **ไม่เดือดร้อน.**

คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบทคาถา ภาค ๖ หน้า ๑๘๐.

วิจารณ์

[๑] พระนิพพานโดยความเป็นสภาวะ ผู้ทรงสภาวะ และที่สถิตอยู่ของพระนิพพานธาตุ

ตามความหมายข้างต้นนี้ **"พระนิพพาน" ตามธรรมชาติที่เป็นจริง มิใช่เป็นแต่เพียงสภาวะ** คือ**ความว่าง หรือความดับสนิทจากกิเลส ตัณหา เครื่องร้อยรัด และกองทุกข์ เท่านั้น หากแต่ยังหมายความถึงผู้ทรงสภาวะ นิพพาน** คือ**พระนิพพานธาตุนั้นเองด้วย เพราะถ้าไม่มีพระนิพพานธาตุ ที่ทรงไว้ซึ่งสภาวพระนิพพานนี้แล้ว สภาวพระนิพพานนี้ก็ย่อมจะมีไม่ได้ เหมือนสภาวะ**คือ**ความดี ความชั่ว ความทุกข์ ความสุข** เป็นต้น **ถ้าไม่มี ผู้ทรงสภาวะเหล่านี้** ได้แก่ **มนุษย์ หรือสัตว์โลก เป็นต้นแล้ว สภาวะนี้** (ความดี ความชั่ว ฯลฯ) **ก็ย่อมมีไม่ได้ฉันใดฉันนั้น.**

อนึ่ง **ธรรมชาติที่ทรงสภาวพระนิพพานนี้ จักต้องมิใช่สังขาร**หรือ**สังขตธรรม** (ธรรมชาติที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง) **หากแต่เป็นวิราคธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งสรรพกิเลสทั้งปวง** ชื่อว่า **"วิสังขาร"** หรือ **"อสังขตธรรม"** (ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง) คือ **ธรรมกายอันมีแก่นสารสาระ**

ในความเป็นอัตตา [โปรดดูเอกสารอ้างอิงในบทที่ ๙ ข้อ (๖) ประกอบ]

เมื่อมีธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะ ก็จะต้องมีที่สถิตอยู่ ดังพระพุทธ-ดำรัสว่า **“อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตนํ”** *แปลว่า* “ภิกษุทั้งหลาย **อายตนะ** (คือพระนิพพาน) **นั้นมีอยู่”** เป็นต้น เปรียบเสมือนโลกเป็นที่อาศัยของสัตว์โลก แต่**ที่สถิตของผู้ทรงสภาวพระนิพพานธาตุนั้นเป็นแดนปราศจากสังขาร จึงเป็นสถานที่อันไม่จุติ** คือ **ไม่เคลื่อนจากภพหนึ่งไปอีกภพหนึ่ง เป็นที่พระอเสขมุนีไปแล้วไม่เศร้าโศก**

อนึ่ง **ที่สถิตอยู่ของพระนิพพานธาตุนั้น ก็มิใช่ที่ใดๆ ในภพ ๓ นี้** และ

[๒] พระนิพพานเป็นธรรมที่สามารถรู้-เห็นได้

พึงทราบว่า **พระนิพพาน**นั้น **เป็นธรรมที่สามารถรู้-เห็นได้ ด้วยการปฏิบัติ** คือ **ผู้ปฏิบัติอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา** และ **อธิปัญญาสิกขา** (ผู้ศึกษาและปฏิบัติในศีลอันยิ่ง จิต[สมาธิ]อันยิ่ง และในปัญญาอันยิ่ง) **อันมีนัยอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ผู้ได้บรรลุคุณธรรมตั้งแต่โคตรภูญาณขึ้นไป ย่อมเห็นพระนิพพานได้** ดังพระพุทธดำรัส ว่า

วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปภํ.

ม. มู. ๑๒/๕๕๔/๕๙๖

แปลความว่า : **พระนิพพานเป็นธรรมชาติอันบุคคลพึงรู้แจ้งได้ เห็นไม่ได้** (ด้วยจักษุวิญญาณ) **ไม่มีที่สุด มีแสงสว่างโดยรอบ.**

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อรรถาธิบาย**พระพุทธพจน์**นี้ไว้ในคัมภีร์ **ปปัญจสูทนี** ว่า

ตตฺถ **วิญฺญาณนฺ**ติ วิชานิตพฺพํ. **อนิทสฺสนนฺติ** จกฺขุวิญฺญาณสฺส อาปาถํ อนุปคมนโต **อนิทสฺสนํ** นาม, ปทฺทฺวเยนปิ นิพฺพานเมว วุตฺตํ. อนนฺตนฺติ ตยิทํ อุปฺปาทวยอนฺตรหิตตฺตา อนนฺตํ นาม. วุตฺตํปิ เหตํ:-

"อนฺตวนฺตานิ ภูตานิ อสมฺภูตํ อนนฺตกํ
ภูเต อนฺตานิ ทิสฺสนฺติ ภูเต อนฺตา ปกาสิตา"ติ.

สพฺพโตปภนฺติ สพฺพโส ปภาสมฺปนฺนํ. นิพฺพานโต หิ อญฺโญ ธมฺโม สปภาตโร วา โชติวนฺตตโร วา ปริสุทฺธตโร วา ปณฺฑรตโร วา นตฺถิ, สพฺพโต วา ตถา ปภูตเมว, น กตฺถจิ นตฺถีติ สพฺพโตปภํ. ปุรตฺถิม-- ทิสาทีสุ หิ อสุกทิสาย นาม นิพฺพานํ นตฺถีติ น วตฺตพฺพํ. อถวา **ปภนฺ**ติ ติตฺถสฺส นามํ, สพฺพโต ปภมสฺสาติ **สพฺพโตปภํ.** นิพฺพานสฺส กิร ยถา มหาสมุทฺทสฺส ยโต ยโต โอตริตุกามา โหนฺติ, ตํ ตเทว ติตฺถํ, อติตฺถํ นาม นตฺถิ, เอวเมว อฏฺฐตฺตึสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ เยน เยน มุเขน นิพฺพานํ โอตริตุกามา โหนฺติ, ตํ ตเทว ติตฺถํ. นิพฺพานสฺส อติตฺถํ นาม กมฺมฏฺฐานํ นตฺถิ. เตน วุตฺตํ **สพฺพโตปภนฺ**ติ.

ม. อฏฺ. ๒/๓๒๐-๓๒๑

แปลความว่า : ในพระดำรัสนั้น คำว่า **วิญฺญาณํ** ได้แก่ เป็นธรรมชาติอันบุคคลพึงรู้แจ้งได้. คำว่า **อนิทสฺสนํ** มีความว่า ชื่อว่า **เห็นไม่ได้เพราะไม่เข้าไปสู่คลองแห่งจักษุวิญญาณ.**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระนิพพานเท่านั้น แม้ด้วยบททั้งสอง. คำว่า **อนนฺตํ** มีความว่า **พระนิพพาน**นี้นั้นชื่อว่า**ไม่มีที่สุด** เพราะเว้นจากที่สุดคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป.

สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วว่า

"สัตว์ทั้งหลายมีที่สุด พระนิพพานเป็นธรรมชาติไม่เกิด ไม่มีที่สุด ที่สุดย่อมปรากฏในสัตว์ เราประกาศที่สุดในสัตว์แล้ว.

คำว่า **สพฺพโตปภํ** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยแสงสว่างโดยประการทั้งปวง. แท้จริง **ธรรมอื่นนอกจากพระนิพพานที่มีแสงสว่างกว่า มีความโชติช่วงกว่า มีความบริสุทธิ์กว่า หรือขาวกว่า ย่อมไม่มี.** อีกอย่างหนึ่ง **พระนิพพาน เป็นแดนเกิด** (แสงสว่าง) **อย่างนั้นโดยรอบทีเดียว, พระนิพพาน**ไม่ใช่ไม่มีในที่ไหน เหตุนั้นจึงชื่อว่า **เป็นแดนเกิด** (แสงสว่าง)**โดยรอบ.** อนึ่ง ในทิศทั้งหลายมีทิศตะวันออกเป็นต้น ใครๆ ไม่พึงกล่าวว่า "ชื่อว่า **ในทิศโน้น ไม่มีพระนิพพาน".**

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ปภํ** เป็นชื่อของท่า. ท่าของพระนิพพานนั้นมีโดยรอบ เหตุนั้น **พระนิพพาน**จึงชื่อว่า **มีท่าโดยรอบ.** เขาเล่าเกี่ยวกับพระนิพพานว่า เหล่าชนผู้ประสงค์จะข้ามมหาสมุทรโดยที่ใดๆ ที่นั้นๆ นั่นแหละเป็นท่า ชื่อว่า ที่ๆ ไม่ใช่ท่า ย่อมไม่มี ฉันใด, ในกัมมัฏฐาน ๓๘ ประการ **พระโยคาวจรทั้งหลายประสงค์จะข้ามไป**

พระนิพพานด้วยอุบายใดๆ อุบายนั้นๆ นั่นแหละเป็นท่า ไม่มีกัมมัฏฐานที่ชื่อว่าไม่เป็นท่าของพระนิพพาน ฉันนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **"สพฺพโตปภํ"**

และ**พระมหานามเถระ**ได้อรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์**สัทธัมมปกาสินี** ว่า

ทสฺสนนฺติ หิ **โสตาปตฺติมคฺโค.** โส หิ ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโต ทสฺสนนฺติ วุตฺโต. โคตฺรภุ ปน กิญฺจาปิ ปฐมตรํ นิพฺพานํ ปสฺสติ, ยถา ปน รญฺโญ สนฺติกํ เกนจิเทว กรณีเยน อาคโต ปุริโส ทูรโต ว รถิกาย จรนฺตํ หตฺถิกฺขนฺธคตํ ราชานํ ทิสฺวาปิ "ทิฏฺโฐ เต ราชา"ติ ปุฏฺโฐ ทิสฺวา กตฺตพฺพกิจฺจสฺส อกตตฺตา "น ปสฺสามี"ติ อาห, เอวเมว นิพฺพานํ ทิสฺวา กตฺตพฺพสฺส กิเลสปฺปหานสฺสาภาวา "น ทสฺสนนฺ"ติ วุจฺจติ. ตํ หิ ญาณํ มคฺคสฺส อาวชฺชนฏฺฐาเน ติฏฺฐติ.

ปฏิสํ. อฏฺ. ๑/๓๐๐

แปลความว่า : ส่วนบทว่า **ทสฺสนํ** ได้แก่ **โสดาปัตติมรรค,** เพราะว่า **โสดาปัตติมรรคนั้นท่านกล่าวว่า ทสฺสนํ** (การเห็น) เพราะ**เห็นพระนิพพานก่อน.** ส่วน**โคตรภูญาณย่อมเห็นพระนิพพานก่อนกว่า**ก็จริง, ถึงดังนั้น **โคตรภูญาณ**นั้น **แม้เห็นพระนิพพาน** ท่านก็เรียกว่า **"ไม่เห็น"** เพราะไม่มีการละกิเลสที่ตนควรทำ เหมือนบุรุษผู้มาสู่สำนักของพระราชาด้วยกิจอย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเทียว แม้เห็นพระราชาผู้ประทับบนคอช้าง เสด็จมาตามถนนแต่ที่ไกล

เทียว ถูกเขาถามว่า "ท่านเฝ้าพระราชาแล้วหรือ?" แม้เห็นแล้วก็กล่าวว่า "ข้าพเจ้ายังมิได้เฝ้า" เพราะความที่กิจอันบุคคลพึงกระทำ ตนยังมิได้กระทำ ฉะนั้น. จริงอยู่ โคตรภูญาณนั้นดำรงอยู่ในฐานะแห่งอาวัชชนจิต-ของมรรค.

บัณฑิตผู้เจริญปัญญาด้วยการที่ได้ทั้งรู้หลักปริยัติ และ **เห็น-ธรรมตามสมควรแก่ธรรมด้วยการปฏิบัติพระสัทธรรม อบรม กาย วาจา** และ**ใจ** (รวมทั้ง**ปัญญา**) ด้วย**อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา** และ**อธิปัญญาสิกขา** เท่านั้น **จึงจะสามารถรู้แจ้งเห็นแจ้งพระนิพพานตามที่เป็นจริงได้ ถ้าเพียงแต่ได้ข้อมูลจากการอ่านหรือการฟังอย่างลวกๆ ก็จะไม่มีทางได้รู้แจ้งเห็นแจ้งพระนิพพาน ตามที่เป็นจริงได้เลย !**

บทที่ ๕

อนัตตาคืออย่างไร

คำว่า **"อนัตตา"** คือ**สภาวะที่เป็นเองของธรรมชาติทั้งหลายที่ไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นตัวตน บุคคล เรา-เขา ของเรา-ของเขา** กล่าวโดยย่อคือ **สภาพมิใช่เป็นอัตตา**

คำว่า **"อนัตตา"** คือ **สภาพที่มิใช่อัตตา**นี้ ภาษาบาลีว่า **"อนตฺตา"** เป็นศัพท์สมาส (อุภยตัปปุริสสมาส) มี **"น"** อยู่หน้า ซึ่งหากจะวิเคราะห์ศัพท์ตามหลักบาลีไวยากรณ์แล้ว ก็จะได้ดังนี้

น อตฺตา = อนตฺตา (อิทํ ขนฺธปญฺจกํ ขันธปัญจกนี้) **มิใช่อัตตา**

เหมือนการวิเคราะห์ศัพท์สมาสอื่นๆ ที่มี "น" อยู่หน้า เช่น

น อริโย = อนริโย (อยํ ชโน ชนนี้) **มิใช่พระอริยเจ้า**

หรือ **น อสฺโส = อนสฺโส** (อยํ สตฺโต สัตว์นี้) **มิใช่ม้า**

สำหรับคำว่า **อนตฺตา** ที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายและทรงแสดงรูปวิเคราะห์เอง และในพระบาลีพระพุทธพจน์นั้น ก็ปรากฏมีรูปวิเคราะห์ในทำนองเดียวกันว่า

น เมโส **อตฺตา = อนตฺตา. รูปขันธ์นี้มิใช่อัตตาของเรา**
ชื่อว่า **อนัตตา.**

โดยนัยนี้ คำว่า **"อนัตตา"** จึงหมายถึง **สภาพที่ไม่ใช่อัตตา** กล่าวคือ สภาพอันไม่มีแก่นสารสาระในความเป็น**อัตตา**

หลักการพิจารณาธรรมที่เป็นอนัตตา

การจะพิจารณาว่า **"ธรรมใดเป็นอนัตตา"** ตามหลัก **"ไตรลักษณ์** (ลักษณะทั้ง ๓ ประการ)" หรือ **"สามัญญลักษณะ** (ลักษณะที่มีคุณค่าเสมอกัน)**"** อันเป็นลักษณะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นอันเดียวกัน ให้เข้าใจตรงกัน จำเป็นต้องอาศัยหลักการที่พระพุทธดำรัสและอรรถกถามาเป็นบรรทัดฐานสำหรับพิจารณา ดังนี้

๑. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัส **หลักพิจารณาสิ่งที่เป็นอนัตตา** (มิใช่อัตตา) ไว้ว่า

ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๗ สังยุตตนิกายขันธวรรค ข้อ ๔๒ หน้า ๒๘.

แปลความว่า : **สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา.**

๒. **ในทางกลับกัน** พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสหลักการสำหรับตัดสินว่า **"ถ้าสิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นก็ย่อมเป็นทุกข์** และ**ไม่เที่ยง**ด้วยเช่นกัน" โดยทรงยกเอาขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่มีสามัญญลักษณะ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ขึ้นแสดงทีละขันธ์ ตั้งแต่รูปขันธ์เป็นต้นไป ดังนี้

ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว รูปํ อนตฺตา ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ.

วินย. ๔/๒๐/๒๔-๒๕

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย ก็แล **เพราะรูปเป็นอนัตตา** ฉะนั้น **รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ** (คำว่า **"อาพาธ"** ก็คือ **ทุกข-ลักษณะ** นั่นเอง).

หลักการพิจารณาตัดสินธรรมที่เป็นอนัตตาตามพระพุทธดำรัสนี้ ได้ทรงแสดงทั้งตามลำดับในข้อ ๑ และทวนย้อนลำดับในข้อ ๒ อันแสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียว เกี่ยวเนื่องกันภายในเงื่อนไขแห่งความสัมพันธ์ตามหลัก **"ไตรลักษณ์** (ลักษณะทั้ง ๓ ประการ)" หรือ **"สามัญญลักษณะ** (ลักษณะ ๓ ประการที่ต่างก็มีคุณค่าเสมอกัน)" กล่าวคือ **อนิจจลักษณะ** มีความหมายเท่ากับ**ทุกขลักษณะ** และมีความหมายเท่ากับ **อนัตตลักษณะ** นั่นเอง

๓. หลักฐานในพระสูตรที่เป็นพระพุทธพจน์โดยตรงอีกเช่นกัน ที่ระบุว่า **"สิ่งที่เป็นอนัตตา** คือ**ขันธ์ ๕ เท่านั้น มิใช่สิ่งอื่นนอกจากนี้"** ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ข้อ ๓๘๔ ดังนี้

อนัตตธัมมสูตร
พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นอนัตตา

ท่านพระราธะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า **ธรรมที่เป็นอนัตตา ธรรมที่เป็นอนัตตา** ดังนี้ **ธรรมที่เป็นอนัตตา เป็นไฉนหนอแล?** พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า **ดูกรราธะ รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ แล** (คือ) **ธรรมที่เป็นอนัตตา. ดูกรราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย ในรูป... เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด**

เพราะคลายกำหนัดย่อมหลุดพ้น. ครั้นหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

พระพุทธพจน์นี้เป็นหลักการพิจารณาที่ระบุว่า “**สิ่งที่เป็นอนัตตาก็คือขันธ์ ๕”** โดยตรัสว่า **“กิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”** เป็นการยืนยันรับรองว่า “**ธรรมที่เป็นอนัตตา** คือ **ขันธ์ ๕** นั่นเอง**”**

๔. หลัก **“อนัตตา**” นี้ หมายถึง **เฉพาะลักษณะของสังขตธรรม**เท่านั้น เพราะมีสภาวะเป็นไปเนื่องด้วยเหตุปัจจัย คือ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปตามสายปฏิจจสมุปบาทธรรม และมี**ลักษณะตรงข้ามกับลักษณะของอสังขตธรรม** โดยมีพระพุทธดำรัสแสดงลักษณะทั้ง ๒ ดังนี้

๔.๑. **ลักษณะของสังขตธรรม** มี ๓ อย่าง *(พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๐ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ข้อ ๔๘๗ หน้า ๑๙๒.)* คือ

๔.๑.๑.) ความเกิดขึ้น ย่อมปรากฏ (อุปฺปาโท ปญฺญายติ)

๔.๑.๒) ความเสื่อมสลาย หรือแตกดับไป ย่อมปรากฏ (วโย ปญฺญายติ)

๔.๑.๓) เมื่อดำรงอยู่ ความผันแปรเป็นอื่น ย่อมปรากฏ (ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ)

๔.๒. **ลักษณะของอสังขตธรรม** มี ๓ อย่าง *(พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๐ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ข้อ ๔๘๖ หน้า ๑๗๙.)* คือ

๔.๒.๑) ความเกิดขึ้น ย่อมไม่ปรากฏ (น อุปฺปาโท ปญฺญายติ)

๔.๒.๒) ความเสื่อมสลาย หรือ ความแตกดับไป ย่อมไม่ปรากฏ (น วโย ปญฺญายติ)

๔.๒.๓) เมื่อดำรงอยู่ ความผันแปรเป็นอื่น ย่อมไม่ปรากฏ (น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ)

พระพุทธดำรัสที่แสดง **“ลักษณะของสังขตธรรม”** อันมีความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลาย สัมพันธ์กับ **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ตามหลัก **“ไตรลักษณ์”** กล่าวคือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา มีความสัมพันธ์และเป็นอันเดียวกันกับความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลาย ซึ่งเป็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งสิ้น ถึงแม้ในที่บางแห่งพระอรรถกถาจารย์จะยกเพียงเหตุผลอันใดอันหนึ่งของไตรลักษณ์ขึ้นแสดงว่า **“ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”** ก็ตาม แต่เหตุผลอันนั้นท่านหมายถึงอนัตตลักษณะในหมวด **“ไตรลักษณ์”** เท่านั้น และย่อมแสดงว่า **“ธรรมที่เป็นอนัตตาย่อมไม่กลับเป็นสุขและเที่ยงอีก”** เพราะ**ไม่มีพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไว้ในที่แห่งใดเลย** ว่า **สิ่งที่เป็นอนัตตาจะกลับกลายเป็นของเที่ยงและเป็นสุขอีก**

๕. ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย ได้พรรณนาความหมายของลักษณะทั้ง ๓ คือ **อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ** และ **อนัตตลักษณะ** ขยายความออกเป็นอย่างละ ๔ นัย ดังนี้

๕.๑. **เป็นอนิจจลักษณะเพราะเหตุ ๔ อย่าง** คือ

๕.๑.๑) **อุปฺปาทวยวตฺตนฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า เป็นไปโดยการเกิดขึ้นและเสื่อมไป

๕.๑.๒) **วิปริณามฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า เป็นของแปรปรวน

๕.๑.๓) **ตาวกาลิกฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า เป็นของชั่วคราว

๕.๑.๔) **นิจฺจปฏิกฺเขปฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า ปฏิเสธความเที่ยง

๕.๒. **เป็นทุกขลักษณะ** เพราะเหตุ ๔ อย่าง คือ

๕.๒.๑) **ปติปีฬนฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า บีบคั้นเสมอ

๕.๒.๒) **สนฺตาปทุกฺขฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า แผดเผา และเป็นสภาพทนได้ยาก

๕.๒.๓) **ทุกฺขวตฺถุกฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์

๕.๒.๔) **สุขปฏิกฺเขปฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า ปฏิเสธความสุข

๕.๓. **เป็นอนัตตลักษณะ** เพราะเหตุ ๔ อย่าง คือ

๕.๓.๑) **สุญฺญตฏฺเฐน** เพราะความหมายว่าสูญ

๕.๓.๒) **อสฺสามิกฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า ไม่มีเจ้าของ

๕.๓.๓) **อนิสฺสรฏฺเฐน** หรือ **อวสวตฺตนฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า **ไม่เป็นใหญ่** หรือ**ไม่เป็นไปในอำนาจ**

๕.๓.๔) **อตฺตปฏิกฺเขปฏฺเฐน** เพราะความหมายว่า ปฏิเสธอัตตา

พึงสังเกตว่า **ลักษณะอนัตตา** โดยความหมายทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ในภายหลัง ไม่มีปรากฏที่มาในพระพุทธพจน์โดยตรงทั้งหมด เป็นมติที่ต้องการปฏิเสธเพื่อมิให้มีการตีความได้ว่า

"มีอัตตาที่เป็นผู้สร้าง ผู้เสวยผล" ในทัศนของลัทธิศาสนาอื่น **แต่มิได้มุ่งหมายปฏิเสธอัตตาโดยประการทั้งปวง เพราะถ้าปฏิเสธโดยประการทั้งปวง** คือ **ไม่มีแม้อัตตาโลกุตตระก็จะเป็นอุจเฉททิฏฐิไป เพราะเห็นโลกุตตรธรรมขาดสูญ**

ดังนั้น **ลักษณะทั้ง ๓** คือ **อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ** และ **อนัตตลักษณะ** นี้ **จึงเป็นลักษณะเฉพาะของสังขตธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น และดับไปตามหลักปฏิจจสมุปบาทธรรมเท่านั้น** และ**เป็นดุจโซ่ ๓ ห่วงที่คล้องติดเป็นพวงเดียวกัน ไม่ว่าจะยกห่วงใดขึ้น อีก ๒ ห่วงก็ติดกันขึ้นมาด้วย**

๖. **ความเป็นอันเดียวกันโดยความหมายของลักษณะทั้ง ๓** คือ เป็น**อนิจจลักษณะ**เพราะเหตุ ๔, **ทุกขลักษณะ**เพราะเหตุ ๔, เป็น**อนัตต--ลักษณะ**เพราะเหตุ ๔ ดังกล่าวมาแล้วนั้น **แม้บางแห่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงอนัตตลักษณะอย่างเดียว แต่ก็กินความถึงอนิจจลักษณะและทุกขลักษณะที่มิได้กล่าวถึงด้วย** ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวสรุปในอรรถกถามัชฌิมนิกายนั้นเองว่า

> จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง**ความเป็นอนัตตา** เพราะความหมายว่า**ไม่เที่ยง**ไว้ในสูตรนี้ว่า "บุคคลใดพึงกล่าวว่า "จักษุเป็นอัตตา" คำกล่าวนั้นไม่ถูกต้อง (เพราะว่า) **แม้ความเกิด แม้ความเสื่อมย่อมปรากฏ**แก่จักษุ. ก็แล **แม้ความเกิด แม้ความเสื่อม** ปรากฏแก่ผู้ใด ผู้นั้นย่อมเป็นอันรู้ได้อย่างนี้ว่า **"ก็แลอัตตาของเราย่อมเกิดขึ้น"** ฉะนั้น **คำที่กล่าวว่า "จักษุเป็นอัตตา" นั้นจึงไม่ถูก จักษุเป็นอนัตตา** ดังนี้แล.

ทรงแสดง**ความเป็นอนัตตา** เพราะความหมายว่า **เป็นทุกข์** ในอนัตตลักขณสูตรนี้ว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ก็ถ้ารูปนี้จักได้เป็นอัตตาแล้ว รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ** และ**ใครๆ ก็พึงได้ในรูปว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราจงอย่าเป็นอย่างนี้** ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ** และใครๆ จึงไม่ได้ในรูปว่า ขอรูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราจงอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย ดังนี้."

ทรงแสดง**ความเป็นอนัตตา** เพราะความหมายว่า **ไม่เที่ยง** และ **เป็นทุกข์** ไว้ในอรหัตตสูตรนี้ว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา** สิ่งนั้นพึงเห็นด้วยสัมมัปปัญญา ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า **รูปนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นรูปนั่น รูปนั่นก็ไม่ใช่เป็นอัตตาของเรา** พึงเห็นรูปนั้นด้วยปัญญาตามความเป็นจริง ดังพรรณนามาฉะนี้แล."

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาชื่อปรมัตถทีปนี พระธรรมปาลเถระ ได้อธิบายไว้ ว่า

อนิจฺจลกฺขเณ หิ ทิฏฺเฐ อนตฺตลกฺขณํ ทิฏฺฐเมว โหติ. ตีสุ หิ ลกฺขเณสุ เอกสฺมึ ทิฏฺเฐ อิตรทฺวยํ ทิฏฺฐเมว โหติ.

อุทาน. อฏฺ. ๒๕๑

แปลความว่า : แท้ที่จริง **เมื่อเห็นอนิจจลักษณะ ก็เป็นอันเห็นอนัตตลักษณะ**เหมือนกัน. เพราะ**เมื่อเห็นลักษณะอย่างหนึ่งในบรรดาลักษณะทั้ง ๓ อย่าง ก็เป็นอันเห็นลักษณะอีก ๒ อย่าง** นอกนี้ ด้วยแท้.

วิจารณ์

๑. ความหมายของ “อนัตตลักษณะ”

ความหมายที่ระบุ**ความเป็นอนัตตา** และ**อนัตตลักษณะ** นอกจากพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไว้ปรากฏอยู่หลายแห่งในพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีเพิ่มเติมในยุคหลัง ที่พระอรรถกถาจารย์ได้รวบรวมมาแสดงไว้อย่างน้อย ๔ นัยคือเพราะความหมายว่า**สูญ,** เพราะความหมายว่า **ไม่มีเจ้าของ,** เพราะความหมายว่า**ไม่เป็นใหญ่** หรือ**ไม่เป็นไปในอำนาจ,** และเพราะความหมายว่า**ปฏิเสธอัตตา** พึงทราบว่า ความหมายทั้ง ๔ นัยนี้คือที่ปรากฏในอรรถกถาโดยมาก บางแห่งท่านยกมาแสดงเพียงข้อเดียว บางแห่งแสดงทั้ง ๔ ข้อ และบางแห่งท่านเปลี่ยนถ้อยคำในบางข้อหรือขยายความออกไปเป็นหลายข้อก็มี แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะกล่าวเพียงเหตุผลใดเหตุผลหนึ่งใน ๔ หรือกล่าวรวมหมดทั้ง ๔ ประการดังกล่าวแล้วก็ตาม ล้วนเป็นความหมายของสังขตธรรมหรือสังขารธรรมนั้นเอง

อนึ่ง ในการอธิบายความเป็น **“อนัตตลักษณะ”** ด้วยเหตุ ๔ ประการตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายนี้ **ท่านอธิบายขยายความเพียง**

เพื่อชี้แจงรายละเอียดลักษณะของธรรมที่เป็นอนัตตา โดยไม่ขัดแย้งกับพระพุทธพจน์ เพราะอยู่ในหลักเกณฑ์การพิจารณาตามหลักไตรลักษณ์ที่พระผู้มีพระภาคได้ประทานไว้แล้วว่า **"สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา"** ในอนัตตลักขณสูตร เป็นต้น นั่นเอง.

ถึงแม้จะมีทั้งพระพุทธพจน์และอรรถกถาที่ได้แสดงลักษณะของอนัตตาไว้อย่างครบถ้วน และครอบคลุมความหมายของไตรลักษณ์ ในสังขตธรรมทั้งหมดแล้วก็ตาม แต่ก็อาจมีบางท่านที่ยังเข้าใจสับสนโดยถือเอาเพียงความหมายบางประการ มาเป็นประเด็นในการพิจารณา เช่น

๑.๑. ความ**เป็นอนัตตา**เพราะความหมายว่า **สูญ** หรือ**ว่างเปล่า** นั้นยังมีผู้เข้าใจคลาดเคลื่อนอีกมาก เช่น บางท่านเข้าใจว่า ที่ว่า **"พระนิพพานสูญ"** นั้นหมายถึง **"พระนิพพานไม่มี"** หรือบางท่านแสดงมติว่า **"ในพระพุทธศาสนานั้น ท่านมีท่าทีที่ชัดเจนคือไม่ยอมรับทฤษฎีอัตตา ด้วยประการใดๆ คือไม่ยอมรับอัตตาโดยปรมัตถ์"** เป็นต้น อย่างนี้นับเป็นความเข้าใจยังคลาดจากสภาวธรรมตามที่เป็นจริงอยู่ เพราะ**ความหมายของคำว่า "สูญ" พระผู้มีพระภาคมิได้หมายความ**ว่า **"อัตตาคือธรรมโดยปรมัตถ์ไม่มี"** อย่างที่บางท่านเข้าใจ เพราะ**อัตตา**คือ**ธรรมโดยปรมัตถ์มีอยู่แท้ แต่ธรรมโดยปรมัตถ์นั้นว่างจากอัตตาสมมติ กล่าวคือ บุคคลผู้สร้าง ผู้เสวย เป็นต้นเท่านั้น** และคำว่า **"สุญฺญ** (สูญหรือว่าง)" ในอนัตตลักษณะนี้ พระผู้มีพระภาค**ตรัสหมายถึงความไม่มีสาระในอัตตา** (อัตตาสมมติกล่าวคือ ผู้สร้าง ผู้เสวย เป็นต้น) และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาในธรรมนั้นเท่านั้น** ดังมีพระพุทธดำรัสตรัสชี้แจงเรื่อง "สูญ" ปรากฏในจูฬสุญญตสูตร สุญญตวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ข้อ ๓๓๔ ความว่า

> ดูกรอานนท์ ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้ เราอยู่มากด้วยสุญญตวิหารธรรม เปรียบเหมือนปราสาทของมิคารมารดาหลังนี้ ว่างเปล่าจากช้าง โค ม้า และลา ว่างเปล่าจากทองและเงิน ว่างจากการชุมนุมของสตรีและบุรุษ มีไม่ว่างอยู่สิ่งเดียวก็เฉพาะภิกษุสงฆ์เท่านั้น ฉันใด ดูกรอานนท์ ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ไม่ใส่ใจสัญญาว่าบ้าน ไม่ใส่ใจสัญญาว่ามนุษย์ ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะสัญญาว่าป่า จิตของเธอย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่นและนึกน้อมอยู่ในสัญญาว่าป่า เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ในสัญญาว่าป่านี้ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยสัญญาว่าบ้าน และชนิดที่อาศัยสัญญาว่ามนุษย์เลย มีอยู่ก็แต่เพียงความกระวนกระวายคือภาวะเดียวเฉพาะสัญญาว่าป่าเท่านั้น เธอรู้ชัดว่า **“สัญญานี้ว่างจากสัญญาว่าบ้าน สัญญานี้ว่างจากสัญญาว่ามนุษย์”** และรู้ชัดว่า **“มีไม่ว่างอยู่สิ่งเดียวเฉพาะสัญญาว่าป่าเท่านั้น” “ก็สิ่งใดแล ไม่มีในสิ่งนั้น, ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่าสูญด้วยเหตุนั้น. แต่สิ่งใดมีเหลืออยู่ในสิ่งนั้น, สิ่งนั้นมีอยู่ ภิกษุย่อมรู้ว่า “สิ่งนี้มีอยู่”** ดังนี้แล. **ดูกรอานนท์ แม้อย่างนี้ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่างตามความเป็นจริง ไม่เคลื่อนคลาดบริสุทธิ์ของภิกษุนั้น.**

ดังนั้น คำว่า **สุญฺญ** (สูญหรือว่าง) ในอนัตตลักษณะนี้ พระผู้มีพระภาคจึงมิได้ตรัสหมายความว่า **“ธรรม** (โดยปรมัตถ์) **ไม่มี” แต่ตรัสหมายถึงความไม่มีสาระในอัตตา** (อัตตาสมมติกล่าวคือ ผู้สร้าง ผู้เสวย

เป็นต้น) และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาในธรรมนั้น** ในเรื่องนี้ท่านพระมหานามเถระได้อรรถาธิบายว่า **เปรียบดั่งเรือนว่าง** หรือ **หม้อว่าง ซึ่งมิได้หมายความว่า "เรือนหรือหม้อไม่มี"** แต่หมายความว่า **"ไม่มีสิ่งอื่นในเรือนหรือในหม้อ"** เท่านั้น ดังปรากฏในคัมภีร์สัทธัมมัปปกาสินี ว่า

สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วาติ **"การโก เวทโก สยํวสี"ติ เอวํ โลกปริกปฺปิเตน อตฺตนา จ อตฺตาภาวโตเยว อตฺตโน สนฺตเกน ปริกฺขาเรน จ สุญฺญํ.** สพฺพํ จกฺขาทิ โลกิยํ ธมฺมชาตํ, ตํเยว ลุชฺชนปลุชฺชนฏฺเฐน โลโก นาม. ยสฺมา จ อตฺตา จ เอตฺถ นตฺถิ, อตฺตนิยญฺจ เอตฺถ นตฺถิ, ตสฺมา สุญฺโญ โลโกติ วุจฺจตีติ อตฺโถ. **โลกุตฺตโรปิ จ ธมฺโม อตฺตตฺตนิเยหิ สุญฺโญ** เอว. ปุจฺฉานุรูเปน ปน **โลกิโยว ธมฺโม** วุตฺโต.

สุญฺโญติ จ **ธมฺโม นตฺถี**ติ วุตฺตํ น โหติ, ตสฺมึ ธมฺเม อตฺตตฺตนิยสารสฺส นตฺถิภาโว วุตฺโต โหติ. โลเก จ "**สุญฺญํ ฆรํ, สุญฺโญ ฆโฏ**"ติ วุตฺเต ฆรสฺส ฆฏสฺส จ นตฺถิภาโว วุตฺโต น โหติ, ตสฺมึ ฆเร ฆเฏ จ อญฺญสฺส นตฺถิภาโว วุตฺโต โหติ.

ภควตา จ **"อิติ ยํ หิ โข ตตฺถ น โหติ, เตน ตํ สุญฺญํ สมนุปสฺสติ. ยํ ปน ตตฺถ อวสิฏฺฐํ โหติ. ตํ สนฺตํ อิทมตฺถีติ ปชานาตี**"ติ อยเมว อตฺโถ วุตฺโต. ตถา ญายคนฺเถ จ สทฺทคนฺเถ จ อยเมว อตฺโถ อิติ อิมสฺมึ สุตฺตนฺเต อนตฺตลกฺขณเมว กถิตํ.

คัมภีร์สัทธัมมัปปกาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๗๘-๒๗๙.

แปลความว่า : คำว่า **สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา** ความว่า **สูญจากอัตตา** (สมมติ) **ที่ชาวโลกดำริไว้อย่างนี้ว่า "ผู้ทำ ผู้เสวย ผู้มีอำนาจเอง"** และ **จากบริขารอันเป็นของตน เพราะความไม่มีอัตตา** (สมมติ) นั่นแหละ. **จักษุเป็นต้นทั้งหมดเป็นธรรมชาติที่เป็นของโลก, จักษุ**เป็นต้นนั่นแหละชื่อว่า**โลก เพราะย่อมสลายไป.** อนึ่ง **เพราะอัตตาไม่มีในโลกนี้** และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาก็ไม่มีในโลกนี้,** ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **"โลกสูญ" แม้โลกุตตรธรรมก็สูญ** (ว่าง) **จากอัตตา** (สมมติ) และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา** (สมมติ) นั่นแหละ. แต่**ท่านกล่าวถึงโลกิยธรรมเท่านั้น** โดยสมควรแก่คำถาม.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความนี้ไว้ว่า **"ก็สิ่งใดแล ไม่มีในสิ่งนั้น, ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า "สูญ" ด้วยเหตุนั้น. แต่สิ่งใดมีเหลืออยู่ในสิ่งนั้น, สิ่งนั้นมีอยู่ ภิกษุย่อมรู้ว่า "สิ่งนี้มีอยู่"** ดังนี้นั่นแหละ.

อนึ่ง คำว่า **"โลกสูญ"** พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสว่า "**ธรรมไม่มี"** (แต่) **ตรัสถึงความไม่มีสาระในอัตตา** (อัตตาสมมติกล่าวคือ ผู้ทำ ผู้เสวย เป็นต้น) และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาในธรรมนั้น.** อนึ่ง เมื่อเขาพูดกันในโลกว่า **"เรือนสูญ หม้อสูญ" ก็มิใช่กล่าวถึงความไม่มีเรือนและหม้อ,** (แต่) **กล่าวถึงความไม่มีสิ่งอื่นในเรือนและหม้อนั้น.** ในญายคันถะ (คัมภีร์ตักกศาสตร์) และสัททคันถะ (คัมภีร์ไวยากรณ์) ก็มีเนื้อความอย่างนี้เหมือนกัน. **ในพระสูตรนี้ท่านกล่าวถึงอนัตตลักษณะนั่นเอง.**

ความหมายของคำว่า **"สูญ"** ในอนัตตลักษณะนั้น จึงหมายถึง **ความไม่มีสาระในอัตตาสมมติ** กล่าวคือ **ผู้ทำ ผู้เสวย เป็นต้น** แม้มีบางท่านบัญญัติ **"ความสูญ"** ล่วงเลยไปถึงอสังขตธรรมด้วย แต่ก็มีนัยอย่างเดียวกัน เช่น ในอรรถกถาปฏิสัมภิทา แสดงทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งปวงว่า "สูญ" จากอัตตา เพราะไม่มีบุคคลกล่าวคือ อัตตา ว่า

สงฺขตาสงฺขตา ปน สพฺเพปิ ธมฺมา อตฺตสงฺขาตสฺส ปุคฺคลสฺส อภาวโต อตฺตสุญฺญาติ.

ปฏิสํ.อ. ๒/๒๘๗

แปลความว่า : **ก็ธรรมทั้งหลายแม้ทั้งปวง ทั้งสังขตะและอสังขตะ ล้วนสูญ (ว่าง) จากอัตตา เพราะไม่มีบุคคล** กล่าวคือ **อัตตา.**

ข้อความอย่างนี้มีปรากฏในอรรถกถาบางแห่งที่ท่านมุ่งปฏิเสธเฉพาะ **อัตตาสมมติ เพราะความที่สมมติบัญญัติไม่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์** แต่ก็มิได้หมายความว่า พระนิพพานธาตุอันเป็นอสังขตะ ซึ่งเป็นอัตตาโดยปรมัตถ์จะสูญไปด้วย ดังนั้น การที่อาจารย์บางท่านกล่าวว่า

"ขออธิบายสั้นๆ ว่า ในที่นี้ ข้อความในพระไตรปิฎก และอรรถกถานั้น ปฏิเสธตรงไปที่อัตตาเลย ไม่ว่าจะมีกี่นัย คือไม่ต้องปฏิเสธนัยไหนของอัตตาทั้งนั้น แต่ปฏิเสธอัตตาทีเดียวหมดไปเลย คือ ปฏิเสธอัตตาว่าไม่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์ เป็นอันว่าไม่ต้องไปพูดว่าเป็นอัตตาหรือตัวตนแบบไหน นัยอย่างไหน เพราะท่านไม่ได้ปฏิเสธความหมายต่างๆ ของอัตตา แต่ท่านปฏิเสธที่คำว่าอัตตา

ตรงไปตรงมา ทีเดียวเสร็จสิ้นไปเลยว่า อัตตาโดยปรมัตถ์ไม่มี”

(พระธรรมปิฎก [ประยุทธ์ ปยุตฺโต], กรณีธรรมกาย : บ.ธรรมสาร จก. , พิมพ์ครั้งที่ ๑๘ พ.ศ.๒๕๔๒ หน้า ๖๘-๖๙)

นั้น **จึงเป็นความเข้าใจผิดที่อาจเลยเถิดไปถึงขั้นความเห็นผิดที่เป็น “อุจเฉททิฏฐิ” อันเป็นอันตรายเพราะทิฏฐิหรือความเห็นเช่นนั้นได้** (โปรด-ดู บทวิจารณ์เรื่อง **“อุจเฉททิฏฐิ”** ในบทที่ ๗ ประกอบด้วย)

ส่วน**พระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรม มีสภาวะเที่ยง** (นิจฺจํ) **เป็นบรมสุข** (ปรมํ สุขํ) และมีอยู่โดยปรมัตถสภาวะ **จะกลับเป็นอนัตตา (อนตฺตา) อีกไม่ได้** เพราะพระนิพพานมีอยู่ ไม่ใช่ไม่มี ทั้งไม่เป็นของสูญ แม้**อาจารย์บางท่านจะกล่าวคัดค้านต่อพระพุทธพจน์** ใน ***“อนัตตลักขณสูตร” ด้วยอัตตโนมติของตน*** ว่า

“อันใดไม่เที่ยง อันนั้นย่อมเป็นทุกข์ อันใดเป็นทุกข์ อันนั้นย่อมเป็นอนัตตาก็จริง แต่อันใดเป็นอนัตตา อันนั้นไม่จำเป็นต้องไม่เที่ยง ไม่จำเป็นต้องเป็นทุกข์ เสมอไป”

(พระเทพเวที [ประยุทธ์ ปยุตฺโต] พุทธธรรม : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๓๒, หน้า ๗๐/๒๘)

ก็พึงทราบว่า นี้**เป็นเพียงอัตตโนมติของท่านผู้กล่าวเช่นนี้เท่านั้น** (ดูอธิบายในบทที่ ๗)

๑.๒. ในการอธิบาย“ลักษณะ**ความเป็นอนัตตา** เพราะความหมายว่า**ไม่เป็นไปในอำนาจ”** นี้ เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มักมีผู้อธิบายคลาดเคลื่อนไปว่า **“พระนิพพานเป็นอนัตตา”** ทั้งๆที่**ไม่มีพระพุทธพจน์แสดงไว้ในที่แห่งใดเลย**

จึงมักอ้างความเป็นอนัตตาของพระนิพพานโดยอาศัยช่องว่างของหลักฐานที่พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ไม่สมบูรณ์ ไม่ชัดเจน เพราะเป็นคำอธิบายอย่างย่อในที่บางแห่ง เช่น "พระนิพพานเป็นอนัตตา เพราะ ความหมายว่า ไม่เป็นไปในอำนาจ" ว่า

อนตฺตาติ อวสวตฺตนฏฺเฐน อนตฺตา.

อํ. อฏฺ. ๒/๒๗๒

แปลความว่า : บทว่า **อนตฺตา** ความว่า ชื่อว่า**เป็นอนัตตา เพราะความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ.**

ลักษณะ**ความเป็นอนัตตา** เพราะความหมายว่า **ไม่เป็นไปในอำนาจ** (อวสวตฺตนฏฺเฐน)" จึงเป็นความหมายเพียง ๑ ใน ๔ เหตุผลหลักที่พระอรรถกถาจารย์มักนำมาแสดง และเมื่อยกเพียงความหมายข้อใดข้อหนึ่งขึ้นมาแสดงแล้ว ย่อมกินความถึงอีก ๓ ประการที่เหลือด้วย **ดังนั้น ความเป็นอนัตตา เพราะความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ จึงเป็นอันท่านหมายถึง** ความ**เป็นของว่าง** (สุญฺญ) ความ**ไม่มีเจ้าของ** (อสฺสามิก) และความ**ปฏิเสธอัตตา** (อตฺตปฏิกฺเขป) ด้วย เพราะเป็นความหมายของไตรลักษณ์ด้วยกัน ดังที่ปรากฏในคัมภีร์สัทธัมมปัชโชติกา ว่า

ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตาติ วจนโต ตเทว ขนฺธปญฺจกํ **อนตฺตา.** กสฺมา ? อวสวตฺตนโต. **อวสวตฺตนากาโร อนตฺตลกฺขณํ.** อิมานิ **ตีณิปิ ลกฺขณานิ อุทยพฺพยํ ปสฺสนฺตสฺเสว** อารมฺมณานิ โหนฺติ.

นิทฺ. อ. ๔๖/๑๒๐/๑๐๕

แปลความว่า : **ขันธ์ ๕** นั่นแหละ ชื่อว่า**เป็นอนัตตา** เพราะพระพุทธดำรัสว่า **"สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา"**

เป็นต้น. ถามว่า **เพราะอะไร ?** ตอบว่า **เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ. อาการคือความไม่เป็นไปในอำนาจ เป็นอนัตตลักษณะ. ลักษณะแม้ทั้ง ๓ อย่างเหล่านี้เป็นอารมณ์ของบุคคลผู้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปอยู่เท่านั้น.**

มีหลักฐานบางแห่งที่อธิบายความหมายของอนัตตาโดยสมบูรณ์ โดยที่พระอรรถกถาจารย์จะอธิบายโดยยกเหตุผลทั้ง ๔ ประการมาอ้างไว้ และได้อธิบาย **"ความไม่เป็นไปในอำนาจ"** ไว้ว่า

อวสวตฺตนฏฺเฐน ปน **อนตฺตา.** ยสฺมา วา เอตํ อุปฺปนฺนํ ฐิตึ ปาปุณาตุ, ฐานปฺปตฺตํ มา ชีรตุ, ชรปฺปตฺตํ มา ภิชฺชตูติ อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ กสฺสจิ **วสวตฺติภาโว** นตฺถิ, **สุญฺญํ เตน วสวตฺตนากาเรน, ตสฺมา สุญฺญโต อสฺสามิกโต อตฺตปฏิกฺเขปโต**ติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ อนตฺตา.

วิภงฺค. อ. ๕๔/๑๕๔/๕๔

แปลความว่า : อนึ่ง ชื่อว่า **อนัตตา เพราะความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ.** หรือว่า เพราะเหตุที่**ภาวะคือความเป็นไปในอำนาจ ย่อมไม่มีแก่ใครๆ ในฐานะ ๓ อย่าง**เหล่านี้ คือ **"ขอรูปที่เกิดขึ้นแล้วนี้จงถึงความดำรงอยู่, รูปที่ดำรงอยู่แล้ว จงอย่าแก่เลย**, (และ) **ขอรูปที่ถึงความชราแล้ว จงอย่าแตกไปเลย"** ดังนี้, (รูปเป็นต้นนี้) จึงเป็นของ**ว่างเปล่า** (สุญฺญํ) จากอาการที่เป็นไปในอำนาจนั้น, **เพราะเป็นของสูญ, เพราะไม่มีเจ้าของ** และ **เพราะปฏิเสธอัตตา** ธรรมทั้งหลายชื่อว่า**เป็นอนัตตา เพราะเหตุ ๔ เหล่านี้แล.**

เหตุผลทั้ง ๔ ประการนี้ ความจริงแล้วเป็นอันเดียวกัน แม้จะยกเอาเหตุผลขึ้นมาแสดงเพียงประการเดียว ก็เป็นอันหมายรวมถึงอีก ๓ ประการที่เหลือด้วย เพราะเป็นลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาอันเป็นลักษณะของสังขตธรรมเท่านั้น หาได้ล่วงเลยไปถึงอสังขตธรรมไม่

อนึ่ง ในการพรรณนาความหมายของ**อนัตตลักษณะ** โดยเงื่อนไข ๔ นัยอย่างนี้ บางแห่งแสดงมากกว่า ๔, บางแห่งสับลำดับบ้าง และบางแห่งเปลี่ยนข้อ ๓.๒) จาก **อสฺสามิกฏฺเฐน** (เพราะความหมายว่าไม่มีเจ้าของ) เป็น **อสารโต** (เพราะไม่มีแก่นสาร) บ้าง แต่ก็จัดเป็นอนัตตลักษณะที่รวมลงในไตรลักษณ์ อันเป็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งสิ้นนั่นเอง เช่น

เต หิ **อสารโต** อวสวตฺตนโต สุญฺญโต อตฺตปฏิกฺเขปโต จ **อนตฺตา**ติ วิปสฺสิตพฺพา.

เถร. อฏฺ. ๒/๒๘๓

แปลความว่า : จริงอยู่ **ธรรมเหล่านั้นพึงพิจารณาเห็นว่า เป็นอนัตตา** เพราะไม่มีแก่นสาร เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ เพราะเป็นของสูญ (ว่างเปล่า) และเพราะปฏิเสธอัตตา.

อนึ่ง ในการพิจารณาลักษณะอนัตตา โดยกำหนดความหมายทั้ง ๔ อย่างนี้แล้ว และเมื่อกล่าวถึงสิ่งใดว่าเป็นอนัตตาด้วยความหมายเพียงข้อใดข้อหนึ่งเท่านั้น ก็ย่อมหมายถึงว่าสิ่งที่เป็นอนัตตานั้นมีความหมายรวมถึงอีก ๓ ข้อที่เหลือด้วย แม้จะไม่กล่าวไว้ทั้งหมดทุกข้อก็ตาม เพราะความหมายทั้ง ๔ นั้น หมายถึงสังขารธรรมที่เป็นอนัตตาเท่านั้น

พระสารีบุตรมหาเถระจึงได้อธิบายความหมายของ **“ความไม่เป็นไปในอำนาจ”** และ **“ความเป็นของสูญ** (ว่างเปล่า)**”** มีความเกี่ยวเนื่องกัน

ในพระไตรปิฎกภาษาไทยเล่มที่ ๒๒ ขุททกนิกาย จูฬนิเทส ข้อ ๕๐๕ มีความว่า

คำว่า **“จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ”** ความว่า บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยสามารถความกำหนดว่าไม่เป็นไปในอำนาจ ๑ ด้วยสามารถการพิจารณาเห็นสังขารโดยเป็นของว่างเปล่า ๑. (ถามว่า) บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลก โดยความเป็นของสูญด้วยสามารถการกำหนดว่า **ไม่เป็นไปในอำนาจ** อย่างไร? (ตอบ) กำหนดว่าใครๆ ย่อมไม่ได้อำนาจในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และจะพึงได้ในรูปว่า ขอรูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ. และย่อมไม่ได้ในรูปว่า ขอรูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราจงอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย. (เวทนา… สัญญา… สังขาร…วิญญาณ …ก็เป็นแบบเดียวกัน)

โดยนัยนี้ **ความไม่เป็นไปในอำนาจ** และ**ความเป็นของว่างเปล่า** จึงเป็นคำไวพจน์และเป็นลักษณะของอนัตตาร่วมกัน จัดเป็นลักษณะของ

สังขตธรรมเท่านั้น เพราะสังขตธรรมมีสังขตลักษณะคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไป เป็นต้น **จึงไม่เป็นไปในอำนาจ ไม่มีใครสามารถควบคุม บังคับ ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตายได้** และ**เป็นของสูญ** กล่าวคือ **ปราศจากลักษณะของอสังขตธรรมคือพระนิพพานที่มีสภาวะเที่ยง เป็นสุขและเป็นอัตตา.**

๒. ขอบเขตความหมายของคำว่า **"สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา"**

๒.๑. **สังขตธรรมในภูมิ ๔ "เป็นอนัตตา" ไม่รวมถึงพระนิพพาน**

พึงเข้าใจความหมายว่า **สภาวธรรมแม้ที่เป็นไปในภูมิ ๔** ส่วนที่เป็นสังขตสังขาร หรือสังขารธรรมที่มาในพระบาลีว่า **อนิจฺจา วต สงฺขารา** (สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงหนอ) และว่า **ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ** (สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา) เป็นต้น สังขตธรรมเหล่านี้มีอยู่ในภูมิ ๔ ด้วย กินความครอบคลุมสังขตธรรมทั้งหมดที่มีเหตุปัจจัยเกิดปรุงแต่งจัดสรรค์ขึ้น แต่ยังไม่นับเข้าในคำว่า **"ธรรมทั้งปวง"** ทั้งหมด **เพราะพระสูตรนั้นยังมีเนื้อความที่จะต้องแนะนำ** เนื่องจาก **สพฺพ** ศัพท์ (แปลว่า "ทั้งปวง") มีขอบเขตครอบคลุมหลายชั้น จึงมีเนื้อความที่จะต้องแนะนำ ต้องอธิบายเพิ่มเติมอีก ตัวอย่างเช่น ประโยคที่ท่านกล่าวว่า

สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, **สพฺเพ** ภายนฺติ มจฺจุโน.

แปลความว่า : สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสะดุ้งต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อความตาย เป็นต้น

คำพูดนี้เป็น **เนยยัตถนัย** หมายความว่า ต้องมีการนำเอาไปอธิบายเพิ่มเติมอีก เช่นเมื่อกล่าวว่า **"สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงกลัวความตาย"** แล้ว

จะต้องอธิบายต่ออีกว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ในที่นี้ ท่านยกเว้นสัตว์และบุคคลเหล่านี้ คือ **ราชสีห์อาชาไนย ช้างอาชาไนย ม้าอาชาไนย โคอาชาไนย บุรุษอาชาไนย พระอรหันต์ พระอนาคามี** และ**พรหมทั้งหลายที่ไม่กลัวความตาย** เป็นต้น ดังนั้น **สพฺพ** ศัพท์ นี้ จึงมี ๒ อย่างคือ

(๑) **อนวเสสสพฺพ** หมายเอา **ธรรมในภูมิ ๓** คือ **กามาวจรภูมิ, รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ ทั้งปวง เป็นอนัตตา โดยไม่มีส่วนเหลือ** คือ **ไม่มียกเว้น.**

(๒) **สาวเสสสพฺพ** ในที่นี้หมายเอา **ธรรมในภูมิ ๔ โดยมาก** คือ **กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ** และ**โลกุตตรภูมิทั้งปวงเป็นอนัตตาแต่ไม่ทั้งหมด** คือ **ยกเว้นพระนิพพานธาตุ อันเป็นอสังขตธรรม** เหมือน **สพฺพ** ศัพท์ ในประโยคว่า **"สัตว์ทั้งปวงกลัวความตาย"** ดังที่ได้ยกเป็นตัวอย่าง ไปแล้วนั้นเอง.

ธรรมในภูมิ ๓ ทั้งปวง โดยไม่มีส่วนเหลือเท่านั้น เป็นธรรมที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นอนัตตา เพราะนับเข้าในสักกายทิฏฐิ จึงไม่ควรยึดมั่น ดังที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้อรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์ปปัญจสูทนีว่า

เนยฺยตฺถตฺตา จสฺส สุตฺตสฺส น จตุภูมิกาปิ
สภาวธมฺมา สพฺพธมฺมาติ เวทิตพฺพา. สกฺกายปริยาปนฺนา
ปน เตภูมิกธมฺมาว อนวเสสโต เวทิตพฺพา.

คัมภีร์ปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่ม ๑ หน้า ๑๙.

แปลความว่า : อนึ่ง **สภาวธรรมทั้งหลาย แม้ที่เป็นไปในภูมิ ๔ ไม่พึงเข้าใจว่า** ชื่อว่า**ธรรมทั้งปวง** (โดยสิ้นเชิง) **เพราะ เหตุที่สูตรนั้นมีเนื้อความที่จะต้องแนะนำ. แต่สภาวธรรม ที่เป็นไปในภูมิ ๓** (ทั้งปวง)**เท่านั้น ที่นับเนื่องในสักกายทิฏฐิ พึงเข้าใจว่า** (ชื่อว่า) **ธรรมทั้งปวง โดยไม่มีส่วนเหลือ.**

ธรรมารมณ์ "เป็นอนัตตา" รวมอยู่ในคำว่า "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา"

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **"ธรรมทั้งปวง"** นี้ เมื่อใช้ในความหมายกว้างที่สุดเต็มที่หมายเอา **"สังขตธรรมทั้งปวงที่เป็นไปในภูมิ ๓** หรือ**ภูมิ ๔** และ**บัญญัติธรรมมีกสิณบัญญัติเป็นต้น"** เท่านั้น ธรรมเหล่านี้รวมลงอยู่ใน **"หลักอนัตตา" ธรรมทั้งปวง**หมายถึง**ธรรมารมณ์ ที่เป็นสังขตธรรมคือขันธ์ ๕ เป็นต้น เป็นอนัตตา** มีพระพุทธดำรัสตรัสแสดงไว้ปรากฏในเหตุพาหิรสูตร พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ข้อ ๒๒๖ ว่า

> รูปา... ฯเปฯ... ธมฺมา ภิกฺขเว อนตฺตา, รูปา... ฯเปฯ... ธมฺมา อนตฺตา โยปิ เหตุ โยปิ ปจฺจโย ธมฺมานํ อุปฺปาทาย โสปิ อนตฺตา, อนตฺตสมฺภูตา ภิกฺขเว ธมฺมา กุโต อตฺตา ภวิสฺสนฺติ.

แปลความว่า : ดูกรภิกษุทั้งหลาย **รูป** ...ฯลฯ... **ธรรมารมณ์ เป็นอนัตตา แม้เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมารมณ์ ก็เป็นอนัตตา, รูป** ...ฯลฯ... **ธรรมารมณ์ อันเกิดแต่เหตุเป็นอนัตตาแล้ว จักเป็นอัตตาแต่ที่ไหนอีกเล่า.**

หลังจากทรงแสดงว่า **"ธรรมารมณ์**และ**เหตุปัจจัยที่ให้ธรรมารมณ์เกิดขึ้น อันเป็นสังขตธรรมเป็นอนัตตา"** แล้ว ได้ตรัสต่อไปเป็นการสรุปท้ายอีกว่า **"อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน-รูป** ฯลฯ **แม้ในธรรมารมณ์ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลาย**

กำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี" จึงสามารถกล่าวได้ว่า คำว่า **"ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา"** นั้น หมายรวมถึง**ธรรมารมณ์นั่นเอง** และ**เมื่อเห็นธรรมารมณ์เป็นอนัตตาแล้ว ก็เพียงพอที่จะให้เกิดความเบื่อหน่าย และบรรลุคุณธรรม สามารถกระทำที่สุดทุกข์ได้**

พระพุทธพจน์นี้ เป็นตัวอย่างที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่ทรงแสดงไว้ชัดเจนแล้วว่า **"การเห็นอนัตตาของสังขตธรรมทั้งปวง เป็นการเพียงพอแล้ว เพราะสามารถให้ผู้พิจารณาบรรลุความสิ้นอาสวะได้แล้ว"** การเห็นอสังขตธรรม คือพระนิพพานว่าเป็นอนัตตาจึงไม่จำเป็นต้องกล่าวอีก และทั้งยังอาจเป็นความเห็นผิดจนล่วงเลย กลายเป็น **"อนัตตาตกขอบ"** ไปได้. (ดูคำอธิบายในบทที่ ๗)

๓. **บัญญัติธรรมคือพระนิพพาน "เป็นอนัตตา" ไม่รวมพระนิพพานโดยปรมัตถ์**

ธรรมซึ่งเป็นธรรมอีกส่วนหนึ่งต่างหากนอกเหนือจากนาม-รูป เป็นต้น คือ **บัญญัติ ๆ** นี้ มี ๒ คือ **อัตถบัญญัติ** และ **สัททบัญญัติ**

(๑) **อัตถบัญญัติ** ได้แก่ ความหมาย หรือ เนื้อความ และลักษณะของวัตถุ สิ่งของ เรื่องราวต่างๆ และสภาพปรมัตถ์ ที่พึงถูกรู้ได้

(๒) **สัททบัญญัติ** ได้แก่ เสียง หรือ คำพูด ที่ทำให้รู้เนื้อความ วัตถุสิ่งของ เรื่องราว และสภาพปรมัตถ์ โดยประการต่างๆ ได้

ธรรมที่ได้ชื่อว่า **"ปรมัตถธรรม"** เท่านั้น ที่มีสภาวะลักษณะของตนๆ และนอกจากนี้จัดเป็นบัญญติทั้งสิ้น เช่น ธรรมที่มีสภาพรู้อารมณ์ เป็นจิตปรมัตถ์ แต่คำกล่าวที่ว่า **"โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ"**

เป็นต้น ไม่ใช่ตัวจิตปรมัตถ์ เป็นแต่ชื่อของจิต จึงเป็นบัญญัติเท่านั้น

อนึ่ง **ธรรมที่มีสภาพสงบดับสูญสิ้นจากกิเลสและรูป-นามขันธ์ ๕ นี้ เป็นตัวนิพพานปรมัตถ์** แต่ที่กล่าวว่า **นิพพาน** หรือ **อมตะ อัจจุตะ** เป็นต้น **ก็ไม่ใช่เป็นตัวนิพพาน เป็นแต่ชื่อของนิพพานปรมัตถ์** จึงเป็นเพียง **บัญญัติ** เท่านั้น

เพราะเหตุนั้น พระเถระในปางก่อน จึงมีมติแสดงไว้ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๘ ปริวาร (ข้อ ๘๒๖ หน้า ๒๒๔) ว่า

อนิจฺจา สพฺพสงฺขารา ทุกฺขานตฺตา จ สงฺขตา
นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺฉยา.

แปลความว่า : สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และ**บัญญัติ คือ พระนิพพาน ท่านวินิจฉัย**ว่า เป็น**อนัตตา***

ในคำว่า **"สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา"** นั้น พระฎีกาจารย์ท่านแสดงเหตุผลในการไม่ใช้คำว่า **"สังขาร"** แต่ใช้คำว่า **"ธรรม"** ว่า **พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์รวบรวมบัญญัติธรรม มีกสิณบัญญัติ เป็นต้น** และคำว่า **"บัญญัติคือพระนิพพาน"** ก็เช่นเดียวกัน ท่านพระธรรมสังคาหกาจารย์ (หมายถึงพระเถระชาวลังกา) **ท่านตัดสินว่าเป็นอนัตตาอย่างเดียว** ดังมีเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกาสามัญญผลสูตร สีลขันธวรรค ว่า

---

* คำแปลพระบาลี **"นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺฉยา"** ว่า **"และบัญญัติ คือพระนิพพาน ท่านวินิจฉัยว่า เป็นอนัตตา"** นี้ มีปรากฏคำแปลใน :

[๑] พระไตรปิฎก ภาษาไทย (ฉบับอนุสรณ์งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ) พ.ศ.๒๕๐๐ ;

[๒] พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับหลวง กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๑๔ ;

[๓] พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๒๑ ; และ

[๔] พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๘ ปริวาร และอรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๒๕

อตฺตวาเร กสิณาทิปณฺณตฺติสงฺคหณตฺถํ “สงฺขาร”นฺติ อวตฺวา “ธมฺม”นฺติ วุตฺตํ. ยถาห ปริวาเร

“อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา, ทุกฺขานตฺตา จ สงฺขตา;
นิพฺพานญฺเจว ปญฺญตฺติ, อนตฺตา อิติ นิจฺฉยา”ติ.

อิเมสุ ปน ตีสุปิ วาเรสุ อริยสาวกสฺส จตุภูมกวเสเนว ปริจฺเฉโท เวทิตพฺโพ, เตภูมกวเสเนว วา. ยํ ยญฺหิ ปุถุชฺชโน **“นิจฺจํ สุขํ อตฺตา**”ติ คาหํ คณฺหาติ, ตํ ตํ อริยสาวโก **“อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา**”ติ คณฺหนฺโต คาหํ วินิเวเฐติ.

แปลความว่า : **ในอัตตวาระ** พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสคำว่า **สงฺขารํ** แต่ตรัสว่า **ธมฺมํ** เป็นต้น **เพื่อทรงรวบรวมเอาธรรม คือบัญญัติมีกสิณบัญญัติ** เป็นต้น. เหมือนที่พระธรรม--สังคาหกาจารย์ กล่าวไว้ว่า

สังขารทั้งปวงอันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ไม่เที่-ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, และบัญญัติคือพระนิ-พพาน ท่านวินิจฉัยว่าเป็นอนัตตา.

อนึ่ง ในวาระแม้ทั้ง ๓ เหล่านี้ พึงทราบกำหนดสำหรับพระอริยสาวก ด้วยธรรมในภูมิ ๔ หรือภูมิ ๓ ก็ได้. เพราะว่าปุถุชนย่อมยึดถือธรรมใดๆ ว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา แต่พระอริยสาวกเมื่อยึดถือธรรมนั้นๆ ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมเปลื้องความยึดถือได้.

อนึ่ง พระฎีกาจารย์อธิบายว่า "บัญญัติ" (คือ**การกล่าวขาน การขนานนาม** หรือ**การตั้งชื่อ ภาษา** ฯลฯ เป็นต้น) เป็นสมมติ **ไม่ใช่ปรมัตถ์ เป็นอนัตตาอย่างเดียว เพราะเว้นจากอนิจจลักษณะและทุกขลักษณะ** และสรุปต่อไปว่า

> **ตสฺมา อยํ ปญฺญตฺติปิ อสงฺขตฺตสามญฺญโต วตฺถุภูเตน นิพฺพาเนน สห "อนตฺตา อิติ นิจฺฉยาติ วุตฺตา.**
>
> *วิมติ. ฎีกา ๒/๒๕๗*

แปลความว่า : เพราะเหตุนั้น แม้บัญญัตินี้ท่านกล่าวพร้อมด้วยพระนิพพานอันเป็นวัตถุ (เครื่องทรงไว้ซึ่งคุณที่มีอยู่จริงโดยปรมัตถสภาวะ) ว่า "(บัญญัติคือพระนิพพาน) ท่านตัดสินว่า **"เป็นอนัตตา"** เพราะนิพพานและบัญญัติเสมอกันโดยความเป็นอสังขตธรรม.

บัญญัติ ๒ อย่าง คือ **อวิชชมานบัญญัติ** (หมายถึงสมมติบัญญัติที่ไม่มีสภาวะที่แท้จริง เช่นคำว่า บุคคล, บุรุษ, สตรี เป็นต้น) และ **วิชชมานบัญญัติ** (หมายถึงปรมัตถบัญญัติ เช่น คำว่า "รูป, เวทนา, นิโรธ, นิพพาน เป็นต้น) เพราะบัญญัติไม่มีสภาวะ คือความเกิดและความเสื่อมสลายเป็นต้น ดังนั้น แม้จะกล่าวว่า **"บัญญัติเป็นอนัตตา"** หรือไม่ต้องกล่าวก็ได้ แต่โบราณจารย์ท่านตัดสินเอาว่า **"เป็นอนัตตาอย่างเดียว"** เพราะ**เว้นจากลักษณะ ๒ คือ ความไม่เที่ยง และความเป็นทุกข์** นั่นเอง.

อนึ่ง ข้อความในฎีกานี้ควรสังเกตว่า พระฎีกาจารย์ท่านแสดงว่า "เพราะบัญญัติเป็นอสังขตธรรมเสมอกับพระนิพพาน" แต่พระพุทธพจน์แสดงว่า "อสังขตธรรมมีลักษณะ ๓ คือ ไม่ปรากฏความเกิด ๑ ไม่ปรากฏ

ความเสื่อมสลาย ๑ และเมื่อดำรงอยู่ไม่ปรากฏความผันแปร ๑” ดังนี้จึงต้องกำหนดจำแนกบัญญัติคือพระนิพพาน ว่าเป็นอสังขตบัญญัติ ซึ่งเป็นเพียงสมมติบัญญัติ กล่าวคือ บัญญัติคือพระนิพพานเป็นอสังขตธรรมโดยสมมติที่ไม่มีสังขตลักษณะตามนัยแห่งพระพุทธวจนะ

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ ธรรมสังคณี ข้อ ๘๔๓ อธิบายบัญญัติธรรม ว่า

กตเม ธมฺมา ปญฺญตฺติ ? ยา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนํ อภิลาโป อิเม ธมฺมา ปญฺญตฺติ. สพฺเพว ธมฺมา ปญฺญตฺติปถา.

แปลความว่า : **บัญญัติธรรมเป็นไฉน? การกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร ชื่อ การขนานนาม การตั้งชื่อ ภาษา การระบุชื่อ การเรียกขาน ของธรรมนั้นๆ อันใด ธรรมเหล่านี้** ชื่อว่า**บัญญัติธรรม. ธรรมทั้งหมดแล** ชื่อว่า **บัญญัติปถธรรม.**

อรรถกถาธัมมสังคณี ชื่อ อัฏฐสาลินี นั้นเอง **ได้อธิบายลักษณะธรรมที่เป็นบัญญัติว่าเป็นธรรมอย่างหนึ่ง อันเป็นการบัญญัติเรียกชื่อธรรมทั้งปวง** และ**ครอบคลุมการเรียกชื่อธรรมในภูมิ ๔ ทั้งปวง** ว่า

สพฺเพว ธมฺมา อธิวจนปถาติ อธิวจนสฺส โนปถธมฺมา นาม นตฺถิ. เอกธมฺโม สพฺพธมฺเมสุ นิปตติ, สพฺพธมฺมา เอกธมฺมสฺมึ นิปตนฺติ. กถํ ? อยํ หิ นามปญฺญตฺติ เอกธมฺโม, โส สพฺเพสุ จตุภูมิกธมฺเมสุ นิปตติ. สตฺโตปิ สงฺขาโรปิ นามโต มุตฺตโก นาม นตฺถิ.

สงฺคณี. อ. ๕๓/๑๔๙๐/๔๔๘

แปลความว่า : คำว่า **“ธรรมทั้งปวง**แล ชื่อว่า **บัญญัติปถธรรม”** ความว่า ธรรมที่ไม่นับว่าเป็นทางบัญญัติไม่มี. ธรรมอย่างหนึ่งย่อมรวมลงในธรรมทั้งปวง, ธรรมทั้งปวงย่อมรวมลงในธรรมอย่างหนึ่ง. ถามว่า “รวมลงอย่างไร ?”. ตอบว่า “เพราะ**การตั้งชื่อเป็นธรรมอย่างหนึ่ง, ธรรมอย่างหนึ่งนั้นย่อมรวมลงในธรรมอันเป็นไปในภูมิทั้ง ๔ ทั้งปวง. สัตว์ก็ตาม สังขารก็ตาม ที่พ้นไปจากชื่อ ย่อมไม่มีเลย.**

อรรถกถาปัญจปกรณ์ (อภิธรรมปิฎก) ชื่อปรมัตถทีปนี ได้อธิบายคำว่า **นิโรธ นิพพาน** เป็น **อสังขตบัญญัติ** และ **เป็นวิชชมานบัญญัติ** คือ **การบัญญัติเรียกชื่อธรรมในภูมิ ๔ ทั้งปวง ที่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์** ว่า

นิโรโธ นิพฺพานนฺติอาทิกา **อสงฺขตธมฺมสฺส ปญฺญาปนา อสงฺขตปญฺญตฺติ** นาม. ตตฺถ เอกจฺจา **ภูมิปญฺญตฺติ อสงฺขตปญฺญตฺติ จ วิชฺชมานปญฺญตฺติเยว.**

แปลความว่า : การบัญญัติอสังขตธรรม มีการบัญญัติคำเป็นต้นว่า **นิโรธ นิพพาน** เป็นต้น ชื่อว่า **อสังขตบัญญัติ.** ในบรรดาบัญญัติเหล่านั้น **ภูมิบัญญัติและอสังขตบัญญัติ** บางอย่าง **เป็นวิชชมานบัญญัติ** (คือการบัญญัติสิ่งมีอยู่จริงโดยปรมัตถ์) เท่านั้น.

ข้อความในอรรถกถาดังกล่าวมานี้ แสดงว่า **“บัญญัติคือพระนิพพานเป็นอสังขตบัญญัติ เพราะพระนิพพานมีอยู่จริงโดยปรมัตถ์ จึงเป็นวิชชมานบัญญัติด้วย”** แต่เพราะพระนิพพานอันเป็นวัตถุเครื่องทรงไว้ซึ่งคุณ

มีอยู่จริงโดยปรมัตถสภาวะดังกล่าวแล้ว ดังนั้น พระนิพพานจึงมิได้เป็นเพียงบัญญัติเท่านั้น กล่าวโดยสรุปได้ว่า **บัญญัติ**คือ**พระนิพพานเป็นอสังขตบัญญัติ ส่วนพระนิพพานธาตุเป็นปรมัตถธรรมที่มีอยู่จริง เพราะมีสภาวะเที่ยง** (นิจฺจํ) **เป็นบรมสุข** (ปรมํ สุขํ) **และเป็นอัตตา** (อตฺตา) **โดยเป็นจริงตามสภาวธรรมด้วย.**

ส่วนการที่มีผู้แสดงความเห็นว่า **"คำว่า ธรรมทั้งปวง รวมทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมคือรวมทั้งพระนิพพานด้วยเป็นอนัตตา"** นั้น **เป็นเพียงคำกล่าว (อัตตโนมติ) ของผู้กล่าวเช่นนี้เอง ที่ยังไม่มีพระพุทธพจน์ที่เป็นหลักฐานอ้างอิง หรือแม้หลักฐานใดๆ ทั้งอรรถกถาและฎีกา** ที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า **อสังขตธรรม** คือ**พระนิพพาน ซึ่งมีอยู่โดยปรมัตถ์ มิใช่เป็นเพียงบัญญัติ** แต่**เป็นอนัตตา** เพราะมีลักษณะ**เที่ยง** (นิจฺจํ) เป็น**บรมสุข** (ปรมํ สุขํ) เป็นต้น มาเป็นข้อมูลอ้างอิงที่สมบูรณ์เลย.

๔. **สังขตธรรมทั้งปวง "เป็นอนัตตา" จึงไม่ควรยึดมั่น**

พระพุทธดำรัสว่า **"ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น"** ท่านหมายถึงเฉพาะสังขาร (สังขตธรรม) อันได้แก่ **ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘** เป็นต้นเท่านั้น ที่เป็นอนัตตา แม้ใครๆ จะยึดถือเอาว่า **"สังขารทั้งหลาย เที่ยง** (นิจฺจํ) **เป็นสุข** (สุข) และ**เป็นอัตตา**" **แต่สังขารก็คงกลับเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์** และ **เป็นอนัตตา อยู่นั่นเอง.** ดังที่**พระพุทธโฆษาจารย์**ได้อรรถาธิบายไว้ในคัมภีร์**มโนรถปูรณี** ว่า

สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสายาติ เอตฺถ สพฺเพ ธมฺมา นาม ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย, เต สพฺเพปิ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินิเวสาย นาลํ

น ปริยตฺตา น สมตฺตา น ยุตฺตา. กสฺมา? คหิตากาเรน อติฏฺฐนโต. **เต หิ นิจฺจา สุขา อตฺตาติ คหิตา ปิ อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาว สมฺปชฺชนฺติ.** ตสฺมา นาลํ อภินิเวสาย.

องฺ. อฏฺ. ๓/๑๙๓

แปลความว่า : ในคำว่า **สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย** (ธรรมทั้งปวงไม่ควรเพื่อจะยึดมั่น) นี้มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า **ธรรมทั้งปวงคือขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘, ธรรมแม้ทั้งหมดนั้น ไม่ควร** คือ **ไม่ถูก ไม่ชอบ ไม่เหมาะ เพื่อจะยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ.** เพราะเหตุไร จึงไม่ควรถือมั่น? เพราะธรรมเหล่านั้นไม่ตั้งอยู่โดยอาการที่จะยึดถือไว้ได้. จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายมีขันธ์ ๕ เป็นต้นเหล่านั้น แม้ใครๆ จะยึดถือเอาว่า **"สังขารทั้งหลาย เที่ยง เป็นสุข และเป็นอัตตา" ก็คงกลับเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์** และ **เป็นอนัตตา**อยู่นั่นเอง. เพราะเหตุนั้น จึงไม่ควรถือมั่น.

หลักเกณฑ์การพิจารณาไตรลักษณ์ ที่พระผู้มีพระภาคได้ประทานไว้แล้วว่า **"สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา"** และที่ตรัสแสดง**ลักษณะของเบญจขันธ์** ว่า**เป็นอนัตตา** อันเป็น**ลักษณะที่ตรงกันข้ามกับลักษณะของอัตตา** ตามที่ปรากฏในอนัตตลักขณสูตรเป็นต้น และตามอรรถกถาที่อธิบายพระพุทธพจน์ **ต่างก็ได้มีแสดงหลักการเหล่านี้แล้ว โดยอเนกสถาน**

๕. พระพุทธโฆษาจารย์จึงได้อรรถาธิบายความหมายของ **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** (ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา) ว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงเบญจขันธ์ อันเป็นสังขตธรรมทั้งปวงเท่านั้น** ดังได้แสดงไว้ว่า

ตตฺถ **สพฺเพ ธมฺมาติ ปญฺจกฺขนฺธาเอว อธิปฺเปตา. อนตฺตา**ติ มา ชีรนฺตุ มา มียนฺตูติ วเส วตฺเตตุํ น สกฺกาติ อวสวตฺตนตฺเถน อนตฺตา สุญฺญา อสฺสามิกา อนิสฺสราติ อตฺโถ.

คัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบทคาถา ภาค ๗ หน้า ๖๒.

แปลความว่า : คำว่า **สพฺเพ ธมฺมา** (ธรรมทั้งปวง) ในพระคาถานั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาขันธ์ ๕ เท่านั้น.** คำว่า **อนัตตา** มีอธิบายว่า ชื่อว่า**อนัตตา** คือ**ว่างเปล่า** ได้แก่**ไม่มีเจ้าของ ไม่มีอิสระ** เพราะหมายถึง **ความไม่เป็นไปในอำนาจว่า ใครๆ ไม่อาจทำขันธ์ ๕ ให้เป็นไปในอำนาจ**ว่า **"ขันธ์ ๕ จงอย่าแก่ จงอย่าตาย".**

๖. **ในอรรถกถาปฏิสัมภิทา แสดงทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งปวง ว่า "สูญ" จากอัตตา เพราะไม่มีบุคคล** กล่าวคือ **อัตตา** ว่า

สงฺขตาสงฺขตา ปน สพฺเพปิ ธมฺมา อตฺตสงฺขาตสฺส ปุคฺคลสฺส อภาวโต อตฺตสุญฺญาติ.

ปฏิสํ.อ. ๒/๒๘๗

แปลความว่า : **ก็ธรรมทั้งหลายแม้ทั้งปวง ทั้งสังขตะและอสังขตะล้วนสูญ (ว่าง) จากอัตตา เพราะไม่มีบุคคล** กล่าวคือ **อัตตา.**

ดังนั้น ถ้ามีผู้ใดพยายามจะอธิบายสภาวะของ**วิสังขาร/อสังขตธรรม** คือ**พระนิพพาน** อันเป็นธรรมชาติที่ไม่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง ว่า

"อย่างไรก็ตาม **แม้ว่าอันใดไม่เที่ยง อันนั้นย่อมเป็นทุกข์ อันใดเป็นทุกข์ อันนั้นย่อมเป็นอนัตตาก็จริง แต่อันใดเป็นอนัตตา อันนั้นไม่จำเป็นต้องไม่เที่ยง ไม่จำเป็นต้องเป็นทุกข์เสมอไป กล่าวคือ สังขารหรือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารหรือสังขตธรรมทั้งปวงนั้นย่อมเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา แต่ธรรมทั้งปวงคือทั้งสังขตธรรม และอสังขตธรรม หรือทั้งสังขารและวิสังขาร แม้จะเป็นอนัตตา แต่ก็ไม่จำเป็นจะต้องไม่เที่ยง และเป็นทุกข์เสมอไป** หมายความว่า **อสังขตธรรมหรือวิสังขาร (คือนิพพาน) แม้จะเป็นอนัตตา แต่ก็พ้นจากความไม่เที่ยงและพ้นจากความเป็นทุกข์โดยนัยนี้** คำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะทั้งสาม เท่าที่แสดงมาแล้ว ซึ่งมีความหมายเนื่องเป็นอันเดียวกัน เป็นต่างด้านของเรื่องเดียวกัน จึงมุ่งสำหรับสังขารหรือสังขตธรรมเป็นสำคัญ **ส่วนความเป็นอนัตตาของวิสังขารหรืออสังขตธรรม ยังเป็นเรื่องที่จะต้องหาความกระจ่างแจ้งกันต่อไปอีก"**

(พระเทพเวที [ประยุทธ์ ปยุตฺโต], พุทธธรรม [ฉบับปรับปรุงและขยายความ] มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย , พ.ศ. ๒๕๓๒ , หน้า ๗๐ / ๒๘)

ดังนี้ เป็นต้นนั้น. **พึงทราบว่า คำอธิบายเช่นนี้เป็นการค้านพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า**

"สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา"

(เพราะมิได้ตรัสยกเว้นไว้ ณ ที่ใดว่า "สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่จำเป็นต้องไม่เที่ยง และ**เป็นทุกข์เสมอไป")**

และ เพราะ**เป็นการหักล้างพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในอนัตตลักขณสูตร** ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย **ก็ถ้ารูปนี้จักได้เป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ...** ภิกษุทั้งหลาย **เพราะรูปนี้เป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปนี้จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ"**

การค้านหรือหักล้างพระพุทธพจน์อย่างนี้ นับเป็นอันตรายที่น่ากลัวที่สุด ! เพราะอาจเป็นการ "ทำพระธรรมวินัย อันพระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ให้วิปริต" นั่นแล

เพราะแท้ที่จริงผู้พูดเองก็ยังสับสน ยังไม่แจ่มแจ้ง จึงได้แสดงออกตัวไว้ว่า

"ส่วนความเป็นอนัตตาของวิสังขาร หรืออสังขต--ธรรม ยังเป็นเรื่องที่ต้องหาความกระจ่างแจ้งกันต่อไป"

ข้อความที่มุ่งจะอธิบายความหมายว่า **"เป็นอนัตตาเพราะไม่อยู่ในอำนาจ"** โดยนำเอา**สังขตธรรม**กับ**อสังขตธรรม** (ทั้งสังขารและวิสังขาร) **อันมีลักษณะตรงข้ามกัน มากล่าวทำให้ปะปนกันจนสับสน** ดังที่กล่าวว่า

“เพราะทุกอย่าง (ทั้งสังขารและวิสังขาร) **เป็นสภาวะที่ดำรงอยู่ หรือเป็นอยู่ตามธรรมดาของมัน ไม่มีใครไปบังคับ หรือขอร้องให้เป็นไปตามความปรารถนาของตัวได้”**

พระธรรมปิฎก [ประยุทธ์ ปยุตฺโต] , นิพพานอนัตตา
บ.สหธรรมิก จก. , พ.ศ.๒๕๓๙, หน้า ๙๘)

นี้**เป็นการแสดงความหมายของ** คำว่า ***“เป็นอนัตตาเพราะไม่อยู่ในอำนาจ”*** **ผิดไปจากอรรถาธิบายของอรรถกถาจารย์ที่ได้แสดงความหมายไว้** *(วิภงฺค. อ. ๕๔/๑๕๔/๕๔)* **ว่า**

อนึ่ง ชื่อว่า **อนัตตา เพราะความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ.** หรือว่า เพราะเหตุที่**ภาวะคือความเป็นไปในอำนาจ ย่อมไม่มีแก่ใครๆ ในฐานะ ๓ อย่าง**เหล่านี้ คือ **“ขอรูปที่เกิดขึ้นแล้วนี้จงถึงความดำรงอยู่, รูปที่ดำรงอยู่แล้ว จงอย่าแก่เลย**, (และ) **ขอรูปที่ถึงความชราแล้วจงอย่าแตกไปเลย”** ดังนี้, (รูปเป็นต้นนี้) จึงเป็นของ**ว่างเปล่า** (สุญฺญ) จากอาการที่เป็นไปในอำนาจนั้น, **เพราะเป็นของสูญ, เพราะไม่มีเจ้าของ** และ **เพราะปฏิเสธอัตตา** ธรรมทั้งหลายชื่อว่า**เป็นอนัตตา เพราะเหตุ ๔ เหล่านี้แล.**

อรรถาธิบายของพระอรรถกถาจารย์นี้ ย่อมแสดงถึง “ความเป็นอนัตตา” ว่า **เป็นลักษณะประจำของสังขาร/สังขตธรรม อันเป็นลักษณะของธรรมชาติที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่งตามที่เป็นจริง เท่านั้น**

แต่อาจารย์บางท่านพยายามจะรวมลักษณะของทั้งสังขารและวิสังขารธรรม คือพระนิพพานเข้าด้วยกันว่า ต่างเป็นอนัตตา เพราะไม่อยู่ในอำนาจด้วยกัน จึงกล่าวแสดงออกมาอย่างวิปริตผิดธรรมชาติอย่างนั้น

เพราะเหตุนั้น ถ้าจะพูดใหม่ให้ชัดเจนตามธรรมชาติที่เป็นจริงและตามเอกสารหลักฐานที่ถูกต้องว่า **“เพราะธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น (สังขารธรรม) ทั้งปวง เป็นภาวะที่ดำรงอยู่ หรือเป็นอยู่ตามธรรมดาของมัน คือว่างจากอัตตาอันเป็นสมมติบัญญัติ** กล่าวคือ สัตว์ บุคคล หรือผู้สร้างผู้เสวยใดๆ **จะไปบังคับหรือขอร้องให้เป็นไปตามความปรารถนาของตัวย่อมไม่ได้** และ**เพราะธรรมทั้งปวงอาศัยเหตุปัจจัย จึงเกิดขึ้นและเสื่อมไปตามธรรมดาของมัน ธรรมทั้งปวงนี้จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ** ส่วนธรรมที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ (วิสังขารธรรม) มีสภาวะเที่ยง (นิจฺจํ ธุวํ สสฺสตํ) และเป็นบรมสุข (ปรมํ สุขํ) จึงเป็นอัตตา เพราะไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ (คำว่า “อาพาธ” หมายถึงทุกขลักษณะอันเป็นลักษณะตรงกันข้ามกับสุข), และเพราะไม่ว่างเปล่าจากธรรมอันเป็นสาระในอัตตา”.

อย่างนี้ก็ไม่มีปัญหาให้สับสน

๗. ในพระสูตรที่ตรัสว่า **“ธรรมทั้งปวง”** ทรงหมายเอา **“ธรรมทั้งปวงที่มีสภาวะไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ มิได้หมายรวมถึงอสังขตธรรม** คือ **พระนิพพานอันเป็นปรมัตถธรรม** เป็น**คุณธรรม ณ ภายในของพระอริยเจ้า/พระอรหันตเจ้า ที่มีลักษณะเที่ยง** (นิจฺจํ) และ **เป็นบรมสุข** (ปรมํ สุขํ) เหมือนอย่างที่บางท่านเข้าใจ เพราะพระพุทธดำรัสที่ตรัสความเกี่ยวเนื่องกันของ**อนัตตลักษณะ ทุกขลักษณะ** และ**อนิจจลักษณะ** นั้น ตรัสไว้ในลำดับแห่ง**นิพพิทาญาณ ขณะเมื่อพระโยคาวจรกำลังเจริญอนุวิปัสสนา พิจารณาเห็นความเกิดดับแห่งเบญจขันธ์** หรือ **นามรูป**

และเจริญวิปัสสนาญาณขึ้นมาเป็นลำดับก่อนถึงนิพพิทานุปัสสนาญาณ อันยังไม่ถึงโคตรภูญาณที่จะให้ได้พระนิพพาน (วิสังขาร) **เป็นอารมณ์เลย** จึง**ทรงหมายเอาเฉพาะสังขตธรรม** ได้แก่ **ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ หรือธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓** เท่านั้นที่**เป็นอนัตตา** ว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย
ธรรมบท ข้อ ๓๐ หน้า ๕๑-๕๒.

แปลความว่า : เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า **“สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” เมื่อนั้นเขาย่อมเบื่อหน่าย “ในทุกข์” นี้เป็นทางแห่งความหมดจดวิเศษ.**

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า **“สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” เมื่อนั้นเขาย่อมเบื่อหน่าย “ในทุกข์” นี้เป็นทางแห่งความหมดจดวิเศษ.**

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า **“ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” เมื่อนั้นเขาย่อมเบื่อหน่าย “ในทุกข์” นี้เป็นทางแห่งความหมดจดวิเศษ.**

ดังที่อรรถกถาอลคัททูปมสูตร ในมัชฌิมนิกาย ได้อธิบายว่า คำว่า “**นิพฺพินฺทติ”** พระผู้มีพระภาคทรงหมายถึง “**วุฏฐานคามินีวิปัสสนา**” ซึ่งมีชื่อเรียกได้หลายอย่างเช่น **ธรรมฐิติญาณ** เป็นต้น ดังต่อไปนี้

[๒๔๕] **นิพฺพินฺทตี**ติ อุกฺกณฺฐติ. เอตฺถ จ **นิพฺพิทา**ติ วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา อธิปฺเปตา. วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนาย หิ พหูนิ นามานิ. เอสา หิ กตฺถจิ สญฺญคฺคนฺติ วุตฺตา. กตฺถจิ ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ. กตฺถจิ ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคนฺติ. กตฺถจิ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ.

ม. อ. ๘/๒๔๕/๒๑

แปลความว่า : คำว่า **นิพฺพินฺทติ** แปลว่าเบื่อหน่าย. อนึ่ง ในพระบาลีนี้ วุฏฐานคามินีวิปัสสนา (ความเห็นแจ้งอันเป็นเหตุให้ออกไปจากความยึดถืออย่างผิดๆ) พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาว่า “**ความเบื่อหน่าย”** ดังนี้. ความจริงชื่อของวุฏฐานคามินีวิปัสสนามีหลายชื่อ. บางแห่งตรัสเรียกว่า “สัญญัคคะ” บางแห่งตรัสเรียกว่า “ธรรมฐิติญาณ” บางแห่งตรัสเรียกว่า “ปาริสุทธิปธานิยังคะ” บางแห่งตรัสเรียกว่า “ปฏิปทาญาณทัสสนะวิสุทธิ”.

ดังนั้น คำว่า **“สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา”** ในพระคาถานั้น จึงทรงหมายเอาเพียงธรรมทั้งปวงในภูมิ ๓ เท่านั้น ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาญาณที่พระโยคาวจรผู้เจริญวิปัสสนาถึง**ธรรมฐิติญาณ** เห็นแจ้งว่า **“ธรรมทั้งปวงในภูมิ ๓ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา” โดยประจักษ์แก่ตน แต่ยังไม่เห็นแจ้งไปถึงพระนิพพาน** เพราะวิปัสสนาญาณมีเพียงสังขารธรรมในภูมิ ๓ ทั้งปวงเป็นอารมณ์ **ยังไม่ถึงพระนิพพาน คือยังไม่ได้ถือเอาพระนิพพาน เป็นอารมณ์** นั้นเอง จึงมีพระพุทธดำรัสที่ตรัสแสดงว่า **“ธรรมฐิติญาณเกิดก่อน ญาณในพระนิพพานเกิดภายหลัง”** มีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค สุสิมสูตร ข้อ ๒๙๑ ความว่า

[๒๙๑] อาชาเนยฺยาสิ วา สุสิม น วา ตฺวํ อาชาเนยฺยาสิ อถ โข ธมฺมฏฺฐิติญาณํ ปุพฺเพ ปจฺฉา นิพฺพาเน ญาณํ. ตํ กึ มญฺญสิ สุสิม รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ. อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วา ตํ สุขํ วาติ. ทุกฺขํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ กลฺลํ นุ ตํ สมนุปสฺสิตุ เอตํ มม เอโสหมสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ. โน เหตํ ภนฺเต. เวทนา สญฺญา .... สงฺขารา .... วิญฺญาณํ ....

แปลความว่า : ดูกรสุสิมะ เธอจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตาม โดยแท้จริงแล้ว **ธรรมฐิติญาณเกิดก่อน ญาณในพระนิพพานเกิดทีหลัง**.

สุสิมะ เธอจะเข้าใจความข้อนั้นอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ? เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สมควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา” ? ข้อนี้ไม่สมควร พระเจ้าข้า

(เวทนา…สัญญา…สังขาร…วิญญาณ แบบเดียวกัน)

อรรถกถาสุสิมสูตร ได้อธิบายพระพุทธดำรัสว่า

ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ วิปสฺสนาญาณํ, ตํ ปฐมตรํ อุปฺปชฺชติ. **นิพฺพาเน ญาณนฺ**ติ วิปสฺสนาย จิณฺณนฺเต ปวตฺตํ มคฺคญาณํ, ตํ ปจฺฉา อุปฺปชฺชติ. ตสฺมา ภควา

เอวมาห. ... เตปริวฏฺฏเทสนาวสาเน ปน เถโร อรหตฺตํ ปตฺโต.

แปลความว่า : **วิปัสสนาญาณ ชื่อว่าธรรมฐิติญาณ, ธรรมฐิติญาณนั้นเกิดขึ้นก่อน. (ส่วน) มรรคญาณอันเป็นไปในที่สุดแห่งวิปัสสนา ที่พระเถระนั้นปฏิบัติแล้วชื่อว่าญาณในพระนิพพาน, ญาณในพระนิพพานนั้นเกิดขึ้นในภายหลัง. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้แล้วอย่างนี้. ...อนึ่ง ในเวลาจบเทสนาเรื่องความเกี่ยวเนื่องกันของลักษณะทั้ง ๓ พระเถระก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล.**

อนึ่ง พระพุทธดำรัสในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค สุสิมสูตร ข้อ ๒๙๓ ซึ่งก็เป็นพระสูตรๆ เดียวกัน ได้ทรงสรุปไว้อีกว่า

[๒๙๓] เอวํ ปสฺสํ สุสิม สุตวา อริยสาวโก รูปสฺมึปิ **นิพฺพินฺทติ** เวทนายปิ นิพฺพินฺทติ สญฺญายปิ นิพฺพินฺทติ สงฺขาเรสุปิ นิพฺพินฺทติ วิญฺญาณสฺมึปิ นิพฺพินฺทติ นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ วิราคา วิมุจฺจติ. วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหติ. ขีณา ชาติ วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ กตํ กรณียํ นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติ.

แปลความว่า : ดูกรสุสิมะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ **ย่อมเบื่อหน่าย** แม้ในรูป.... แม้ในเวทนา... แม้ในสัญญา ...แม้ในสังขาร ...แม้ในวิญญาณ. **เมื่อเบื่อหน่าย** ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดย่อมหลุดพ้น.

> ครั้นหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า "หลุดพ้นแล้ว" รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

ทั้งพระพุทธพจน์และพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า "**ธรรมฐิติญาณ คือ วิปัสสนาญาณที่พิจารณาไตรลักษณ์เกิดก่อนแล้ว ต่อจากนั้นญาณในพระนิพพานจึงเกิดในภายหลัง"** อันเป็นการแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า **"วิปัสสนาญาณที่ทำหน้าที่พิจารณาเห็นแจ้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากญาณในพระนิพพานที่ชื่อว่ามรรคญาณ ซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียว"** เพราะในขณะที่ธรรมฐิติญาณเกิดขึ้นแก่พระโยคาวจรผู้เจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ในขณะนั้นท่านพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงในภูมิ ๓ เป็นอารมณ์โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยวิปัสสนาญาณอย่างเดียว และเมื่อวิปัสสนาญาณนั้นยังไม่ได้ถือเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ ดังนั้น คำว่า **"ธรรมทั้งปวง"** ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาญาณที่ชื่อว่า "**ธรรมฐิติญาณ" จึงยังมิได้กินความรวมไปถึงพระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรมที่เป็นอารมณ์ของ "นิพพานญาณ" (ญาณในพระนิพพาน) แต่ประการใดเลย.**

ความหมายของคำว่า “อนัตตา” และ “อัตตา”

[๑] ความหมายของ **“อนตฺตา”** คือ **สภาพที่มิใช่อัตตา** จากรูปวิเคราะห์ตามหลักไวยากรณ์ว่า

น อตฺตา = อนตฺตา (อิทํ ขนฺธปญฺจกํ ขันธปัญจกนี้) **มิใช่อัตตา**

นี้ย่อมหมายถึงว่า “อัตตา” มีอยู่ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเปรียบเทียบสภาวะที่ตรงกันข้ามกันได้ ถ้าสภาวธรรมที่เป็น “อัตตา” ไม่มีแล้ว จะเปรียบเทียบสภาวะที่ตรงกันข้ามมิได้เลย ทำนองเดียวกันกับรูปวิเคราะห์ศัพท์สมาสอื่นๆ ดังเช่น

น อริโย = อนริโย (อยํ ชโน ชนนี้) **มิใช่พระอริยเจ้า**

น อสฺโส = อนสฺโส (อยํ สตฺโต สัตว์นี้) **มิใช่ม้า**

คำว่า **“อนริโย”** แปลว่า “ชนนี้**มิใช่พระอริยเจ้า**” แสดงถึงว่า **“พระอริยเจ้า” มีอยู่** แต่ชนที่กล่าวถึงนี้ **“ไม่ใช่พระอริยเจ้า”** ซึ่งอาจจะเป็นมนุษย์หรือเทวดาปุถุชนก็ได้

และคำว่า **“อนสฺโส”** แปลว่า **“สัตว์นี้มิใช่ม้า”** ก็แสดงว่า **“ม้า” มีอยู่** แต่สัตว์ตัวที่กล่าวถึงนี้ **“ไม่ใช่ม้า”** อาจจะเป็นลาหรือล่อ ซึ่งมีรูปร่างคล้ายม้าก็ได้

ดังนั้น เมื่อกล่าวคำว่า **อนัตตา** (สภาวะที่ไม่ใช่อัตตา) จึงมิได้หมายความว่า **สภาวธรรมที่เป็นอัตตาไม่มีอยู่โดยประการทั้งปวง เหมือนที่บางท่านเข้าใจ.**

[๒] อีกประเด็นหนึ่งที่พึงพิจารณาโดยแยบคายก็คือว่า **การเจริญปัญญารู้แจ้งในสภาวะของธรรมชาติตามที่เป็นจริงในขั้นวิปัสสนานี้ ผู้ศึกษา**

พึงต้องมีหลักในการพิจารณาสภาวธรรม ให้เห็นแจ้งตามที่เป็นจริงว่า “ธรรมชาติใดมีสภาวะไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) **เป็นทุกข์** (ทุกฺขํ) และ**เป็นอนัตตา** (อนตฺตา)” **ตามพระพุทธดำรัสที่ได้ประทานหลักวิธีพิจารณาไว้แล้ว** และ**ตามหลักในการพิจารณา** คือ **“วิภาค ๖” แห่งวิปัสสนา** อีกทั้ง**พึงรู้หลักในการพิจารณาว่า “ธรรมชาติใดที่มีสภาวะตรงกันข้ามกัน** คือ**เป็นสภาวะเที่ยง** (นิจฺจํ) **เป็นสุข** (สุขํ) และ**มีแก่นสารสาระในความเป็นอัตตา** (อตฺตา) **แท้” ตามที่เป็นจริง ไม่ใช่สักแต่ฟังเขาว่าแล้วก็ว่าตามเขา โดยที่ตนเองไม่อาศัยหลักการพิจารณาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ แต่กลับอาศัยความคิดอ่านด้วยปัญญาสามัญสำนึกโดยไม่มีหลัก นี้เป็นจุดอันตรายที่อาจทำให้หลงทางกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิไปได้โดยง่าย**

วิภาค ๖ แห่งวิปัสสนา อันเป็นหลักสำหรับพิจารณาศึกษาสภาวะของธรรมชาติให้รู้แจ้งว่า ธรรมชาติใดที่มีสภาวะ**ไม่เที่ยง** (อนิจฺจํ) **เป็นทุกข์** (ทุกฺขํ) และ**เป็นอนัตตา** (อนตฺตา) **ผู้ปฏิบัติธรรมต้องพิจารณากำหนดรู้ลักษณะ** หรือ**อาการ** คือ **ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา** ให้ชัดเจน และ**ในทางกลับกัน** จะต้องพิจารณากำหนดรู้ว่า ธรรมชาติใดที่มีสภาวะ**เที่ยง** (นิจฺจํ) **เป็นสุข** (สุขํ) และ**เป็นอัตตา** กล่าวคือ **เป็นสภาพที่มีแก่นสารสาระในความเป็นอัตตา** (อตฺตา) ด้วย เช่นกัน

อนึ่ง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบ**ลักษณะของธรรมที่เป็นอนัตตา** (อนตฺตลกฺขณํ) **ของเบญจขันธ์โดยปรมัตถ์** (ได้แก่ รูปขันธ์-เวทนาขันธ์-สัญญาขันธ์-สังขารขันธ์-วิญญาณขันธ์) กับ**ลักษณะของสภาวธรรมที่เป็นอัตตา** (อตฺตลกฺขณํ) ไว้ในอนัตตลักขณสูตร สำหรับเป็นหลักการพิจารณาโดยชัดเจนแล้วว่า

ถ้า**เบญจขันธ์** (รูป - เวทนา - สัญญา - สังขาร - วิญญาณ) **เป็นอัตตาแล้ว เบญจขันธ์นั้นก็ต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ** และ**ย่อมได้ตามปรารถนาว่า "เบญจขันธ์จงอย่าแก่ จงอย่าเจ็บ** และ**จงอย่าตายเลย"**

แต่เพราะ **เบญจขันธ์** (รูป-เวทนา-สัญญา-สังขาร--วิญญาณ) **เป็นอนัตตา** ฉะนั้น **จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ** และ **ไม่อาจได้ตามปรารถนาว่า "เบญจขันธ์จงอย่าแก่ จงอย่าเจ็บ** และ**จงอย่าตายเลย"**

เป็นอันว่า **สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบลักษณะหรืออาการที่แสดงความเป็นอนัตตากับความเป็นอัตตา** โดย**แยกแสดงทีละขันธ์ ตั้งแต่รูปขันธ์เป็นต้นไป จนถึงวิญญาณขันธ์ รวมถึง ๕ ครั้ง ในอนัตตลักขณสูตร แก่พระปัญจวัคคีย์ผู้ได้บรรลุพระโสดาปัตติผลแล้ว** ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และ**เมื่อพระปัญจวัคคีย์ได้สดับพระธรรมเทศนานี้ก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลทุกองค์**

(ส่วนว่า **ธรรมชาติใดมีลักษณะเป็นอัตตาแท้** ค่อยพิจารณาต่อไปในบทที่ ๖)

[๓] เมื่อพิจารณา**วิภาค ๖ แห่งวิปัสสนา** และ**พระพุทธดำรัส**นี้แล้ว ก็จะทราบได้เลยว่า **ไตรลักษณ์** คือ **ลักษณะ ๓** (อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา) ซึ่งเป็นเสมือนโซ่ ๓ ห่วงคล้องติดกันนี้ **เป็นลักษณะประจำของธรรมที่เป็นไป ในภูมิ ๓** (กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ) กับ**ธรรมในภูมิที่ ๔ เฉพาะส่วนที่เป็น สังขตธรรม**และ**บัญญัติ** เท่านั้น หาใช่ **วิสังขาร/อสังขตธรรม** คือ **พระนิพพานธาตุ ผู้ทรงสภาวนิพพาน** ซึ่ง**เป็นธรรม ณ ภายในของพระอริยเจ้า/พระอรหันตเจ้า อันเป็นธรรมในภูมิที่ ๔** ที่ไม่ประกอบด้วย

ปัจจัยปรุงแต่ง **ที่พ้นจากสมมติบัญญัติ เป็นปรมัตถธรรมโดยส่วนเดียว ที่พ้นอาณัติแห่งไตรลักษณ์** และ**เป็นอมตธรรม** คือ ธรรมที่ไม่ตาย **แต่ประการใดเลย**

เพราะ **วิสังขาร / อสังขตธรรม** ที่ไม่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง **เป็นธรรมในภูมิที่ ๔** คือ **โลกุตตรภูมินั้น มีสภาพที่เป็นตรงกันข้ามกับสังขาร/สังขตธรรม** ที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่งโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ วิสังขาร/อสังขตธรรมนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัส**อสังขตลักษณะ**ว่า **ไม่ปรากฏความเกิด ไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย** และ**เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความแปรปรวน** จึงเป็นธรรมที่**มีสภาพเที่ยง** (นิจฺจํ) **เป็นบรมสุข** (ปรมํ สุขํ) **ยั่งยืน** (ธุวํ) **มั่นคง** (สสฺสตํ) **เป็นอมตธรรม** (อมตํ) **ไม่มีความเกิด ไม่มีความแก่ ไม่มีความเจ็บไข้ จึงเป็นธรรมที่มีแก่นสารสาระในความเป็นอัตตา (แท้)** ตามที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบ **"อัตตลักษณะ"** กับ **"อนัตตลักษณะ"** ในอนัตตลักขณสูตร นั่นเอง.

ผู้ใดค้านพระพุทธดำรัส (ในอนัตตลักขณสูตรเป็นต้น) **ย่อมเป็นอันตรายอย่างยิ่ง !**

ผู้รู้ตัวเองแล้วก็จงรีบแก้ตัว กลับตัว กลับใจ เสียแต่ที่ยังมีชีวิตอยู่ ฉวยว่าจะต้องมรณภาพหรือตายไปก่อนที่จะมีความเห็นถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **ผู้นำกระแส** และ**ผู้ส่งเสริมเติมต่อกระแสอย่างนี้ ให้ผู้คนหลงตามเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการ มีมากนับไม่ถ้วน อาจมีคติเหมือนก้อนศิลาที่ตกลงไปในบ่อที่ไม่มีก้น !!** เพราะไหนจะต้องรับวิบากกรรมจากทิฏฐิอันผิดพลาดของตัวแล้ว ไหนยังต้องแบกภาระเพิ่มคือต้องรับผลกรรมเพิ่มทับทวีจากการที่ผู้อื่นหลงผิดตาม

เพราะรู้เท่าไม่ถึงการอีกนับไม่ถ้วน และเป็นเวลานาน อุปมาดังหินก้อนแรก ที่ตกลงไปในบ่อที่ถูกหินก้อนอื่นๆ ตกทับถมเพิ่มลงไปในบ่ออีกนับไม่ถ้วน ตลอดกาลนานจนประมาณกาลเวลามิได้แล.

บทที่ ๖

อัตตาคืออย่างไร

คำว่า **อัตตา** โดยอรรถหรือความหมาย ได้แก่ (๑) **จิต,** (๒) **กาย,** (๓) **ปรมัตต** หรือ **ปรมาตมัน** (ตามความหมายนอกพระพุทธศาสนา). (๔) **สภาวธรรมโดยปรมัตถ์** มีที่มาดังต่อไปนี้

[๑] คำว่า **อัตตา** หมายถึง **จิต** ในพระบาลีว่า **อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตา** แปลว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตน

[๒] คำว่า **อัตตา** หมายถึง **กาย** ในพระบาลีว่า **นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ** แปลว่า ความรักที่เสมอด้วยความรักตนไม่มี

[๓] คำว่า **อัตตา** หมายถึง **ปรมัตต** หรือ**ปรมวิญญาณ** ในพระบาลีว่า **อยํ อตฺตา นิจฺโจ ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธมฺโม** แปลว่า อัตตานี้มีสภาพเที่ยง คงที่ ยืนยงตลอดไป ไม่แปรเป็นอื่นอีก

[๔] คำว่า **อัตตา** หมายถึง **สภาวสัจจะ** (ความเป็นจริงตามสภาวะของธรรมโดยปรมัตถ์) ในพระบาลีว่า **อตฺตทีปา ภิกฺขเว วิหรถ** เป็นต้น แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นที่พึ่งอยู่เถิด

อัตตา ๒ อย่าง

พระพุทธศาสนาจำแนก **อัตตา** ออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

[๑] **อัตตาโลกิยะ** ตามความหมายนอกพระพุทธศาสนา และที่ชาวโลกบัญญัติขึ้นใช้กันโดยทั่วไป แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

(๑.๑) **อัตตา** ที่ **ปุถุชนสำคัญผิดไป** ว่า "ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา เป็นต้น มีลักษณะเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา" **โดยอาการอันวิปริตจากสภาวะที่เป็นจริง.**

(๑.๒) **อัตตาสมมติ** ที่ **ปุถุชนหรือลัทธินอกศาสนาสมมติกัน** ว่า **"อัตตา"** คือ **บุคคลผู้สร้าง ผู้เสวย** เป็นต้น แต่ **อัตตาเหล่านี้เป็นเพียงสมมติบัญญัติที่ไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นอัตตาแท้จริง** เป็นเพียงอัตตาสมมติที่ซ้อนอยู่ลอยๆ ดุจภาพมายา ดุจพยับแดด หรือหนวดเต่า และเขากระต่าย ที่ใครๆ ไม่อาจหาตัวตนหรือสภาวะที่แท้จริงได้ จึงเป็นอนัตตา **เพราะมีสภาพสูญ** หรือ**ว่างจากธรรมโดยปรมัตถ์.**

อนึ่ง **อัตตา** เหล่านี้ หามีสภาวะ**เที่ยง ยั่งยืน เป็นสุข** อย่างแท้จริงดังที่ปุถุชนผู้มีความเห็นผิดพากันคาดหวังไว้ไม่ ดังนั้น **กาย** และ **จิต** หรือ **รูป นาม** กล่าวคือ **ขันธ์ ๕** เป็นต้นนี้ จึงเป็น**อนัตตา** โดยปรมัตถสภาวะตามหลักของไตรลักษณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้ว ดังที่ได้ยกมาแสดงโดยพิสดาร ใน**บทที่ ๕** ว่าด้วยเรื่อง **"อนัตตาคืออย่างไร"**

[๒] **อัตตาโลกุตตระ** (อัตตาแท้) ตามความหมายในพระพุทธศาสนา หมายเอาอสังขตธรรม (ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ไม่ตกอยู่ในอาณัติแห่งไตรลักษณ์ จึงมีสภาวะ**เที่ยง** (นิจฺจํ) **เป็นสุข** (สุขํ) และ**เป็นอัตตา** นั่นเอง และ**เพราะมีแก่นสารสาระในความเป็นอัตตา อันเป็นลักษณะตรงข้ามกับอนัตตลักษณะ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอนัตตลักขณสูตร** เป็นต้น

อนึ่ง พึงเข้าใจว่า **อัตตาโลกุตตระ** นี้ มิได้หมายถึง **ขันธ์ ๕ อันเป็นสังขตธรรมฝ่ายปรมัตถ์** หรือหมายถึง **บุคคล ผู้สร้าง ผู้เสวย** หรือแม้**องค์อวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง** มีมือ เท้า ศีรษะ เป็นต้น หรือแม้**ร่างกายนี้ทั้งหมด** ว่าเป็น **อัตตา** ดังที่บางท่านเข้าใจและพากันวิพากษ์วิจารณ์แต่อย่างใดเลย แต่**อัตตาโลกุตตระ**นี้หมายเอา**อสังขตธรรม**คือ**พระนิพพาน** ซึ่งมีสภาวะ**เที่ยง** (นิจฺจํ) และ**เป็นสุข** (สุขํ) **โดยสภาวสัจจะ** คือ **ความเป็นจริงตามสภาวะ** เพราะมิได้เกิดจากความดำริของใครๆ หรือมีบุคคลใดเป็นผู้สร้างผู้บันดาลให้มีขึ้น แต่มีอยู่จริงโดยมิต้องอาศัยเหตุปัจจัย และมิได้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย (ตามหลักปฏิจจสมุปบาท) หรือตามกระบวนธรรมที่อาศัยกันและกันเหมือนสังขตธรรมทั้งหลาย.

ดังนั้น **อัตตาโลกุตตระ** อันเป็นธรรมที่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์นี้ เท่านั้นที่มีสภาวะและลักษณะของอัตตาแท้จริง คือมีลักษณะเที่ยง และเป็นบรมสุข สมดังลักษณะของอัตตาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ไว้ในอนัตตลักขณสูตร ว่า

รูปญฺจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส นยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย ....

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎก
มหาวรรค ข้อ ๒๐ หน้า ๒๔-๒๕.

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้า**รูปนี้จักได้เป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ...**

หลักการพิจารณาลักษณะของอัตตา (แท้) โดยปรมัตถ์

การพิจารณาว่า **สิ่งใดเป็นอัตตาหรืออนัตตา** นั้น มีหลักในการพิจารณาเป็นองค์ประกอบเบื้องต้น คือ **พระนิพพานเป็นอสังขตธรรมที่มีอยู่จริง ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยปรมัตถสภาวะอย่างเดียว** เพราะในฝ่ายอนัตตา ทรงแสดงธรรมที่ประกอบด้วยอนัตตลักษณะ โดยทรงยกเอาขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมขึ้นแสดง ดังนั้น แม้ในฝ่ายอัตตา ก็ควรยกเอาปรมัตถธรรมขึ้นพิจารณาเท่านั้น ไม่ควรยกเอาอัตตาสมมติหรือสมมติบัญญัติมาเกี่ยวข้องในการพิจารณาด้วย เพราะอัตตาสมมติ (เช่น บุคคล, ผู้กระทำ, ผู้เสวย เป็นต้น) เป็นเพียงอัตตาสมมติที่ชาวโลกกำหนดเรียกไปตามความเข้าใจ อีกทั้งไม่มีสภาวลักษณะคือ นิจฺจํ หรือ อนิจฺจํ เป็นต้น แต่ประการใดเลย

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหลักการพิจารณาลักษณะของ**อัตตา** โดยหลักสัจจธรรมที่มีอยู่เป็นอยู่จริงตามสภาวะเป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากพระพุทธดำรัสและคำอธิบายของอรรถกถา มีนัยต่างๆ ดังต่อไปนี้

[๑] อัตตาโลกุตตระ (อัตตาแท้) ต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ

ในอนัตตลักขณสูตร โดยทรงยกเอาสังขตธรรมคือขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมฝ่ายโลกิยะ และมีอยู่จริงโดยปรมัตถ์ ขึ้นมาแสดงเป็นตัวอย่างในการนิยามลักษณะของอัตตาตามความหมายในพระพุทธศาสนาว่า **“ถ้าขันธ์ ๕ เป็นอัตตา ก็จะต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ”** แต่ขันธ์ ๕ เป็นไปเพื่ออาพาธ จึงเป็นอนัตตา นี้เป็นนัยสำคัญที่ทรงแสดงหลักการพิจารณาลักษณะของอัตตาไว้แล้ว ดังเช่นพระพุทธดำรัสว่า

รูปญฺจ....เวทนา....สญฺญา....สงฺขารา....วิญฺญาณํ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส นยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ข้อ ๒๐ หน้า ๒๔-๒๕.

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย **ก็ถ้ารูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร ...วิญญาณ** (แต่ละอย่าง) **จักได้เป็นอัตตาแล้ว รูป...เวทนา ...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ นี้ต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ.** (คำว่าอาพาธเป็นทุกขลักษณะ)

โดยปกติ **พระนิพพานเป็นปรมัตถธรรมที่มีอยู่จริง ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ** คือเป็น**บรมสุข** และ**นิจจัง** คำว่า **อัตตา** จึงเป็นคำที่มีความหมายตรงกันข้ามกับ**อนัตตา** (ไม่ใช่อัตตา) ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงนิยามความหมายของคำว่า **อัตตา** ไว้อย่างชัดเจนว่า **ถ้าเป็นอัตตาต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ** จึงไม่ต้องไปหาความหมายหรือคำแปลจากที่ไหน เพราะตรัสไว้ในอนัตตลักขณสูตรนี้แล้ว.

[๒] โลกุตตรธรรม ชื่อว่า เป็นอัตตา (แท้)

อัตตา คือสภาวธรรมที่มีจริงโดยปรมัตถ์ ดังเช่นพระพุทธดำรัสว่าด้วยการพึ่งตนพึ่งธรรม อันหมายเอา **โลกิยธรรม** และ **โลกุตตรธรรม** ดังต่อไปนี้

พระพุทธดำรัสมีว่า

อตฺตทีปา ภิกฺขเว วิหรถ อตฺตสรณา อนญฺญสรณา ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อนญฺญสรณา.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๑ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคข้อ ๔๙ หน้า ๘๔.

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย **จงเป็นผู้มีอัตตาเป็นที่พึ่ง มีอัตตาเป็นสรณะ** ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ **จงเป็นผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ** ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่เถิด.

พระอรรถกถาจารย์ก็อธิบายว่า **อัตตา** ในพระสูตรนี้คือ**โลกิยธรรม**และ**โลกุตรธรรม** ดังนี้

โก ปเนตฺถ อตฺตา นาม ? โลกิยโลกุตฺตรธมฺโม

แปลความว่า : **ถามว่า ก็อะไรชื่อว่า อัตตา ในคำว่า อตฺตทีปา เป็นต้น** นี้ **แก้ว่า โลกิยธรรมและโลกุตตรธรรม (ชื่อว่า อัตตา)**

สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ภาค ๓ หน้า ๓๐-๓๑.

อนึ่ง ฎีกาก็อธิบายว่า **โลกุตตรธรรม ๙** คือ **อัตตา** และ**ที่เป็นที่พึ่งดุจเกาะ (คือพระนิพพาน)**

อตฺตทีปาติ เอตฺถ อตฺตสทฺเทน ธมฺโม เอว วุตฺโต, สฺวายมตฺโถ เหฏฺฐา วิภาวิโต เอว. **นววิโธ โลกุตฺตรธมฺโม** เวทิตพฺโพ. โส หิ จตูหิ โอเฆหิ อนชฺโฌตฺถณียโต **ทีโป**ติ วุตฺโต.

คัมภีร์ลีนัตถปกาสนาสังยุตตฎีกา มหาวรรค เล่ม ๒ ข้อ ๓๗๕ หน้า ๕๕๗.

แปลความว่า : ด้วย **อัตต** ศัพท์ ในบทว่า **อตฺตทีปา** นี้ ท่านกล่าวถึงธรรมนั่นเอง, เนื้อความนี้นั้น ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงประกาศไว้ก่อนแล้วนั่นเทียว พึงทราบว่า (คือ) **โลกุตตรธรรม ๙ อย่าง** เพราะว่า **โลกุตตรธรรม ๙ อย่าง** นั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า**เกาะ**(คือพระนิพพาน) เพราะไม่พึงถูกห้วงน้ำทั้ง ๔ (ได้แก่ ห้วงน้ำคือกาม, ภพ, ทิฏฐิ และอวิชชา) ท่วมทับเอา.

[๓] อัตตาโลกุตตระ (อัตตาแท้) คือธรรมโดยปรมัตถ์

อัตตาโลกุตตระ คือ**สภาวะที่เป็นอัตตาแท้** ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ให้พากันเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยอาศัยอัตตาโลกิยะอันเป็นเพียงสมมติบัญญัติ ปฏิบัติธรรมเพื่อความบรรลุ คือ เพื่อความเข้าถึง รู้-เห็น และเป็น **พระนิพพานธาตุที่มีอยู่ โดยปรมัตถ์ ณ ภายใน เป็นที่พึ่งอย่างแท้จริง คือเป็นที่พึ่งที่มีสภาพไม่วิปริต** ดังเช่น **อัตตาที่พวกลัทธิภายนอกศาสนาพากันกำหนดถือเอา** โดยอาการอันวิปริตตรงข้ามกับความจริงจากอัตตาที่มีอยู่โดยปรมัตถ์นั้น

สำหรับข้อความในพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงว่า **อัตตาโลกุตตระ** คือ **ธรรมโดยปรมัตถ์** นี้ มีปรากฏดังเช่นคำว่า **"อตฺตทีปา"** คัมภีร์อรรถกถาชื่อสุมังคลวิลาสินี ได้อธิบายคำว่า **"อตฺตา"** ในที่นี้ ว่าหมายถึง **พระนิพพานอันเป็นที่พึ่งดุจเกาะ** ส่วนคำว่า **"ธมฺม"** ซึ่งเป็นคำไวพจน์ของคำว่า **"อตฺตา"** ท่านหมายถึง **โลกุตตรธรรม ๙** ดังนี้

> **อตฺตทีปา**ติ มหาสมุทฺทคตา ทีปํ วิย อตฺตานํ ทีปํ ปติฏฺฐํ กตฺวา วิหรถ. **อตฺตสรณา**ติ อตฺตคติกา โหถ, มา อญฺญคติกา. ธมฺมทีปธมฺมสรณปเทสุปิ เอเสว นโย. เอตฺถ จ ธมฺโมติ **นววิโธ โลกุตฺตรธมฺโม** เวทิตพฺโพ.
>
> *สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๓ หน้า ๒๗๗.*

แปลความว่า : บทว่า **อตฺตทีปา** ความว่า ท่านทั้งหลายจงทำ **อัตตา**ให้เป็น**ที่พึ่ง (คือพระนิพพานอันเป็นที่พึ่งดุจเกาะ)** ดุจชนผู้อยู่ท่ามกลางมหาสมุทรกระทำเกาะให้เป็นที่พึ่งอยู่เถิด. บทว่า **อตฺตสรณา** คือ **จงมีอัตตาเป็นคติ** (ที่ไป) **จงอย่ามีสิ่งอื่นเป็นคติ** (ที่ไป). แม้ในบทว่า **ธมฺมทีป** และ **ธมฺมสรณ** ก็มีนัยเดียวกันนั่นแล. อนึ่ง พึงทราบว่า คำว่า **ธรรม** ในที่นี้ได้แก่ **โลกุตตรธรรม ๙ อย่าง.**

[๔] อัตตาโลกุตตรธรรมที่มีอยู่ ณ ภายใน เป็นที่พึ่งและเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

อัตตาโลกุตตรธรรมนี้แหละ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแสดงว่า เป็น**ดุจเกาะ** (พระนิพพาน) คือ **เป็นที่พึ่ง เป็นที่ไปในเบื้องหน้า** และ**เป็นธรรมที่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์ ณ ภายใน** คือเป็นที่พึ่งที่มีสภาพไม่วิปริตดังเช่นอัตตาที่พวกลัทธิภายนอกศาสนาพากันกำหนดถือเอา โดยอาการอันวิปริตจากความจริงตามลักษณะของ**อัตตาที่มีอยู่โดยปรมัตถ์** ซึ่งพระธรรมปาลเถระได้อธิบายไว้ในคัมภีร์ฎีกาลีนัตถัปปกาสนา ว่า

ทฺวีหิ ภาเคหิ อาโป คโต เอตฺถาติ **ทีโป,** โอเฆน ปริคโต หุตฺวา อนชฺโฌตฺถโฏ ภูมิภาโค, อิธ ปน จตูหิปิ โอเฆหิ, สํสารมโหเฆเนว วา อนชฺโฌตฺถโฏ **อตฺตา "ทีโป"**ติ อธิปฺเปโต. เตนาห "มหาสมุทฺทคตา"ติอาทิ. **อตฺตสรณา**ติ **อตฺตปฺปฏิสรณา. อตฺตคติกา วาติ อตฺต--ปรายณา ว. มา อญฺญคติกา**ติ อญฺญํ กิญฺจิ คตึ

ปฏิสรณํ ปรายณํ มา จินฺตยิตฺถ. กสฺมา ? **อตฺตา นาเมตฺถ ปรมตฺถโต ธมฺโม อพฺภนฺตรฏฺเฐน,** โส เอวํ สมฺปาทิโต ตุมฺหากํ **ทีปํ ตาณํ คติ ปรายณนฺ**ติ. เตน วุตฺตํ **"ธมฺมทีปา"**ติอาทิ.

ลีนัตถัปปกาสนา มหาวรรคฏีกา ฏีกาทีฆนิกาย ภาค ๒ หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

แปลความว่า : ชื่อว่า **ทีโป** (เกาะ) เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่ ที่มีน้ำโดย ๒ ส่วน, ได้แก่ ภูมิภาคที่ถูกล้อมด้วยห้วงน้ำ (แต่) ไม่ถูกน้ำท่วม, แต่ว่าในที่นี้ **อัตตา**ที่ท่านประสงค์เอาว่า **ทีโป** (เกาะ) เป็น**อัตตา**ที่ไม่ถูกห้วงน้ำแม้ทั้ง ๔ อย่าง หรือห้วงน้ำใหญ่คือสังสารท่วมทับได้นั่นเอง. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำ เป็นต้นว่า **มหาสมุทฺทคตา.** บทว่า **อตฺตสรณา** แปลว่า **มีอัตตาเป็นที่ระลึกเฉพาะ.** บทว่า **อตฺตคติกา วา** แปลว่า **มีตนเป็นที่ไปในเบื้องหน้านั่นเอง.** บทว่า **มา อญฺญคติกา** ความว่า เธอทั้งหลายจงอย่าคิดถึงคติที่ระลึกเฉพาะที่ไปในเบื้องหน้าอะไรๆ อื่นเลย. เพราะอะไร? เพราะในบทว่า **อตฺตทีปา** เป็นต้นนี้ **ธรรมโดยปรมัตถ์ชื่อว่าอัตตา โดยหมายถึง ธรรมที่มี ณ ภายใน. ธรรมโดยปรมัตถ์ที่เป็นอัตตานั้น ที่เธอทั้งหลายให้ถึงพร้อมแล้วอย่างนี้** ชื่อว่า **เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง เป็นคติ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.** เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **"ธมฺมทีปา"** เป็นต้น.

อนึ่ง คำว่า **อตฺตา** ใช้หมายถึง**พระนิพพาน ในฐานะเป็นที่พึ่ง** เช่นในประโยคว่า....

อตฺตา ทีโป ปติฏฺฐา เอเตสนฺติ อตฺตทีปา.

แปลความว่า : **อัตตาเป็นที่พึ่งของชนเหล่านั่น เหตุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า มีที่พึ่งคืออัตตา**

ลีนัตถัปปกาสนา มหาวรรคฎีกา ฎีกาทีฆนิกาย ภาค ๒ หน้า ๒๑๙.

อนึ่ง ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต มีพระพุทธพจน์ปรากฏในมาฆสูตรที่ ๕ กล่าวถึงการถวายไทยธรรมในบุคคลผู้มีอัตตาเป็นที่พึ่งว่า ผู้ถวายอย่างนั้นย่อมประสบผลบุญเป็นอันมาก ดังมีข้อความปรากฏในคาถาว่า

เย อตฺตทีปา วิจรนฺติ โลเก
อกิญฺจนา สพฺพธิ วิปฺปมุตฺตา
กาเลน เตสุ หพฺยํ ปเวจฺเฉ
โย พฺราหฺมโณ ปุญฺญเปกฺโข ยเชถ.

แปลความว่า : ชนเหล่าใด **เป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง** ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลหลุดพ้นวิเศษแล้ว ในเพราะธรรมทั้งปวง พราหมณ์ ผู้ต้องการบุญพึงหลั่งไทยธรรมบูชาชนเหล่านั้นตามกาล.

และอรรถกถา ขุททกนิกาย สุตตนิบาต นั้นเอง อธิบายว่า

อตฺตทีปาติ อตฺตโน คุเณเอว อตฺตโน ทีปํ กตฺวา วิจรนฺตา ขีณาสวา วุจฺจนฺติ.

แปลความว่า : พระขีณาสพผู้ทำคุณธรรมของตนนั่นเอง ให้เป็นที่พึ่งของตน เที่ยวไป ท่านเรียกว่า **เป็นผู้มีอัตตาเป็นที่พึ่ง.**

อัตตาโลกุตตระ อันเป็น**ปรมัตถธรรมที่พระอริยเจ้า** เช่น พระปัญจ--วัคคีย์ เป็นต้น ผู้ได้สดับพระธรรมเทศนา **"อนัตตลักขณสูตร"** จากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ อิสิปตนมฤคทายวันแล้ว และได้บรรลุแล้ว**นี้แหละ** คือ **ธรรมที่พระสุปฏิปันโน อันมีหลวงพ่อวัดปากน้ำฯ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) พระเดชพระคุณพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตาพระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน)** ฯลฯ ท่านกล่าวหมายถึง ซึ่งต่างแสดงว่า

พระนิพพาน **เป็นสภาพเที่ยง (นิจฺจํ)**
เป็นบรมสุข (ปรมํ สุขํ)
เป็นอัตตา (อตฺตา) แท้ (ไม่ใช่อัตตาโลกิยะอันเป็นเพียงอัตตาสมมติ หรืออัตตาเทียม)

[๕] พระนิพพาน คือ อสังขตธรรม มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์ และเป็นอัตตา (แท้)

พระนิพพานเป็นอสังขตธรรม คือ เป็นธรรมชาติอันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ **ที่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์** ดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๗ ขุททกนิกาย อุทาน ปาฏลิคามิยวรรคที่ ๘ **นิพพานสูตรที่ ๑ ว่าด้วยพระนิพพานเป็นอสังขตะมีอยู่** ดังนี้

อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ,
โน เจ ตํ ภิกฺขเว อภวิสฺส อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ,
นยิธ ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถ,
ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว อตฺถิ อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ
ตสฺมา ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญายติ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อุทาน ข้อ ๑๖๐ หน้า ๒๐๗-๒๐๘.

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย **ธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่** ภิกษุทั้งหลาย **ถ้าธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีแล้วไซร้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย** ภิกษุทั้งหลาย **ก็แลเพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏ.**

[๖] อัตตาแท้ อันเป็นธรรมที่มีโดยปรมัตถ์ สูญหรือว่างจากอัตตาสมมติ

คำว่า **สุญฺญ** (สูญหรือว่าง) ในอนัตตลักษณะนี้ พระผู้มีพระภาค มิได้หมายความว่า **“ธรรม (โดยปรมัตถ์) ไม่มี” แต่ตรัสหมายถึงความไม่มีสาระในอัตตา** (อัตตาสมมติกล่าวคือ ผู้ทำ ผู้เสวย เป็นต้น) และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาในธรรมนั้น** ในเรื่องนี้ ท่าน**พระมหานามเถระ**ท่านได้อรรถาธิบายว่า **เปรียบดั่งเรือนว่าง** หรือ**หม้อว่าง** ซึ่ง**มิได้หมายความว่า “เรือนหรือหม้อ ไม่มี”** แต่**หมายความว่า “ไม่มีสิ่งอื่นในเรือนหรือในหม้อ” เท่านั้น** ดังปรากฏใน**คัมภีร์สัทธัมมัปปกาสินี** ว่า

> **สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วาติ “การโก เวทโก สยํวสี”ติ เอวํ โลกปริกปฺปิเตน อตฺตนา จ อตฺตาภาวโตเยว อตฺตโน สนฺตเกน ปริกฺขาเรน จ สุญฺญํ. สพฺพํ จกฺขาทิ โลกิยํ ธมฺมชาตํ, ตํเยว ลุชฺชนปลุชฺชนฏฺเฐน โลโก นาม. ยสฺมา จ อตฺตา จ เอตฺถ นตฺถิ, อตฺตนิยญฺจ เอตฺถ นตฺถิ, ตสฺมา สุญฺโญ โลโกติ** วุจฺจตีติ อตฺโถ. **โลกุตฺตโรปิ จ ธมฺโม อตฺตตฺตนิเยหิ สุญฺโญ** เอว. ปจฺฉานุรูเปน ปน **โลกิโยว ธมฺโม** วุตฺโต.
>
> **สุญฺโญ**ติ จ **ธมฺโม นตฺถี**ติ วุตฺตํ น โหติ, ตสฺมึ ธมฺเม อตฺตตฺตนิยสารสฺส นตฺถิภาโว วุตฺโต โหติ. โลเก จ **“สุญฺญํ ฆรํ, สุญฺโญ ฆโฏ”**ติ วุตฺเต ฆรสฺส ฆฏสฺส จ นตฺถิภาโว วุตฺโต น โหติ, ตสฺมึ ฆเร ฆเฏ จ อญฺญสฺส นตฺถิภาโว วุตฺโต โหติ.

ภควตา จ **“อิติ ยํ หิ โข ตตฺถ น โหติ, เตน ตํ สุญฺญํ สมนุปสฺสติ. ยํ ปน ตตฺถ อวสิฏฺฐํ โหติ. ตํ สนฺตํ อิทมตฺถีติ ปชานาตี”**ติ อยเมว อตฺโถ วุตฺโต.

อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๗๘-๒๗๙.

แปลความว่า : คำว่า **สุญฺญํ อตฺเตน วา อตฺตนิเยน วา** (ว่างเปล่าจากอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา) ความว่า**สูญจากอัตตาที่ชาวโลกดำริไว้อย่างนี้ว่า “ผู้ทำ ผู้เสวย ผู้มีอำนาจเอง”** และ**จากบริขารอันเป็นของตน เพราะความไม่มีอัตตา** (สมมติ) นั่นแหละ. **จักษุเป็นต้นทั้งหมดเป็นธรรมชาติที่เป็นของโลก, จักษุเป็นต้น**นั่นแหละชื่อว่า**โลก เพราะย่อมสลายไป.** อนึ่ง **เพราะอัตตาไม่มีในโลกนี้** และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาก็ไม่มีในโลกนี้,** ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **“โลกสูญ” แม้โลกุตตรธรรม** (อัตตาแท้) **ก็สูญจากอัตตา** (สมมติ) และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา** (สมมติ) นั่นแหละ. แต่**ท่านกล่าวถึงโลกิยธรรมเท่านั้น** โดยสมควร แก่คำถาม.

อนึ่ง คำว่า **“สูญ” ท่านไม่กล่าวว่า “ธรรมไม่มี”, ท่านกล่าวถึงความไม่มีสาระในอัตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาในธรรมนั้น.** อนึ่ง **เมื่อเขาพูดกันในโลกว่า “เรือนสูญ หม้อสูญ” ก็มิใช่กล่าวถึงความไม่มีเรือนและหม้อ,** (แต่) **กล่าวถึงความไม่มีสิ่งอื่นในเรือนและในหม้อนั้น.**

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความนี้ไว้ว่า **“ก็สิ่งใดแลไม่มีในสิ่งนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาสิ่งนั้นว่าสูญด้วยเหตุนั้น แต่สิ่งใดมีเหลืออยู่ในสิ่งนั้น สิ่งนั้นมีอยู่ ภิกษุย่อมรู้ว่าสิ่งนั้นมีอยู่...” ในพระสูตรนี้ ท่านกล่าวถึงอนัตตลักขณสูตรเท่านั้น.”**

[๗] อริยสัจ ๔ ว่างจากอัตตาสมมติ

พระอรรถกถาจารย์จึงได้อธิบายว่า **อริยสัจ ๔ โดยปรมัตถ์ ว่างจากบุคคลอันเป็นสมมติบัญญัติเหล่านี้คือ ผู้เสวย ผู้ทำ ผู้ดับแล้ว และผู้ดำเนิน** เป็นต้น ดังต่อไปนี้

สพฺพาเนว ปเนตานิ สจฺจานิ ปรมตฺเถน เวทกการกนิพฺพุตคมกาภาวโต สุญฺญานีติ เวทิตพฺพานิ. เตเนตํ วุจฺจติ:-

“ทุกฺขเมว หิ น โกจิ ทุกฺขิโต
การโก น กิริยาว วิชฺชติ,
อตฺถิ นิพฺพุติ น นิพฺพุโต ปุมา
มคฺคมตฺถิ คมโก น วิชฺชตี”ติ.

ปฏิสํ. อ. ๔๗/๑๐๘/๒๑๔

แปลความว่า : อนึ่ง โดยปรมัตถ์ **สัจจะเหล่านี้ทั้งหมด** นั่นแหละพึงทราบว่า **สูญ** (ว่างเปล่า) **เพราะไม่มีผู้เสวย ผู้ทำ ผู้ดับแล้ว และผู้ดำเนิน.** เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

"ความจริง **ทุกข์**เท่านั้น **มีอยู่** แต่ใครๆ **ผู้ถึงทุกข์ไม่มี**
กิริยา (การกระทำ) **มีอยู่** แต่**ผู้กระทำไม่มี,**
ความดับ (พระนิพพาน) มีอยู่ แต่คน**ผู้ดับ**แล้ว **ไม่มี**
มรรค (ทาง) **มีอยู่** แต่คน**ผู้ดำเนินไม่มี."**

ข้อความที่โบราณจารย์กล่าวถึงเรื่อง **"สูญ"** ในที่นี้เป็นหลักการในเรื่องการใช้ภาษา ๒ อย่าง คือ ภาษาทางปรมัตถ์ และภาษาทางสมมติบัญญัตินั้นเอง โดยท่านกล่าวนำก่อนคาถา มีเนื้อความโดยสรุปว่า **อริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นปรมัตถธรรม เมื่อกล่าวโดยปรมัตถกถาอันเป็นภาษาในระดับปรมัตถ์แล้ว จะไม่มีคำพูดในระดับสมมติ เช่นคำว่า ผู้เสวยทุกข์ ผู้ทำ เป็นต้น** หมายความว่า เมื่อใช้ภาษาปรมัตถ์พูดกันแล้ว ก็ต้องไม่ใช้ภาษาสมมติซ้ำซ้อนอีกนั่นเอง

ดังนั้น ข้อความในคาถานี้จึงหมายถึง **"อริยสัจ ๔ อันเป็นสภาว--ธรรมโดยปรมัตถ์ ว่างจากบุคคลอันเป็นสมมติบัญญัติ"** มีอธิบายเป็นข้อๆ ดังนี้

[๑] **ทุกขสัจ มีอยู่ แต่ไม่มีผู้ถึงทุกข์** (ทุกฺขิโต)

อธิบายว่า : ในที่นี้ท่านใช้คำว่า **"ทุกฺขํ"** แทน **"ทุกขสัจ"** และใช้คำว่า **"เวทโก"** ในคำนำก่อนถึงคาถา และใช้คำว่า **"ทุกฺขิโต"** ในคาถาหมายถึง **บุคคลผู้เสวยทุกข์ ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ.**

[๒] **สมุทัยสัจ** เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น **มีอยู่ แต่ไม่มีบุคคลผู้กระทำ** (การโก)

อธิบายว่า : ในที่นี้ท่านใช้คำว่า **"กิริยา"** หมายถึง **"สมุทัยสัจ"** และใช้คำว่า **"การโก"** หมายถึง **บุคคลผู้กระทำกรรมอันที่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ.**

[๓] **พระนิพพาน** (นิโรธสัจ) **มีอยู่ แต่ไม่มีผู้นิพพาน** (นิพฺพุโต)

อธิบายว่า : ในที่นี้ท่านใช้คำว่า **"นิพฺพุติ"** แทน **"นิโรธสัจ"** และใช้คำว่า **"นิพฺพุโต"** หมายถึง **บุคคลผู้บรรลุนิพพานแล้ว ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ.**

[๔] **มรรคสัจ มีอยู่, แต่ผู้ดำเนิน** (คมโก) **ไม่มี**

อธิบายว่า : ในที่นี้ท่านใช้คำว่า **"มคฺโค"** แทน "**มัคคสัจ"** และใช้คำว่า **"คมโก"** หมายถึง **บุคคลผู้กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ.**

สรุปความว่า กล่าวโดยปรมัตถ์แล้ว **ทุกขสัจ มีอยู่, กิริยา** (การกระทำหมายเอาตัณหาสมุทัย) มีอยู่, **พระนิพพาน มีอยู่, มรรคมีอยู่** ส่วน**อัตตาสมมติ** ได้แก่ **ผู้ถึงทุกข์** (ทุกฺขิโต), **ผู้กระทำ** (การโก), **ผู้เสวย** (เวทโก), **ผู้ดับแล้ว** (นิพฺพุโต) และ**คนผู้ดำเนิน** (คมโก) **หามีไม่** เพราะ**เป็นสังขตธรรม คือเป็นเพียงอัตตาสมมติที่ชาวโลกบัญญัติขึ้น จึงไม่มีแก่นสารสาระในความเป็นอัตตาที่แท้จริง** ชื่อว่า **"สูญ"** และ **"เป็นอนัตตา"** ส่วน**อสังขตธรรม** คือ**พระนิพพานเป็นธรรมที่มีโดยปรมัตถ์** และ**เป็นอัตตา** (แท้)

อนึ่ง มีบางท่านชอบอ้างพระพุทธพจน์ ที่ตรัสจำแนกศาสดา ๓ ประเภท คือ ที่บัญญัติและไม่บัญญัติบุคคลว่า **"เป็นอัตตา"** โดยความเป็นของจริง ของแท้ ในคัมภีร์กถาวัตถุ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๗ ว่า

สกวาที : ท่านหยั่งเห็น**บุคคล**ได้ โดยสัจฉิกัตถปรมัตถ์ (โดยสภาวะตามที่เป็นจริง) หรือ ?

ปรวาที : ถูกแล้ว

สกวาที : พระผู้มีพระภาคมีปกติตรัสคำจริง ตรัสสมกาล ตรัสเรื่องที่เป็นจริง ตรัสถูกต้อง ตรัสไม่ผิด ตรัสไม่คลาดเคลื่อน มิใช่หรือ?

ปรวาที : ถูกแล้ว

สกวาที : พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “ดูก่อนเสนิยะ ศาสดา ๓ ประเภทนี้มีปรากฏอยู่ ในโลก ...ฯลฯ... ในศาสดา ๓ ประเภทนั้น

[๑] ศาสดาที่บัญญัติอัตตา โดยความเป็นของจริง โดยความเป็นของแท้ ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในเบื้องหน้า นี้เรียกว่าศาสดาที่เป็น “สัสสตวาท” (ผู้มีความเห็นผิดว่า “โลกเที่ยง”)

[๒] ศาสดาที่บัญญัติอัตตา โดยความเป็นของจริง โดยความเป็นของแท้ เฉพาะในปัจจุบัน ไม่บัญญัติเช่นนั้น ในเบื้องหน้า นี้เรียกว่าศาสดาที่เป็น “อุจเฉทวาท” (ผู้มีความเห็นผิดว่า “ขาดสูญ”)

[๓] ศาสดาที่ไม่บัญญัติอัตตา โดยความเป็น ของจริง โดยความเป็นของแท้ ทั้งในปัจจุบัน ทั้งใน เบื้องหน้า นี้เรียกว่าศาสดาที่เป็น “สัมมาสัมพุทธะ” ดูก่อนเสนิยะ ศาสดา ๓ ประเภทนี้มีปรากฏอยู่ในโลก ดังนี้ เป็นพระสูตรที่มีอยู่จริงมิใช่หรือ?

ปรวาที : ถูกแล้ว

สกวาที : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่พึงกล่าวว่า “ท่านหยั่ง เห็นบุคคลได้ด้วยสัจฉิกัตถปรมัตถ์ นะสิ”

อภิ. ก. ๓๗/๑๘๘/๘๒

อธิบาย : พระศาสดาสัมมาสัมพุทธะ ไม่ทรงบัญญัติอัตตาสมมติ กล่าวคือบุคคล โดยความเป็นของจริง โดยความเป็นของแท้ ทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกอื่น เพราะอัตตาสมมติ (สัตว์ บุคคล ชีวะ) เมื่อกล่าวโดยสภาวปรมัตถ์แล้ว ไม่มีสภาพใดๆ ที่เป็นของเที่ยง คงที่เลย.

ดังนั้น พึงพิจารณาให้ถ่องแท้ว่าพระพุทธองค์ทรงปฏิเสธว่า **ที่ไม่บัญญัติอัตตา ทั้งในอัตตภาพนี้ และในอัตตภาพอื่น โดยความเป็นของจริง โดยความเป็นของแท้ ทรงหมายถึงอัตตาตามที่ชาวโลก หรือลัทธิอื่น** อันได้แก่ **พวกศาสดาสัสสตวาทะ** และ**ศาสดาอุจเฉทวาทะ** เป็นต้น **บัญญัติขึ้นนั้น ซึ่งล้วนเป็นอัตตาโลกิยะและเป็นอัตตาสมมติทั้งนั้น เพราะศาสดาเหล่านั้นยังไม่มีใครรู้เรื่องพระนิพพานอันเป็นโลกุตตรธรรมที่แท้จริงเลย**

เหตุผลที่แสดงมาโดยลำดับเหล่านี้ เป็นองค์ประกอบหลัก และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ในการที่จะนำมาพิจารณา**คุณลักษณะของพระนิพพาน** ว่า **เป็นอสังขตธรรมที่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์ มีสภาวะเที่ยง เป็นบรมสุข เป็นอัตตา ตรงกันข้ามกันกับสังขตธรรมคือขันธ์ ๕** เป็นต้น **ที่แม้มีอยู่จริงโดยปรมัตถสภาวะ แต่ขันธ์ ๕ มีสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์** และ**เป็นอนัตตา** ตามหลักพระพุทธวจนะที่ทรงแสดงไว้ ดังนี้

[๑] ทรงแสดงหลักการสำคัญรวบยอดในการพิจารณาปรมัตถ-- ธรรมที่เป็น**อนัตตา**ไว้ว่า

ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๗ สังยุตตนิกาย
ขันธวรรค ข้อ ๔๒ หน้า ๒๘.

แปลความว่า : สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา.

[๒] ทรงแสดงหลักการสำคัญรวบยอดในการพิจารณาปรมัตถธรรมที่เป็น **อัตตา** ไว้ว่า

ก็ถ้า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ (แต่ละอย่าง) **จักได้เป็นอัตตาแล้ว รูป...เวทนา...สัญญา ...สังขาร...วิญญาณ นี้ต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ.** (คำว่าอาพาธเป็นทุกขลักษณะ)

[๓] **ในการพิจารณาว่าสิ่งใดเป็นอัตตา** หรือ **อนัตตา พึงกำหนดปรมัตถธรรมเป็นเกณฑ์** ไม่พึงถือเอาอัตตาสมมติอันเป็นสมมติบัญญัติเข้ามาปะปนด้วย และพึงเข้าใจว่า แท้จริงแล้ว **ธรรมที่เป็นอัตตา เป็นที่พึ่ง มีอยู่โดยปรมัตถ์** ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

อตฺตทีปา ภิกฺขเว วิหรถ อตฺตสรณา อนญฺญสรณา ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อนญฺญสรณา.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๑ ทีฆนิกาย
ปาฏิกวรรคข้อ ๔๙ หน้า ๘๔.

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย **จงเป็นผู้มีอัตตาเป็นที่พึ่ง มีอัตตาเป็นสรณะ** ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ **จงเป็นผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ จงอย่ามีสิ่งอื่นเป็นสรณะ อยู่เถิด.**

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายว่า

โก ปเนตฺถ อตฺตา นาม ? โลกิยโลกุตฺตรธมฺโม

สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ภาค ๓ หน้า ๓๐-๓๑.

แปลความว่า : ถามว่า ก็ในคำว่า **อตฺตทีปา** นี้ **อะไรชื่อว่า อัตตา**
แก้ว่า **โลกิยธรรมและโลกุตตรธรรม (ชื่อว่าอัตตา)**

พระฎีกาจารย์ได้อธิบายอีกว่า

อตฺตา นาเมตฺถ ปรมตฺถโต ธมฺโม อพฺภนฺตรฏฺเฐน, โส เอวํ สมฺปาทิโต ตุมฺหากํ ทีปํ ตาณํ คติ ปรายณนฺติ. เตน วุตฺตํ "ธมฺมทีปา"ติอาทิ.

แปลความว่า : ในบทว่า **อตฺตทีปา** เป็นต้นนี้ **ธรรมโดยปรมัตถ์** ชื่อว่า **อัตตา** โดยหมายถึง**ธรรมที่มี ณ ภายใน. ธรรมโดยปรมัตถ์ที่เป็นอัตตานั้น ที่เธอทั้งหลายให้ถึงพร้อมแล้วอย่างนี้** ชื่อว่า **เป็นดุจเกาะ เป็นที่พึ่ง เป็นคติ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.** เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **"ธมฺมทีปา"** เป็นต้น.

ดังนั้น ถ้าใครจะกล่าวว่า "ธรรมชาติที่ทรงสภาวพระนิพพาน คือ **พระนิพพานธาตุ ไม่มี" ก็ย่อมค้านพระอรรถกถาจารย์**

หรือว่า ถ้าใครจะกล่าวว่า อายตนะ (คือพระนิพพาน) ไม่มี ก็ตู่พระพุทธพจน์

และถ้าใครจะกล่าว หรือ**ได้กล่าวแล้วในทำนองว่า "พระพุทธเจ้าไม่เคยตรัสเรื่องอัตตา" และ/หรือ ใครจะกล่าวว่า "ทั้งสังขารและวิสังขาร แม้จะเป็นอนัตตา แต่ก็ไม่จำเป็นจะต้องไม่เที่ยง และเป็นทุกข์เสมอไป" ผู้นั้นย่อมค้านพระพุทธพจน์ แล !**

บทที่ ๗

บทวิจารณ์

ในบทนี้ จะเป็นการนำข้อมูลบางส่วนจากที่แสดงในบทที่ ๑-๖ มาประกอบหลักการพิจารณาตัดสิน ตามแบบแผนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและโบราณจารย์ได้วางไว้ มาวิจารณ์เพื่อแสดงให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่า "สังขตธรรมทั้งปวง เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" ส่วน "อสังขตธรรม คือพระนิพพาน เป็นนิจจัง สุขัง อัตตา" และถ้าไม่เป็นดังนี้ จะมีโทษตามมาอย่างไรได้บ้าง ดังต่อไปนี้

๑. การพิจารณาพระนิพพานธาตุโดยปรมัตถ์ว่า "เป็นอัตตาหรือเป็นอนัตตา" โดยอาศัยหลักฐานตามลำดับชั้น

จากการที่มีบุคคลบางท่านแสดงความรู้ความเห็นเกี่ยวกับหลักธรรมชั้นสูง คือ **พระนิพพาน** ว่าเป็น**อนัตตา** โดยยกหลักฐานจากพระไตรปิฎกในคัมภีร์บริวารพระวินัยมีข้อความว่า **"บัญญัติคือพระนิพพาน ท่านตัดสินว่าเป็นอนัตตา"** มาสนับสนุนความเห็นของตน และชี้ชัดอย่างมั่นใจว่า**พระนิพพานเป็นอนัตตา** ด้วยหลักฐานอันมิใช่พระพุทธพจน์โดยตรง แต่เป็นอัตตโนมติ โดยมองข้ามหลักฐานที่สำคัญกว่า กล่าวคือ**พระพุทธพจน์โดยตรงที่ทรงแสดงไว้ในพระสูตรต่างๆ ในพระไตรปิฎก**

การศึกษาและวิจารณ์หลักธรรมขั้นสูง คือ โลกุตตรธรรมอันไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน และไม่สามารถเข้าถึงได้ ด้วยเพียงแค่การอ่านตำรา ผู้ศึกษาและวิจารณ์จึงไม่ควรยึดมั่นแต่ความเห็นฝ่ายตนว่าถูกต้องโดยส่วนเดียว ฝ่ายอื่นผิด เพราะยังไม่เคยพบหลักฐานที่ใดเลยที่แสดงว่า **“ผู้ที่กล่าวว่าพระนิพพานมีสภาวะเที่ยง ยั่งยืน เป็นบรมสุข และมีสภาวะเป็นอัตตา** (โดยปรมัตถ์) **ท่านจัดเป็นสัสสตวาทีบุคคล”** เหมือนอย่างที่บางท่านกล่าวหาเลย

ที่กล่าวเช่นนี้เพราะตามธรรมดา **สัสสตวาทีบุคคล เมื่อจะบัญญัติความเที่ยง ล้วนแล้วแต่บัญญัติขันธ์ ๕ หรือสภาวธรรมที่นับว่ายังไม่พ้นไปจากสังขารหรือสังขตธรรมอันเป็นไปในภพ ๓ ทั้งสิ้น เพราะสัสสตวาทีบุคคลเหล่านั้นยังมีวิสัยที่มิได้ล่วงเลยไปจากภพ ๓ และยังไม่เคยรู้เห็นพระนิพพานที่แท้จริงเลย จึงไม่สามารถบัญญัติพระนิพพานอันเป็นโลกุตตรธรรมได้** ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุว่า **โลกุตตรธรรมคือมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ เป็นธรรมที่สามารถบรรลุได้จากการศึกษา และปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา เท่านั้น**

ในการศึกษาหรือวิจารณ์ธรรม เพื่อค้นหาความรู้ที่ถูกตรงตามพระพุทธดำรัสว่าเป็น **อัตตา** หรือ **อนัตตา** จึงควรตั้งประเด็นในการศึกษาเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้อง ไม่ใช่เพื่อให้เกิดการโต้แย้ง ไม่ยอมรับความรู้ความเข้าใจของผู้อื่น คอยจับผิดผู้อื่นร่ำไป ถ้าเป็นอย่างนี้การศึกษาปริยัติคงจะเป็นการศึกษาที่เปรียบเสมือนการเที่ยวแสวงหางูพิษเป็นแน่แท้

ในการค้นหาข้อมูลประกอบการตัดสิน ย่อมต้องอาศัยพระพุทธพจน์เป็นหลักเป็นประธาน และหลักฐานชั้นรองลงมาในยุคหลังๆ ตามลำดับชั้นที่พระอรรถกถาจารย์ได้วางไว้เป็นแนวทางดังต่อไปนี้

ชั้นที่ ๑ **พระสูตร** หมายเอา พระบาลีพุทธวจนะแท้ๆ และมีที่มาในพระไตรปิฎก

ชั้นที่ ๒ **สุตตานุโลม** หมายเอาพระพุทธวจนะ ที่ตรัสแสดงไปในแนวเดียวกันกับพระสูตร

ชั้นที่ ๓ **อาจริยวาท** หมายถึงแบบแผนอรรถกาถาที่พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานได้วางแบบไว้สำหรับอธิบายขยายความพระบาลีพุทธพจน์

ชั้นที่ ๔ **อัตตโนมัติ** คือความรู้ความเห็นส่วนตน และพระเถระวาทะแม้ทั้งหมดที่มาในอรรถกถาแห่งพระสูตร พระอภิธรรม และพระวินัย ที่เกิดจากการอนุมานเอาของพระอรรถกถาจารย์ นับเป็นอัตโนมติด้วย และจัดว่ามีความน่าเชื่อถือในลำดับสุดท้าย.

จากแนวทางที่พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ ทำให้ทราบได้ว่า แท้จริง แล้ว**แบบแผนอรรถกถา**ที่หมายถึงในอาจริยวาทอันเป็นหลักฐานชั้นที่ ๓ นั้น หมายเอาเฉพาะ**แบบแผนที่พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน** ได้วางแบบแผนไว้สำหรับอธิบายพระบาลีพุทธพจน์ ดังนั้น คำว่า อาจริยวาทในที่นี้ **จึงมิได้หมายถึงคัมภีร์อรรถกถาซึ่งเขียนขึ้นในภายหลัง ประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ ทั้งหมด เพราะอรรถกถาในยุคหลังยังได้รวบรวมเอาอัตตโนมติบางส่วนของพระเถระชาวลังกาในยุคนั้นไว้ด้วย.**

๒. หลักการเปรียบเทียบและให้ความสำคัญต่อหลักฐานในยุคหลัง

หลักการพิจารณาธรรมโดยปรมัตถ์ว่า "ธรรมใดเป็นอนัตตาและธรรมใดเป็นอัตตา" ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในอนัตตลักขณสูตร และอัตตทีปสูตร จัดเป็นหลักฐานชั้นที่ ๑ เป็นสิ่งที่ใครๆ จะคัดค้านไม่ได้ ถ้าหลักฐานนั้นเป็นชั้นรองๆ ลงมาจากพระสูตรแล้ว แต่มีมติไม่ลง ไม่สมกันกับพระสูตร ก็ไม่ควรถือเอา แม้จะมีเป็นร้อยเป็นพัน ก็ควรสอบสวนดูโดยเอาพระสูตรเป็นเกณฑ์ ดังมีคำอธิบายว่า

> "**สุตฺตํ** หิ **อปฏิวตฺติยํ** การกสงฺฆสทิสํ **พุทฺธานํ ฐิตกาลสทิสํ. ตสฺมา ยทา เทฺว ภิกฺขู สากจฺฉนฺติ สกวาที สุตฺตํ คเหตฺวา กเถติ ปรวาที สุตฺตานุโลมํ. เตหิ อญฺญมญฺญํ เขปํ วา ครหํ วา อกตฺวา สุตฺตานุโลมํ สุตฺเต โอตาเรตพฺพํ.** สเจ โอตรติ สเมติ คเหตพฺพํ โน เจ น คเหตพฺพํ **สุตฺตสฺมึเยว ฐาตพฺพํ.** อถายํ สุตฺตํ คเหตฺวา กเถติ ปโร อาจริยวาทํ .... อตฺตโน มตึ เตหิปิ อญฺญมญฺญํ เขปํ วา ครหํ วา อกตฺวา อตฺตโน มติ สุตฺเต โอตาเรตพฺพา. สเจ โอตรติ สเมติ คเหตพฺพา โน เจ น คเหตพฺพา สุตฺตสฺมึเยว ฐาตพฺพํ."

แปลความว่า : "จริงอย่างนั้น **พระสูตร** (หลักฐานชั้นที่ ๑) **เป็นของอันใครๆ จะคัดค้านไม่ได้ เป็นเหมือนสงฆ์ผู้ทำ** (ปฐมสังคายนา) **เป็นเหมือนกาลที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายยังทรงพระชนม์อยู่. ฉะนั้น เมื่อภิกษุ ๒ รูปสากัจฉากัน สกวาทีอ้างพระสูตรกล่าว ปรวาทีอ้างสุตตานุโลม**

...อาจริยวาท...อัตโนมติกล่าว. เมื่อนั้น ทั้งสองรูปนั้น ไม่ควรทำการเพิดเพ้ย หรือติเตียนกันและกัน ควรตรวจสอบสุตตานุโลม...อาจริยวาท....อัตโนมติ ในพระสูตร. ถ้าลงกันสมกัน (กับพระสูตร) จึงควรถือเอา, ถ้าไม่ลงกันไม่สมกัน ไม่ควรถือเอา ควรตั้งอยู่ในสูตรเท่านั้น.”

๓. การพิจารณา โดยอาศัยหลักฐานที่สำคัญสูงสุดตามลำดับชั้น

ในการรวบรวม และคัดเลือกหลักฐาน มาประกอบพิจารณา ต้องอาศัยหลักฐานอ้างอิง ที่เชื่อถือได้ และตรงประเด็น ตามลำดับชั้นของหลักฐานดังที่กล่าวถึงแล้ว ในข้อ ๑ โดยแบ่งเป็น ๔ ชั้น ในการถือเอาหลักเกณฑ์ดังกล่าวแล้วมาพิจารณาว่า **“ธรรมใดเป็นอนัตตาและธรรมใดเป็นอัตตา”** นี้ ก็เช่นเดียวกัน **ในชั้นที่ ๑ คือ พระสูตรที่เป็นพระบาลีพุทธพจน์และหลักฐานในชั้นรองๆ ลงมาที่เป็นไปในแนวเดียวกับพระสูตร** เป็นหลักในการวินิจฉัยว่า **สังขตธรรม**คือธรรมที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง เป็นไปตามกระบวนธรรมที่มีการเกิดดับ แตกสลาย ไม่ยืนยงคงที่ เท่านั้น ที่เป็น**อนัตตา** แต่**พระนิพพานธาตุอันเป็นอสังขตธรรมโดยปรมัตถ์** ที่มีสภาวะจริงแท้ ไม่แปรผัน ยืนยงคงที่ตลอดไปเท่านั้น ที่เป็นอัตตา ดังนี้

๓.๑ หลักฐานเรื่อง “ธรรมที่เป็นอนัตตา”
ชั้นพระสูตร (หลักฐานลำดับชั้นที่ ๑)

๓.๑.๑) มี**พระพุทธดำรัส**ที่ทรงแสดงลักษณะและความหมายของอนัตตา ว่า

“ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา.”

แปลความว่า : **“สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา.”**

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๗ สังยุตตนิกายขันธวารวรรค ข้อ ๔๒ หน้า ๒๘.

๓.๑.๒) **ในทางกลับกัน พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสหลักการสำหรับตัดสินว่า “ถ้าสิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นก็ย่อมเป็นทุกข์** และ**ไม่เที่ยง** ด้วยเช่นกัน” ดังนี้

“ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว รูปํ อนตฺตา ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ.”

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ข้อ ๒๐ หน้า ๒๔-๒๕.

แปลความว่า : “ภิกษุทั้งหลาย ก็แล **เพราะรูปเป็นอนัตตา** ฉะนั้น **รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ** (คำว่า **“อาพาธ”** ก็คือ **ทุกข-ลักษณะ**นั่นเอง).”

หลักการพิจารณาตัดสินธรรมที่เป็นอนัตตาตามพระพุทธดำรัสนี้ทรงแสดงทั้งตามลำดับในข้อ (๑) และทวนย้อนลำดับในข้อ (๒) กล่าวคือ **ถ้าอันใดไม่เที่ยง อันนั้นย่อมเป็นทุกข์ อันใดเป็นทุกข์ อันนั้นก็ย่อมเป็นอนัตตา** และในทางกลับกัน **ถ้าอันใดเป็นอนัตตา อันนั้นย่อมเป็นทุกข์ ไม่เที่ยง**ด้วย และ**พระพุทธพจน์นี้เป็นหลักการใหญ่สำคัญรวบยอดที่ทรงแสดงให้เห็น**ว่า

"สิ่งที่เป็นอนัตตาจะมีลักษณะไม่เที่ยงและเป็นทุกข์เท่านั้น" ลักษณะดังกล่าวนี้ **เป็นลักษณะ ๓ ประการของสิ่งเดียวกัน มีแต่เฉพาะในสังขตธรรมเท่านั้น มิได้ล่วงเลยไปถึงฝ่ายอสังขตธรรมแต่ประการใดเลย** จึงชื่อว่า **"ไตรลักษณ์".**

๓.๑.๓) หลักฐานในพระสูตร ที่เป็นพระพุทธพจน์โดยตรงอีกเช่นกัน ที่ระบุว่า **"**สิ่งที่เป็นอนัตตา ก็คือขันธ์ ๕ **นั่นเอง"** ดังที่ปรากฏใน**อนัตต-ธัมมสูตร** พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ดังนี้

> "ดูกรราธะ **รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ แล (คือ) ธรรมที่เป็นอนัตตา.** ดูกรราธะ **อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป....เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี."**

อนึ่ง แม้ในพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่ไม่เที่ยง และธรรมที่เป็นทุกข์ ก็ทรงหมายเอาสังขตธรรมคือขันธ์ ๕ นั่นเอง มิได้หมายถึงธรรมอื่นนอกไปจากสังขารธรรมนี้เหมือนอย่างที่บางท่านเข้าใจ.

๓.๑.๔) **ชั้นอัตตโนมติ** (หลักฐานลำดับชั้นที่ ๔)

ดังที่พระธรรมปาลเถระ ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ว่า

> "อนิจฺจลกฺขเณ หิ ทิฏฺเฐ อนตฺตลกฺขณํ ทิฏฺฐเมว โหติ. ตีสุ หิ ลกฺขเณสุ เอกสฺมึ ทิฏฺเฐ อิตรทฺวยํ ทิฏฺฐเมว โหติ."

แปลความว่า : “แท้ที่จริง **เมื่อเห็นอนิจจลักษณะ ก็เป็นอันเห็นอนัตตลักษณะเหมือนกัน. เพราะเมื่อเห็นลักษณะอย่างหนึ่ง ในบรรดาลักษณะทั้ง ๓ อย่าง ก็เป็นอันเห็นลักษณะอีก ๒ อย่าง** นอกนี้ ด้วยแท้.”

อุทาน. อฏฺ. ๒๕๑

หลัก **“ไตรลักษณ์”** หรือ **ลักษณะทั้ง ๓ ประการ**ดังกล่าวนี้ **เป็นลักษณะร่วมของสิ่งเดียวกัน จะแยกจากกันมิได้ เป็นดุจโซ่ ๓ ห่วง คล้องติดกันเป็นพวงเดียวกัน ไม่ว่าจะยกห่วงใดขึ้น อีก ๒ ห่วงก็ติดกันขึ้นมาด้วย** แต่ถ้าเกิดมีความเห็นอันใดฉีกแนวจากหลักการของพระพุทธเจ้าและพระอรรถกถาจารย์ เช่นที่กล่าวว่า **“แต่อันใดเป็นอนัตตา อันนั้นไม่จำเป็นต้องไม่เที่ยง ไม่จำเป็นต้องเป็นทุกข์เสมอไป” นี้จัดเป็นความเห็นส่วนบุคคล เป็นอัตตโนมติที่แปลกปลอม แตกแยกจากแนวทางของพระพุทธพจน์ และอาจกลายเป็นทิฏฐิที่อันตราย ถึงขั้นเป็นเหตุให้ตกไปสู่ปล่องความคิดเห็นขั้นอุจเฉททิฏฐิไปได้**

๓.๒. หลักฐานเรื่อง “ธรรมที่เป็นอัตตา (โดยปรมัตถ์)”

ชั้นพระสูตร (หลักฐานลำดับที่ ๑)

๓.๒.๑) ทรงแสดงลักษณะ**อัตตา**โดยปรมัตถ์ ในอนัตตลักขณสูตรว่า

“รูปญฺจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส นยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย.”

แปลความว่า : ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้า**รูปจักได้เป็นอัตตาแล้ว รูปนี้ต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ.**

วพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎก
มหาวรรคข้อ ๒๐ หน้า ๒๔-๒๖.

๓.๒.๒) **อัตตา** คือ**สภาวธรรมที่มีจริงโดยปรมัตถ์** ดังมีพระพุทธ-ดำรัสให้ภิกษุมีอัตตาเป็นที่พึ่ง ว่า

"อตฺตทีปา ภิกฺขเว วิหรถ อตฺตสรณา อนญฺญ-สรณา ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อนญฺญสรณา."

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๑ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคข้อ ๔๙ หน้า ๘๔.

แปลความว่า : "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย **จงเป็นผู้มีอัตตาเป็นที่พึ่ง มีอัตตาเป็นสรณะ** ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ **จงเป็นผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ** ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่เถิด."

๓.๒.๓) **ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต มาฆสูตร มีพระพุทธดำรัสตรัสกับมาฆมาณพ ว่า**

"เย **อตฺตทีปา** วิจรนฺติ โลเก อกิญฺจนา สพฺพธิ วิปฺปมุตฺตา
กาเลน เตสุ หพฺยํ ปเวจฺเฉ โย พฺราหฺมโณ ปุญฺญเปกฺโข ยเชถ."

ขุ. สุ. ๑๗/๓๖๒/๔๒๓

แปลความว่า : **"พราหมณ์ผู้ต้องการบุญ ควรบูชา จัดถวายเครื่องไทยธรรม ตามกาล แก่เหล่าชนผู้มีตน (อัตตา) เป็นที่พึ่ง ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล หลุดพ้นวิเศษแล้วในธรรมทั้งปวง."**

๓.๒.๔) **ขั้นอัตตโนมติ (หลักฐานลำดับชั้นที่ ๔)**

ในอรรถกถา พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต มาฆสูตร ได้อธิบายคำว่า อตฺตทีปา ว่า

"อตฺตทีปาติ อตฺตโน คุเณเอว อตฺตโน ทีปํ กตฺวา วิจรนฺตา ขีณาสวา วุจฺจนฺติ."

แปลความว่า : **"พระขีณาสพผู้ทำคุณธรรมของตนนั่นเองให้เป็นที่พึ่งของตน เที่ยวไป ท่านเรียกว่า เป็นผู้มีตน (อัตตา) เป็นที่พึ่ง."**

นอกจากพระพุทธพจน์ที่ตรัส**ลักษณะของธรรมที่เป็นอัตตา**แล้ว ยังมีหลักฐานในชั้นอัตตโนมติ ของพระอรรถกถาและฎีกาจารย์ ได้แสดงหลักพิจารณา**ธรรมโดยปรมัตถ์ที่มี ณ ภายใน** ชื่อว่า**อัตตา**อีก ดังเช่น **พระธรรมปาลเถระ** ได้แสดงไว้ในคัมภีร์ฎีกา**ลีนัตถัปปกาสนา** ว่า

"ทฺวีหิ ภาเคหิ อาโป คโต เอตฺถาติ **ทีโป,** โอเฆน ปริคโต หุตฺวา อนชฺโฌตฺถโฏ ภูมิภาโค, อิธ ปน จตูหิปิ โอเฆหิ, สํสารมโหเฆเนว วา อนชฺโฌตฺถโฏ **อตฺตา "ทีโป"**ติ อธิปฺเปโต. เตนาห "มหาสมุทฺทคตา"ติอาทิ. **อตฺตสรณา**ติ **อตฺตปฺปฏิสรณา. อตฺตคติกา วา**ติ **อตฺตปรายณา ว. มา อญฺญคติกา**ติ อญฺญํ กิญฺจิ คตึ ปฏิสรณํ ปรายณํ มา จินฺตยิตฺถ. กสฺมา? **อตฺตา นาเมตฺถ ปรมตฺถโต ธมฺโม อพฺภนฺตรฏฺเฐน,** โส เอวํ สมฺปาทิโต ตุมฺหากํ **ทีปํ ตาณํ คติ ปรายณนฺ**ติ. เตน วุตฺตํ "**ธมฺมทีปา**"ติอาทิ."

ลีนัตถัปปกาสนา มหาวรรคฎีกา ฎีกาทีฆนิกาย ภาค ๒ หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

แปลความว่า : "ที่ชื่อว่า **ทีโป** (เกาะ) เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่ที่มีน้ำโดย ๒ ส่วน, ได้แก่ ภูมิภาคที่ถูกล้อมด้วยห้วงน้ำ (แต่)ไม่ถูกน้ำท่วม, แต่ว่าในที่นี้ **อัตตา**ที่ท่านประสงค์เอา

ว่า **ทีโป** (เกาะ) เป็น**อัตตา**ที่ไม่ถูกห้วงน้ำแม้ทั้ง ๔ อย่าง หรือห้วงน้ำใหญ่คือสังสารท่วมทับได้นั่นเอง. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **มหาสมุทฺทคตา.** บทว่า **อตฺตสรณา** แปลว่า **มีอัตตาเป็นที่ระลึกเฉพาะ.** บทว่า **อตฺตคติกา วา** แปลว่า **มีอัตตาเป็นที่ไปในเบื้องหน้านั่นเอง.** บทว่า **มา อญฺญคติกา** ความว่า เธอทั้งหลายจงอย่าคิดถึงคติที่ระลึกเฉพาะที่ไปในเบื้องหน้าอะไรๆ อื่นเลย. เพราะอะไร? เพราะในบทว่า **อตฺตทีปา** เป็นต้นนี้ **ธรรมโดยปรมัตถ์** ชื่อว่า **อัตตา โดยหมายถึงธรรมที่มี ณ ภายใน. ธรรมโดยปรมัตถ์ที่เป็นอัตตานั้น ที่เธอทั้งหลายให้ถึงพร้อมแล้วอย่างนี้** ชื่อว่า **เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง เป็นคติ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.** เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **"ธมฺมทีปา"** เป็นต้น."

๔. พระพุทธพจน์แท้ อัตตโนมติไม่อาจคัดค้านได้

จากหลักฐานในชั้นพระสูตร คือ พระพุทธพจน์อันเป็นหลักฐานชั้นที่ ๑ **ประกอบกับมติของพระอรรถกถาและฎีกาจารย์ อันเป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถยืนยันได้ว่า พระนิพพาน**เป็น**อัตตาโดยปรมัตถ์** และ**จะเป็นอนัตตาอีกมิได้ เพราะถ้าเป็นอนัตตาก็ย่อมขัดกับพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา".** แต่**ถ้าจะเป็นอนัตตาก็ได้เฉพาะในฐานะที่เป็นบัญญัติ** แต่บัญญัติธรรมทั้งปวงไม่มีสภาวะปรมัตถ์ คือ ไม่มีลักษณะเที่ยง หรือไม่เที่ยง เป็นสุข หรือเป็นทุกข์แต่อย่างใด จึงไม่นับเข้าในไตรลักษณ์ พระโบราณจารย์

ท่านจึงตัดสินกันว่า **“บัญญัติคือพระนิพพานเป็นอนัตตาอย่างเดียว”**

พระพุทธพจน์นั้นย่อมมีคติแน่นอน ใครๆ จะให้หมุนกลับมิได้ ถึงจะมีหลักฐานอื่นๆ อีกมากมายที่มิใช่พระพุทธพจน์ ดังเช่นที่อาจารย์บางท่าน (อัตตโนมติ) มักนำมาอ้างเพื่อประกอบความเห็นของตนว่า “นิพพานเป็นอนัตตา” แต่เป็นหลักฐานชั้นหลัง ถึงแม้จะอ้างว่ามีอยู่ในพระไตรปิฎกก็ตาม แต่ก็เป็นคำของพระเถระในยุคหลัง และพระเถระเหล่านั้นย่อมไม่แสดงโดยขัดแย้งต่อพระพุทธพจน์ ดังนั้น จึงควรระมัดระวังเรื่องการแปล และก่อนที่จะแปลออกไปอย่างไร ควรทำความเข้าใจให้ถูกต้องแยบคายและตรงประเด็นตามที่พระเถระผู้รจนาคัมภีร์ท่านมุ่งหมายเสียก่อน ดังเช่น คาถาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๘ คัมภีร์บริวารวินัย ว่า

“อนิจฺจา สพฺพสงฺขารา ทุกฺขานตฺตา จ สงฺขตา
นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺฉยาติ.”

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๘ พระวินัยปิฎก ปริวารข้อ ๘๒๖ หน้า ๒๒๔.

ข้อความว่า “นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ” นี้เขียนในรูปคาถาปัฐยาวัตร ประกอบด้วย **เอว** ศัพท์ ซึ่งมีอรรถอวธารณะ และ **เอว** ศัพท์ ต้องแปลว่า **คือ** เป็นการชี้เฉพาะเพียงบัญญัติคือพระนิพพานอันเป็นธรรมารมณ์ที่วิปัสสนาญาณนึกหน่วงเอาเป็นอารมณ์ เท่านั้น ไม่รวมถึงพระนิพพานตัวจริง และเพราะการเขียนเป็นรูปคาถาโศลกเพื่อสรรเสริญพระรัตนตรัย ซึ่งต้องถูกบังคับโดยกฏเกณฑ์ของฉันทลักษณ์ จึงอาจทำให้การสื่อความหมายถูก จำกัดโดยหลักเกณฑ์ข้อกำหนดของฉันทลักษณ์ได้ จึงแปลได้ ๒ แบบ คือ

แปลแบบที่ ๑ : สังขารทั้งปวงอันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, และ**บัญญัติ** คือ **พระนิพพาน ท่านวินิจฉัย**

ว่า เป็นอนัตตา.

คำแปลนี้ เป็นคำแปลใน

(๑) พระไตรปิฎก ภาษาไทย (ฉบับงานอนุสรณ์ฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ) พ.ศ.๒๕๐๐

(๒) พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง จัดพิมพ์โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๑๔

(๓) พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง จัดพิมพ์โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.๒๕๒๑ และ

(๔) พระไตรปิฎก และอรรถกถา จัดพิมพ์โดยมหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๒๕

แปลแบบที่ ๒ : "สังขารทั้งปวงอันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, นิพพานและบัญญัติเป็นอนัตตา วินิจฉัย มีดังนี้."

ส่วนคำแปลแบบที่ ๒ นี้ เป็นคำแปลจากฉบับที่มีเปลี่ยนแปลงสำนวนใหม่ เป็นการแก้ไขสำนวนเพื่อให้ตรงกับความคิดเห็นของผู้แปลในภายหลัง ได้แก่ :-

(๑) พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับสังคายนา พ.ศ.๒๕๓๐ และ

(๒) พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับจัดพิมพ์โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙

อย่างไรก็ตาม ข้อความนี้ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของคำปรารภก่อนเริ่มเขียนคัมภีร์เพื่อสรรเสริญพระรัตนตรัย ตามธรรมเนียมปฏิบัติของพระคันถารจนาจารย์ทั้งหลายในสมัยโบราณนั้นเอง และนอกจากนี้ยังมีข้อที่พึงพิจาณาอีกหลายประการ จึงขอแสดงเหตุผลเป็นข้อๆ ไปดังต่อไปนี้

๔.๑. **เนื่องจากเป็นข้อความที่มิใช่พระพุทธพจน์โดยตรง** เพราะไม่มีปรากฏอยู่ในพระสูตรใดเลย ถึงแม้จะปรากฏในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกเพียงแห่งเดียว แต่มีก็หลักฐานที่แสดงว่าน่าจะเขียนโดยพระเถระในลังกาเมื่อคราวที่มีการสังคายนาครั้งที่ ๕ เพราะมีข้อความปรากฏอีกหลายแห่งที่กล่าวถึงชื่อเกาะลังกา และพระเถระชาวสิงหลหลายรูปผู้สอนพระวินัยในเกาะตัมพปัณณิอันเป็นชื่อเดิมของเกาะลังกา

๔.๒. **เมื่อนำมาเปรียบเทียบตามลำดับชั้น ตามความสำคัญของหลักฐานแล้ว ข้อความในคาถานี้ควรจัดเป็นเพียงอัตตโนมติ ซึ่งเป็นหลักฐานชั้นสุดท้ายเท่านั้น** เพราะเป็นคำกล่าวในยุคหลังเถรวาทหรือแบบแผนอรรถกถาที่พระธรรมสังคาหกาจารย์ ซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ได้วางไว้เป็นแบบ น่าจะเขียนขึ้นภายหลังแบบแผนอรรถกถาหรือมติของอาจริยวงศ์ ประมาณถึง ๔๐๐ กว่าปี.

๔.๓. **โดยปกติแล้ว คำกล่าวของพระสาวกมหาเถระทั้งหลายย่อมจะมีมติที่คล้อยตามพระพุทธวจนะเสมอ จะขัดแย้งมิได้เลย** แม้คำกล่าวเหล่านั้นจะมีนัยต่างๆ มากมายเป็นร้อยเป็นพันก็ตาม ซึ่งอาจมีคนเข้าใจผิดได้เพราะมีนัยหลากหลาย ดังนั้น กุลบุตรผู้อ้างอัตตโนมติกล่าว จึงไม่ควรยึดถือจนหนักแน่น ควรกำหนดเหตุเทียบเคียงบาลีกับเนื้อความ และเนื้อความกับบาลีแล้วจึงกล่าวโดยไม่ขัดแย้งกับพระพุทธพจน์ ซึ่งเมื่อพิจารณาด้วยความรอบคอบแล้ว จะเห็นว่า...

๔.๓.๑) **คำกล่าวนี้เป็นการวินิจฉัย**ว่า **บัญญัติ คือ พระนิพพาน** ที่ท่านบัญญัติเป็นถ้อยคำเรียกชื่อว่า ***“สัททบัญญัติ”*** และกำหนดความหมายไปตามถ้อยคำเรียกว่า ***“อัตถบัญญัติ”*** เพื่อให้ผู้ปฏิบัติถือเอาเป็นอารมณ์ **ยังไม่ถือเป็นพระนิพพานตัวจริง เป็นเพียงบัญญัติธรรม ที่แม้เป็นอสังขต--**

บัญญัติ แต่ก็ไม่มีสภาวะอันเป็นแก่นสารสาระที่แท้จริง เพราะยังไม่ใช่นิพพานโดยปรมัตถ์ ท่านจึงจัดเป็นธรรมารมณ์อย่างเดียว โดยรวมอยู่ใน คำว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ด้วย

๔.๓.๒) **พระนิพพานที่เป็นธรรมารมณ์ เป็นอารมณ์กรรมฐานสำหรับพระโยคาวจร** ได้ เช่นเดียวกับบัญญัติคือกสิณเป็นต้น แต่พระนิพพานที่แท้จริงเป็นอสังขตบัญญัติ และเป็นอนารัมมณะจึงมีอยู่โดยปรมัตถ์ ส่วนบัญญัติที่แม้ไม่มีสภาวะก็เป็นอสังขตธรรมด้วย เพราะสมมติบัญญัติทุกอย่างไม่มีโดยปรมัตถ์ และไม่นับเข้าในไตรลักษณ์ เพราะสูญ (ว่าง) จากอัตตา กล่าวคือ บุคคลผู้กระทำและผู้เสวย ท่านจึงวินิจฉัยว่าเป็นอนัตตา และเพราะเป็น **"การวินิจฉัย"** จึงควรเป็นเพียงชั้นอัตตโนมติเท่านั้น **ส่วนพระนิพพานมีอยู่โดยความเป็นของจริงของแท้ และเป็นอัตตาโดยปรมัตถ์ ไม่ต้องวินิจฉัยอีก เพราะพระนิพพานเป็นธรรมที่มีอยู่โดยปรมัตถ์ มิได้มีสภาพขาดสูญ หรือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แต่อย่างใด**

เมื่อความจริงเป็นดังนี้แล้ว แม้จะมีใครอ้างหลักฐานในอรรถกถาสนับสนุนความเห็นส่วนตนอีกมากมายเท่าใดก็ตาม ที่เป็นอัตตโนมติทั้งหลายเหล่านั้น **ล้วนต้องคล้อยตามพุทธพจน์ทั้งสิ้น** ดังนั้น ผู้อ้างอิงจึงควรอ้างอิงและชี้แจงหลักฐานอย่างตรงไปตรงมา และต้องระมัดระวังให้มากเป็นพิเศษ เพราะส่วนมากมักอ้างหลักฐานที่พระอรรถกถาจารย์ท่านอธิบายเรื่อง **"สูญ"** หรือ "**ว่าง"** จากอัตตาสมมติ กล่าวคือบุคคลผู้ทำ ผู้เสวย เป็นต้น

๕. การใช้ถ้อยคำเพื่อการสื่อความหมาย

ความเข้าใจในการใช้ถ้อยคำ เพื่อการสื่อความหมายให้เข้าใจอย่างตรงประเด็น ตามสมควรแก่อัธยาศรัยของผู้ฟัง เป็นเรื่องสำคัญที่พึงต้องพิจารณาให้รอบคอบ เพราะถ้อยคำที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสมี ๒ ระดับ ดังที่พระพุทธโฆสาจารย์ได้นำทฤษฎีสัจจะ ๒ อย่าง มาอธิบายพระพุทธพจน์ปรากฏในอรรถกถาหลายแห่ง เช่นในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย และอรรถกถาอภิธรรมกถาวัตถุ ว่า

"อนึ่ง **กถา** คือ **ถ้อยคำ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มี ๒** คือ **สมมติกถา**และ**ปรมัตถกถา** ใน ๒ อย่างนั้น คำว่า สัตว์ บุคคล เทวดา พรหม เป็นต้น ชื่อว่า **สมมติกถา** คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขันธ์ ธาตุ อายตนะ สติปัฏฐาน และ สัมมัปธาน เป็นต้น ชื่อว่า **ปรมัตถกถา.**

บุคคลใด เมื่อคำว่า สัตว์ บุคคล ฯลฯ หรือบุรุษ หรือพรหม เป็นต้น ที่พระองค์ตรัสด้วยเทศนาอันเป็นของสมมติ ย่อมอาจเพื่อรู้ธรรม เพื่อรู้ตลอด เพื่อออกไปจากสังสารวัฏ เพื่อถือเอาชัยคือพระอรหัตต์ได้ พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสถึงคำว่า สัตว์ บุคคล ฯลฯ หรือพรหม เป็นต้น ตั้งแต่ต้นทีเดียว สำหรับผู้นั้น.

ส่วนบุคคลใด สดับฟังคำว่า อนิจฺจํ ทุกฺขํ เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยปรมัตถเทศนาแล้ว ก็อาจเพื่อรู้ธรรม เพื่อแทงตลอด เพื่อออกไปจากสงสารวัฏ เพื่อถือเอาชัยคือพระอรหัตต์ได้ พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสคำอย่างใดอย่างหนึ่งในคำว่า อนิจฺจํ เป็นต้น เพื่อผู้นั้นดังนี้.

...ฯลฯ...

โดยปกติพระองค์ย่อมตรัสสมมติกถาก่อนเทียว แล้วจึงตรัสปรมัตถกถาในภายหลัง ซึ่งเป็นการเทศนาที่ทำได้โดยง่าย เพราะฉะนั้น **พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงทรงแสดงสมมติกถาก่อน แล้วจึงตรัสปรมัตถกถาในภายหลัง.** พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น แม้เมื่อตรัสสมมติกถา ชื่อว่าย่อมตรัสซึ่งสัจจะนั่นแหละ และจะชื่อว่าเป็นผู้ตรัสคำไม่จริงก็หาไม่.”

และคัมภีร์ปรมัตถทีปนี สังคหมหาฎีกาปาฐะ ได้อธิบายลักษณะของสัจจะ ๒ ในกถาหรือถ้อยคำทั้ง ๒ อย่างนั้น ว่า

“สัจจะมี ๒ อย่าง คือ **สมมติสัจจะ** และ **ปรมัตถ-สัจจะ** ในสัจจะ ๒ อย่างนั้น เนื้อความที่บัญญัติกันว่า สัตว์ บุคคล อัตตา ชีวะ เป็นต้น เป็นเนื้อความที่ไม่มีอยู่จริงโดยสภาวะ. แต่ว่า เนื้อความเหล่านั้น แม้ที่เป็นของใหญ่ๆ ย่อมปรากฏในความคิดของมหาชนผู้ขาดปัญญาเป็นเครื่องกำหนดธรรมดุจเป็นของมีอยู่. และมหาชนเหล่านั้น ต่างพร้อมใจกันถือเอาเนื้อความเหล่านั้น ว่ามีอยู่โดยส่วนเดียว แล้วพากันเรียกไปอย่างนั้นๆ และต่างก็ยอมรับกันด้วย. ฉะนั้น เนื้อความเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า “สมมติสัจจะ (ความจริงโดยสมมติ)” เพราะมหาชนพร้อมเพรียงกันสมมติเรียก และเพราะความเป็นเหตุแห่งวจีสัจจะและวิรติสัจจะ โดยเป็นเนื้อความอันมหาชนพากันสมมติเรียกนั้นเอง. บุคคลผู้ดำรงอยู่ในสมมติสัจจะนั้นแล้วปฏิบัติอยู่โดยชอบ ย่อมได้ชื่นชมโลกิยสมบัติ

ทั้งปวง และธรรมอันเป็นเครื่องประกอบแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ทั้งปวงด้วย. (ส่วน) บุคคลผู้ปฏิบัติผิดย่อมเป็นผู้พอกพูนทางแห่งอบาย.

จริงอยู่ สมมติสัจจะมีความสำคัญอย่างนี้แล. แต่ว่า (สมมติ) สัจจะนั้นนั่นแล ครั้นมาถึงปรมัตถสัจจะย่อมกลายเป็นของไม่จริง. เพราะว่า สมมติสัจจะนั้นที่เป็นของไม่มีอยู่เองนั้นแล ย่อมยังมหาชนให้ถือเอาดุจเป็นของมีอยู่. สมมติสัจจะที่เป็นเหตุแห่งสักกายทิฏฐิ, ทิฏฐิ ๖๒ และมิจฉาทิฏฐิ ๓ จำพวกย่อมไม่ให้เพื่อจะนำพาลชนออกไปจากวัฏฏทุกข์. สมมติสัจจะเป็นของวิปริตอย่างนี้. และเป็นของมีโทษมากอย่างนี้แล.”

จากข้อความทั้งหมดนี้ กล่าวโดยสรุปว่า **ถ้อยคำ** อันเป็น**สัจจะ** (ความจริง) มี ๒ อย่าง คือ **สมมติสัจจะ** และ**ปรมัตถสัจจะ** ซึ่งมีความต่างกันคือ

[๑] **สมมติสัจจะ** จริงโดยสมมติ หรือโดยความคาดหวัง (ปริกปฺปโต) คือ โดยเป็นอารมณ์ที่กำหนดรู้คลาดเคลื่อน (วิปลาส) จากความเป็นจริงตามสภาวะ ซึ่งชาวโลกใช้พูดจาสื่อสารกัน แต่อาจไม่เป็นจริงเสมอไปก็ได้ เช่น บุคคลที่ชื่อนายรวย แต่โดยสภาพที่เป็นจริงเขาอาจจนก็ได้ ที่ชื่อนายขาว แต่อาจผิวดำก็ได้

[๒] **ปรมัตถสัจจะ** คือ ความจริงที่สำเร็จโดยสภาวะ (สภาวโต) มีความเป็นจริงตามสภาวลักษณะ เช่น กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น หรือธรรมที่มีสภาวะจริงแท้ โดยเฉพาะสำหรับพระอริยบุคคลทั้งหลาย ได้แก่ นิโรธสัจจ์ เป็นต้น

ในกรณีคำว่า **“อัตตา”** ก็เช่นกัน ปุถุชนชาวโลกหรือพวกถือลัทธินอกศาสนา อาจสมมติเรียกขันธ์ ๕ เป็นต้นว่าเป็นอัตตา เพราะกำหนดความหมายว่า “ขันธ์ ๕ มีรูปเป็นต้นนี้ มีสภาวะเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา” ดังนี้ก็ได้ **แต่ขันธ์ ๕ มิได้เป็นอัตตาแท้จริงโดยปรมัตถ์ เพียงแต่เป็นอัตตาโดยสมมติเท่านั้น** ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยปรมัตถ์แล้วจึงถือว่าขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เพราะไม่มีสภาวะที่เป็นอัตตา เมื่อชาวโลกสมมติเรียกขันธ์ ๕ ว่าเป็นอัตตา อัตตาดังกล่าวเป็นจริงโดยสมมติ ตามที่ชาวโลกสมมติกันเท่านั้น และผู้กล่าวสมมติสัจจะนี้ ย่อมได้ชื่อว่า **“ผู้กล่าวความจริง”** ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวรับรองไว้ว่า

> “พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น แม้เมื่อตรัสสมมติกถา ชื่อว่าย่อมตรัสซึ่งสัจจะนั่นแหละ และจะชื่อว่าเป็นผู้ตรัสคำไม่จริงก็หาไม่”

ในพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะตรัสโดยสมมติหรือโดยปรมัตถ์ก็ตาม ชื่อว่าเป็นการตรัสสัจจะทั้งนั้น เพราะความจริงแล้วในคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๒ นั้น **ปรมัตถกถาเป็นความจริงขั้นสูงสุด แต่สมมติกถาเป็นเพียงความจริงโดยสมมติ** เป็นถ้อยคำของชาวโลกเป็นโลกโวหาร และบางเรื่องบางอย่างอาจจะไม่มีความจริงโดยสภาวะในแง่ของปรมัตถ์เลย แต่เป็นความจริงในระดับชาวโลก ที่ชาวโลกยอมรับกัน

ดังนั้น เมื่อกล่าว**ปรมัตถสัจจะ** คือกล่าวตามความจริงโดยสภาวะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงลักษณะของ **“อัตตา”** ไว้ เราจึงสามารถทราบลักษณะของอัตตาจากข้อความในพระสูตรต่างๆ เช่น *อนัตตลักขณสูตร* เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะที่พอสรุปได้ว่า **สิ่งที่เป็นอัตตา ต้องมีลักษณะคงที่**

ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ หรือ**ไม่เป็นทุกข์**นั่นเอง **จึงเป็น-อัตตา ที่เป็นที่พึ่ง เป็นคติ เป็นที่ระลึก ฯลฯ** ได้อย่างแท้จริง และลักษณะดังกล่าวนี้ ไม่สามารถค้นหาได้ในธรรมทั้งปวงที่มีอยู่ในโลกนี้ **แต่ลักษณะดังกล่าวนี้ มีอยู่เฉพาะในพระนิพพานธาตุอันเป็นอสังขตธรรมเท่านั้น เพราะพระนิพพานมีอยู่ โดยเป็นโลกุตตรธรรมที่พ้นโลกและพ้นจากสมมติบัญญัติ ทั้งปวง แล**

๖. ต้องเข้าใจเรื่อง “สุญฺญตา” ให้ถูก จึงไม่มีโทษ

“สุญฺญตา” ความเป็นอนัตตา เพราะความหมายว่า “**สูญ**” หรือ “**ว่างเปล่า**” นั้น ตามความหมายที่แท้จริง มิได้หมายความว่า “**ธรรมไม่มีโดยประการทั้งปวง**” และ**มิได้เป็นการปฏิเสธอัตตาคือธรรมโดยปรมัตถ์ไปด้วย** แต่ก็ยังมีผู้เข้าใจคลาดเคลื่อนอยู่ เช่น ความเห็นที่ว่า

> **“ในพระพุทธศาสนานั้น ท่านมีท่าทีที่ชัดเจน คือไม่ยอมรับทฤษฎีอัตตาด้วยประการใดๆ คือไม่ยอมรับอัตตาโดยปรมัตถ์”**
>
> *(พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตฺโต] , กรณีธรรมกาย ; บ.สหธรรมิก จก. , พ.ศ.๒๕๔๒ , หน้า ๖๕๕)*

ผู้มีความเห็นอย่างนี้ มักอ้างข้อความในอรรถกถาที่ท่านอธิบายเรื่อง “ธรรมทั้งหลาย แม้ทั้งปวง ทั้งสังขตะ และอสังขตะ **สูญ** (ว่าง) **จากบุคคลอันเป็นอัตตาสมมติ**” เป็นต้น ว่า

> สงฺขตาสงฺขตา ปน สพฺเพปิ ธมฺมา อตฺตสงฺขาตสฺส ปุคฺคลสฺส อภาวโต อตฺตสุญฺญาติ.
>
> *ปฏิสํ.อ. ๒/๒๘๗*

แปลความว่า : ก็ธรรมทั้งหลายแม้ทั้งปวง ทั้งสังขตะและอสังขตะ ล้วน**สูญ** (ว่าง) **จากอัตตา** เพราะ**ไม่มีบุคคล กล่าวคือ อัตตา.**

การอ้างอย่างนี้ อาจมาจากความเข้าใจที่ยังคลาดเคลื่อนจากสภาวธรรมตามที่เป็นจริงอยู่ เพราะความหมายของคำว่า **"สูญ"** พระผู้มีพระภาคมิได้หมายความว่า **"อัตตาคือธรรมโดยปรมัตถ์ไม่มี"** อย่างที่อาจารย์บางท่านเข้าใจ เพราะ**อัตตา**คือ**ธรรมโดยปรมัตถ์มีอยู่แท้** แต่**ธรรมโดยปรมัตถ์นั้นว่างจากอัตตาสมมติ**กล่าวคือ**บุคคล ผู้ทำ ผู้เสวย** เป็นต้น เท่านั้น และคำว่า **"สุญฺญ** (สูญหรือว่าง)" ในอนัตตลักษณะนี้ **พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงความไม่มีสาระในอัตตา** (อัตตาสมมติกล่าวคือ ผู้ทำ ผู้เสวยที่เป็นความดำริของชาวโลกและลัทธินอกศาสนา เป็นต้น) และ**สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาในธรรมนั้น เท่านั้น**

ดังมีพระพุทธดำรัสที่ตรัสชี้แจงเรื่อง **"สูญ"** ในจูฬสุญญตสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มีใจความสำคัญว่า

"ก็สิ่งใดแลไม่มีในสิ่งนั้น, ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า "สูญ" ด้วยเหตุนั้น. แต่สิ่งใดมีเหลืออยู่ในสิ่งนั้น, สิ่งนั้นมีอยู่ ภิกษุย่อมรู้ว่า "สิ่งนี้ มีอยู่" ดังนี้แล.

ดังนั้น คำว่า **"สุญฺญ"** (สูญหรือว่าง) ในอนัตตลักษณะนี้ อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทา จึงได้อธิบายโดยอ้างพระพุทธพจน์ว่า

อนึ่ง คำว่า **"โลกสูญ"** พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสว่า **"ธรรมไม่มี"** (แต่) **ตรัสถึงความไม่มีสาระในอัตตา** (อัตตา--สมมติกล่าวคือ ผู้ทำ ผู้เสวย เป็นต้น) และ**สิ่งที่เนื่องด้วย**

อัตตาในธรรมนั้น. อนึ่ง เมื่อเขาพูดกันในโลกว่า **“เรือนสูญหม้อสูญ” ก็มิใช่กล่าวถึงความไม่มีเรือนและหม้อ,** (แต่) **กล่าวถึงความไม่มีสิ่งอื่นในเรือนและหม้อนั้น.**

อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๗๘-๒๗๙.

แต่ความเห็นของอาจารย์บางท่าน (ชั้นอัตตโนมติ) เช่นที่กล่าวว่า

“ขออธิบายสั้นๆ ว่าในที่นี้ **ข้อความในพระไตรปิฎกและอรรถกถานั้นปฏิเสธตรงไปที่อัตตาเลย ไม่ว่าจะมีกี่นัย คือไม่ต้องปฏิเสธนัยไหน ของอัตตาทั้งนั้น แต่ปฏิเสธอัตตาทีเดียวหมดไปเลยคือปฏิเสธอัตตาว่า ไม่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์** เป็นอันว่า ไม่ต้องไปพูดว่าเป็นอัตตาหรือตัวตนแบบไหน นัยอย่างไหน เพราะท่านไม่ได้ปฏิเสธความหมายต่างๆ ของอัตตา แต่ท่านปฏิเสธคำว่าอัตตาตรงไปตรงมาทีเดียวเสร็จสิ้นไปเลยว่า **อัตตาโดยปรมัตถ์ไม่มี** ส่วนอัตตาโดยสมมติ คือตัวตนตามภาษาพูดที่ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันและในระดับศีลธรรม ก็เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ไม่ได้มีปัญหาอะไร หมายความว่า นอกจากอัตตาที่ท่านปฏิเสธไปแล้วนี้ คำที่กล่าวถึงอัตตา ก็เป็นการกล่าวโดยสมมติเท่านั้น

(พระธรรมปิฎก [ป.อ.ปยุตฺโต] , ***กรณีธรรมกาย ;***
บ.สหธรรมิก จก. , พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖๘)

ความเห็นนี้ อาจเทียบได้กับ **“อุจเฉททิฏฐิ”** ความเห็นว่า **ขาดสูญ”** เพราะ**ธรรมที่เป็นอัตตาโดยปรมัตถ์มีอยู่ แต่ความเห็นอย่างนี้ เกิดจากความเห็นยึดมั่นความขาดสูญจนตกขอบ จึงปฏิเสธธรรมที่เป็นอัตตาโดยปรมัตถ์ด้วย นับเป็นความเห็นที่เสี่ยงอันตรายอยู่ไม่น้อย** เพราะจะกลายเป็นพวก **“อนัตตาตกขอบ”** และ**อาจกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ จนออกนอกพระพุทธศาสนาไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์**

ดังที่พระเดชพระคุณ**พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท)** อดีตเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส ท่านได้กล่าวไว้ใน**พระธรรมเทศนา**เรื่อง **“ธรรมวิจยานุศาสน์” แสดงโทษของการเห็นอนัตตาสูญเปล่า** *(หน้า ๑๗๐-๑๗๒)* ว่า

> “อีกพวกหนึ่งมีสติปัญญามากเกินไป เอาอนัตตา--นุปัสสนา สุญญตานุปัสสนา เป็นอารมณ์เกินไป จนเกิดอนัตตสัญญา สุญญตสัญญา เห็นไม่มีตนไม่มีตัว เห็นสูญว่างเปล่า ถือความว่างเปล่า ความสูญเข้ามาเป็นอารมณ์ **เข้าใจว่า ความว่าง ความสูญเป็นพระนิพพาน ตกลงพวกนี้เอาอวิชชาเป็นสรณะเป็นที่พึ่ง ความสูญ ความไม่มีนั้นเองเป็นตัวอวิชชา จึงชื่อว่าเอาตัวอวิชชาเป็นที่พึ่ง เป็นตัวโมฆปุริโส บุรุษเปล่าแท้ เป็นตัวอกตัญญู ขาดจากคุณพระรัตนตรัย คุณบิดา-มารดา คุณครูบาอาจารย์ คุณพระราชามหาอำมาตย์ ไม่มีในตน คนเหล่านี้จะเห็นว่าตายสูญหรือตายเกิดก็ตาม ก็คงตกอยู่ในพวกมิจฉาทิฏฐิ จะทำคุณความดีแก่ตนไม่ได้อีกแล้ว** เลยยกโทษเอาครูบาอาจารย์ว่า ท่านรู้จักของจริงเต็มตัว แต่

ท่านอาศัยการหลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต ท่านจึงแสดงว่า ทำอย่างนั้นเป็นบุญ ทำอย่างนั้นเป็นบาป ตั้งหน้าหลอกเขากินเท่านั้น ที่จริงจะเอาบุญบาปที่ไหนมา มักพูดอย่างนี้ คนจำพวกนั้นมักยกโทษท่านผู้มีคุณ ยกข่มท่านด้วยประการต่างๆ อย่างนี้ ส่วนตนก็ไม่ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ยังซ้ำติเตียนท่านเสียด้วย เสียทั้งประโยชน์ส่วนตัว ทั้งประโยชน์ผู้อื่นซึ่งคบหาสมาคม เป็นทั้งนี้ก็เพราะโทษเห็นอนัตตาสูญเปล่า เป็นตัวมิจฉาทิฏฐิคือรู้ผิดเห็นผิด จึงชื่อว่ามิจฉาทิฏฐิ เป็นผู้ศึกษาในพระศาสนาแต่กลายเป็นภายนอก (พวกนอกศาสนา) ไปเสียไม่รู้ตัวอย่างนี้นับด้วยร้อยด้วยพันไม่ถ้วน **ผู้ศึกษาธรรมในพระศาสนาควรตรึกตรองให้มาก อย่าให้พลาด อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ของเล่น ถ้าดีก็ตรงพระนิพพานทีเดียว ถ้าพลาดท่าก็ตกโลกันต์เลยทีเดียว”**

ปัจจัยให้เกิดอุจเฉททิฏฐิ

เรื่องทำนองนี้ เป็นเรื่องละเอียดอ่อน และมิใช่เพิ่งมามีในยุคนี้เท่านั้น แม้ในอดีตพระฉันนเถระ ซึ่งเป็นสหชาติของพระพุทธเจ้า ก็ยังเคยหลงประเด็น จนเป็นเหตุให้เกิดอุจเฉททิฏฐิ จนพระอานนทเถระต้องมาช่วยแก้ความเห็นผิดนั้น ดังมีข้อความปรากฏในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ฉันนสูตร มีใจความโดยสรุปว่า

เมื่อพระศาสดาดับขันธปรินิพพานแล้ว สงฆ์ได้ประชุมกันลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ ไม่พูดจาคบหากับพระฉันนะ ภายหลัง

พระฉันนะจึงได้กลับตัวคลายความถือตัวเย่อหยิ่งลงได้ จึงไปหาภิกษุรูปหนึ่งแล้วขอให้ท่านแสดงธรรม พระภิกษุท่านนั้นจึงได้บอกอารมณ์วิปัสสนาเพียงลักษณะ ๒ คือ อนิจจลักษณะ และอนัตตลักษณะเท่านั้น ไม่บอกทุกขลักษณะ เมื่อท่านพระฉันนะกลับไปพิจารณาตามที่ภิกษุนั้นสอน จึงเกิดความสะดุ้งและอุปทานเกิดขึ้นว่า "แล้วอะไรเล่า เป็นอัตตาของเรา" ครั้นเมื่อสังขารทั้งหลายปรากฏโดยความเป็นของว่างเปล่า **จึงกลับเป็นปัจจัย** (ให้เกิด) **อุจเฉทฑิฏฐิ** และ**ความสะดุ้ง**ว่า **"เราจักขาดสูญ เราจักพินาศ".** ในเรื่องนี้ พระอรรถกถาจารย์ก็ได้อรรถาธิบายข้อความ ในพระสูตรนั้นว่า

> บทว่า **ปริตสฺนา อุปาทานํ อุปฺปชฺชติ** ความว่า ความสะดุ้ง และอุปทานเกิดขึ้น. บทว่า **ปจฺจุทาวตฺตติ มานสํ อถ โก จรหิ เม อตฺตา** ความว่า ใจของผมหมุนกลับอย่างนี้ว่า ถ้าว่าในขันธ์ ๕ มีรูปเป็นต้น ไม่มีแม้ขันธ์เดียวที่เป็นอัตตาไซร้ แล้วอะไรเล่าเป็นอัตตาของเรา.
>
> ได้ยินว่า **พระฉันนเถระนี้เริ่มเจริญวิปัสสนาโดยไม่กำหนดปัจจัยเลย. วิปัสสนาที่หย่อนกำลังของท่านนั้น จึงไม่สามารถกำจัดการยึดถืออัตตาได้ ครั้นเมื่อสังขารทั้งหลายปรากฏโดยความเป็นของว่างเปล่า จึงกลับเป็นปัจจัย** (ให้เกิด) **อุจเฉทฑิฏฐิ และความสะดุ้ง** ว่า **"เราจักขาดสูญ เราจักพินาศ".** และท่านก็เห็นตนเหมือนตกลงไปในเหว จึงกล่าวว่า **ความสะดุ้งและอุปาทานเกิดขึ้น ใจของผมหมุนกลับอย่างนี้ว่า "แล้วอะไรเล่า เป็นอัตตาของเรา"**

บทว่า **น โข ปเนตํ ธมฺมํ ปสฺสโต โหติ** ความว่า
ความคิดอย่างนี้ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เห็นธรรมคือสัจจะ ๔.

การที่พระเถระผู้มีอุปนิสัยที่จะบรรลุพระอรหัตต์ และเป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้า ยังเผลอปฏิบัติผิดเป็นมิจฉาทิฏฐิไปชั่วขณะ เมื่อพิจารณาไปโดยมิได้กำหนดว่า **"สังขตธรรมที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง เพราะมีอวิชชาเป็นเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามกระบวนธรรมเท่านั้น จึงนับเข้าในไตรลักษณ์" วิปัสสนาที่หย่อนกำลัง เพราะยังไม่สามารถกำจัดการยึดถือในสักกายทิฏฐิ ที่เห็นสังขตธรรมมีขันธ์ ๕ เป็นต้นว่าเป็นอัตตาได้ เมื่อกำหนดอารมณ์วิปัสสนา เพื่อพิจารณาโดยเป็นอนัตตา จึงเห็นผิดไปว่า "ธรรมทั้งปวงรวมทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมเป็นอนัตตา" โดยมิได้กำหนดแยกออกมาเฉพาะสังขตธรรม จึงทำให้เกิดอุจเฉททิฏฐิ** (ความเห็นว่าขาดสูญ) **อันนับเป็นมิจฉาทิฏฐิที่เป็นอันตราย เพราะมิจฉาทิฏฐิที่เห็นว่าขาดสูญนี้มีโทษมาก** ทำให้ได้รับวิบากต้องตกนรกถึงโลกันตนรก อันเป็นสถานที่รับวิบากกรรมที่รุนแรงและยาวนานที่สุด

โทษของมิจฉาทิฏฐิว่า "ขาดสูญ"

เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจลักษณะและมองเห็นโทษของนิยตมิจฉาทิฏฐิจำพวกเห็นว่า **"ขาดสูญ"** หรือที่เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า **"อุจเฉททิฏฐิ"** พอสังเขป จะขอนำใจความโดยสรุปตามที่ปรากฏในคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ภาคที่ ๑ วินัยกถา ข้อ ๒๒๕-๒๔๑ ดังนี้

ในกถาว่าด้วยมโนกรรม ท่านกล่าวถึงอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) ๓ อย่าง คือ

[๑] **อกิริยทิฏฐิ** (ความเห็นว่า **“ไม่เป็นอันทำ”)**

เจ้าลัทธิชื่อปูรณะกล่าวอกิริยะวาทะเป็นต้นอย่างนี้ ว่า เมื่อบุคคลทำเองหรือให้ผู้อื่นทำ ตัดเองหรือให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง หรือให้ผู้อื่นเบียดเบียน เศร้าโศกเอง หรือ ให้ผู้อื่นเศร้าโศก ลำบากเอง หรือให้ผู้อื่นลำบาก ดิ้นรนเอง หรือให้ผู้อื่นดิ้นรน ฆ่าสัตว์เอง ลักทรัพย์ บุกทำลาย ปล้นสดมภ์ ปล้นบ้าน (หลังเดียว) ดักซุ่ม (ชิงทรัพย์) ตามทางเปลี่ยว เป็นชู้กับภริยาผู้อื่น พูดมุสา เมื่อบุคคลทำ (อย่างนี้) ไม่ชื่อว่าทำบาป” เจ้าลัทธิชื่อปูรณะ ชื่อว่า **อกิริยวาที** (ผู้มีวาทะว่าไม่เป็นอันทำ).

[๒] **อเหตุกทิฏฐิ** (ความเห็นว่า **“ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย”)**

เจ้าลัทธิชื่อมักขลิ กล่าวอเหตุกะวาทะเป็นต้นอย่างนี้ว่า “เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองแก่สัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง, เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์แก่สัตว์ทั้งหลาย, สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย บริสุทธิ์เอง”. และเจ้าลัทธิชื่อมักขลินั้นเป็นผู้มีความเห็นความบริสุทธิ์แห่งสังสารวัฏฏ์ จึงกล่าวความเศร้าหมองและความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ว่า “ไม่มีเหตุ”.

[๓] **นัตถิกทิฏฐิ (ความเห็นว่า “ขาดสูญ”)**

เจ้าลัทธิชื่ออชิตะ กล่าว นัตถิกะวาทะเป็นต้น อย่างนี้ว่า “ทานที่ทายกให้แล้วไม่มีผล การบูชาที่บุคคลบูชาแล้วไม่มีผล” และเจ้าลัทธิอชิตะนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีวาทะว่า “ไม่มี” เป็นผู้มีวาทะว่า “ขาดสูญบ้าง” จริงอย่างนั้น เจ้าลัทธิอชิตะนั้น กล่าวความขาดสูญว่า “สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมหายไป ย่อมไม่มี”

กรรมบถขาดเพราะมิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนี้

มิจฉาทิฏฐิทั้ง ๓ อย่างนี้ มีความเห็นว่า “กรรมและผลของกรรมไม่มี” และปฏิเสธเหตุแห่งความเศร้าหมอง และความบริสุทธิ์ (พนฺธโมกฺขเหตุ) กรรมบถจึงขาดเพราะทิฏฐิ ๓ อย่างนี้เท่านั้น หาขาดเพราะทิฏฐิเหล่าอื่นไม่ ดังนั้น จึงไม่ควรถือทิฏฐิ แม้สักอย่างหนึ่งเลย เพราะความเห็นผิด ทำสัตว์โลกให้ต้องตกไปในอบายภูมิ อาจอำนวยผลเป็นวิบากถึงขั้นไปตกโลกันตนรกเลยทีเดียว.

อนึ่ง มิจฉาทิฏฐิที่ดำเนินไปถึงขั้นเป็น **นิยตมิจฉา--ทิฏฐิ** (มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอนแล้ว) เป็นอันห้ามทั้งสวรรค์และมรรคผล แม้มีพระพุทธเจ้าตั้งร้อยหรือตั้งพันพระองค์ก็ไม่สามารถจะช่วยบุคคลเหล่านั้นให้ตรัสรู้ได้ จึงนับว่าเป็นอันตรายและมีโทษมากแม้กว่าอนันตริยกรรม ๕ อย่าง อันได้แก่ ฆ่ามารดา, ฆ่าบิดา, ฆ่าพระอรหันต์, ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห้อพระโลหิต, ทำสงฆ์ให้แตกแยกกัน

ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า **“ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งมีโทษมากเหมือนอย่างมิจฉาทิฏฐินี้เลย, ภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายมีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง”**

ในอรรถกถา เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย อธิบายว่า “จริงอยู่ อนันตริยกรรม ๔ อย่างแรก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ยังบุคคลผู้ทำให้บังเกิดในนรก” แม้กรรมคือการยังสงฆ์ให้แตกแยกกัน ก็ย่อมเป็นกรรมยังผู้ทำให้ตั้งอยู่ในนรกเพียงชั่วกัปป์เท่านั้น อนันตริกรรม ๕ อย่างนี้ยังมีกำหนดเวลา มีระยะกาลสิ้นสุด ส่วนนิยติมิจฉาทิฏฐินี้ไม่มีกำหนด เพราะนิยตมิจฉาทิฏฐินั้นเป็นเหตุให้วนเวียนอยู่ในภพ ๓ ผู้มีมิจฉาทิฏฐิจึงออกไปจากภพไม่ได้ นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลเหล่านั้นย่อมชี้นำพวกชนที่เชื่อฟังตามให้หลงดำเนินไปผิดทาง และเขาเหล่านั้นย่อมไม่ได้เกิดในสวรรค์ ทั้งไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้เลย. แม้ในเวลากัปป์พินาศ เมื่อชนส่วนใหญ่ไปบังเกิดในพรหมโลก นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลก็ไม่ได้ไปบังเกิดในพรหมโลกด้วย (ไพล่ไป) เกิดเสียที่หลังจักรวาล. ถามว่า “ที่หลังจักรวาลไฟไม่ไหม้หรือ?” ตอบว่า “ไหม้” อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “แม้เมื่อหลังจักรวาลนั้น ถูกไฟไหม้ นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลนั้น ก็ถูกไฟไหม้อยู่ในที่แห่งหนึ่งในอากาศนั่นเอง”.

ผลพวงจากความเห็นว่า “ขาดสูญ”

ความเห็นว่า **“พระนิพพานเป็นอนัตตาสูญเปล่า”** นี้ เป็นมโนกรรม เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ถ้าเห็นผิดไปจากทำนองคลองธรรม คือเห็นเลยเถิดไปจนถึงว่า **พระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรม เป็นอนัตตา หรือขาดสูญหายสิ้นไม่มีเหลือ** ดังที่พระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์แสดงไว้ว่า *“อีกพวกหนึ่งมีสติปัญญามากเกินไป เอาอนัตตานุปัสสนา สุญญตานุปัสสนา เป็นอารมณ์เกินไป จนเกิดอนัตตสัญญา สุญญตสัญญา เห็นไม่มีตนไม่มีตัว เห็นสูญว่างเปล่า ถือความว่างเปล่า ความสูญเข้ามาเป็นอารมณ์* ***เข้าใจว่า ความว่าง ความสูญ เป็นพระนิพพาน ตกลงพวกนี้เอาอวิชชาเป็นสรณะเป็นที่พึ่ง ความสูญ ความไม่มีนั้นเองเป็นตัววิชชา จึงชื่อว่าเอาตัววิชชาเป็นที่พึ่ง เป็นตัวโมฆบุริโสบุรุษเปล่าแท้ เป็นตัวอกตัญญู ขาดจากคุณพระรัตนตรัย คุณบิดา-มารดา คุณครูบาอาจารย์ คุณพระราชามหาอำมาตย์ ไม่มีในตน”*** ถ้าเป็นอย่างนี้อาจมีผลสืบเนื่องต่อไปถึงความคิดอ่านที่เบี่ยงเบน ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจนถึงคิดว่า **“เมื่อพระนิพพานไม่มีแล้ว ชาติก่อน ชาติหน้า นรกสวรรค์จะมีหรือไม่”** เป็นต้น ไปจนถึงเกิดความสงสัยในคำสอนของพระพุทธเจ้าอันเป็นรากเหง้าทางปัญญาของตัว หันไปถือความเชื่อภายนอกศาสนาเป็นสำคัญ จนถึงขั้น **“อนัตตาตกขอบ”** อันเป็นที่มาของแนวคิดและผลงานที่เป็นอันตราย เพราะเป็นการขยายผลชี้นำในวงกว้างแก่ผู้ไม่รู้ กรณีอย่างนี้มีตัวอย่างมาเป็นกรณีศึกษาอยู่บ้างแล้ว ดังเช่นข้อความที่ว่า

> เรื่องชาติก่อน ชาติหน้า นรกสวรรค์ มีจริงหรือไม่ เป็นคำถามที่คนสนใจกันมาก และเป็นข้อกังวลค้างใจของคนทั่วไป เพราะเป็นความลับของชีวิตที่อยู่ในอวิชชา

จึงเห็นควรกล่าวสรุปแทรกไว้ที่นี้เล็กน้อย เฉพาะแง่ว่า มีจริงหรือไม่ พิสูจน์ได้อย่างไร

๑) ตามคำสอนในพุทธศาสนา เมื่อว่าตามหลักฐาน ในคัมภีร์ และแปลตามตัวอักษร ก็ตอบได้ว่า สิ่งเหล่านี้มี

๒) **การพิสูจน์เรื่องนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่อาจแสดงให้เห็นประจักษ์แก่ผู้ไม่รู้** ไม่ว่าในทางบวกหรือในทางลบ คือไม่ว่าในแง่มีหรือในแง่ไม่มี เป็นไปได้เพียงขั้นเชื่อว่ามี หรือเชื่อว่าไม่มี เพราะทั้งผู้เชื่อและผู้ไม่เชื่อ หรือผู้พยายามพิสูจน์ว่ามีและผู้พยายามพิสูจน์ว่าไม่มี ต่างก็ไม่รู้ที่มาที่ไปแห่งชีวิต ไม่ว่าของตนหรือผู้อื่น ต่างก็มืดต่ออดีต รู้ไกลออกไปไม่ถึงแม้เพียงการเกิดคราวนี้ของตนเอง แม้แต่ชีวิตตนเองที่เป็นอยู่ขณะนี้ก็ไม่รู้ และมองไม่เห็นอนาคต แม้เพียงว่า พรุ่งนี้จะเป็นอย่างไร

๓) ถ้าจะพิสูจน์ หลักมีว่า สิ่งที่เห็น ต้องดูด้วยตา สิ่งที่ได้ยิน ต้องฟังด้วยหู สิ่งที่ลิ้ม ต้องชิมด้วยลิ้น เป็นต้น สิ่งที่เห็นถึงจะใช้สิบหูและสิบลิ้นรวมกัน ก็พิสูจน์ไม่ได้ หรือสิ่งที่ได้ยินจะใช้สิบตากับสิบจมูกรวมกัน ก็พิสูจน์ไม่ได้ หรือสิ่งที่เห็น สิ่งที่ได้ยิน แต่ต่างระดับคลื่น ต่างความถี่ ก็ไม่รู้กัน บางอย่างที่แมวมองเห็น สิบตาคนรวมกันก็ไม่เห็น บางอย่างที่ค้างคาวได้ยิน สิบหูคนรวมกันก็ไม่ได้ยิน เป็นต้น ในแง่ที่หนึ่ง การตายการเกิดเป็นประสบการณ์ของชีวิตโดยตรง หรือแคบลงมาเป็นปรากฏการณ์ของจิต ซึ่งต้องพิสูจน์ด้วยชีวิตหรือจิตเอง **การพิสูจน์จึงควรเป็นไปดังนี้**

ก) **การพิสูจน์ด้วยจิต** ท่านให้ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ถึงที่ แต่ถ้าไม่ยอมทำตามวิธีนี้ หรือ**กลัวว่าที่เห็นในสมาธิ อาจเป็นการเอานิมิตมาหลอกตัวเอง** ก็เลื่อนสู่วิธีต่อไป

ข) **พิสูจน์ด้วยชีวิต ตั้งแต่เกิดมาคราวนี้ คนที่อยู่ยังไม่เคยมีใครตาย ดังนั้น จะรู้ว่าเกิดหรือไม่ ต้องพิสูจน์ด้วยการตายของใครของคนนั้น** แต่วิธีนี้ไม่ปรากฏว่ามีใครกล้าทดลอง

ค) **เมื่อไม่ยอมพิสูจน์** ก็ได้เพียงขั้นแสดงหลักฐานพยานและชี้แจงเหตุผล เช่น หาตัวอย่างคนระลึกชาติได้และสอบสวนกรณีต่างๆ เช่นนั้น หรือแสดงเหตุผล โดยหาความจริงอื่นมาเปรียบเทียบ อย่างเรื่องวิสัยแห่งการเห็นการได้ยิน ที่ขึ้นต่อระดับคลื่นและความถี่ เป็นต้น ดังได้กล่าวแล้ว ช่วยให้เห็นว่า น่าเชื่อ เชื่อบ้าง หรือเชื่อมากขึ้นเป็นต้น ซึ่งรวมอยู่ในขั้นของความเชื่อเท่านั้น.

(พระเทพเวที [ประยุทธ์ ปยุตฺโต] พุทธธรรม :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๓๒, หน้า ๑๙๘-๑๙๙)

เพียงแค่ข้อความไม่กี่บรรทัด แต่มีความสำคัญ เพราะผู้คนส่วนมากมักเห็นว่าท่านเป็นปราชญ์ของพระศาสนามีอิทธิพลชี้นำความคิดและการกระทำของหมู่ชนที่ยังมีความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ยังมีความคิดไม่แยบคายพอเพียงที่จะปฏิบัติตนให้ปลอดภัยและถูกทาง เมื่อเห็นบทสรุปเรื่องนรกสวรรค์นี้แล้ว อาจมีผลตามมาหลายประการ เช่น

[๑] การกล่าวว่า **“การพิสูจน์เรื่อง** ชาติก่อนชาติหน้า นรกสวรรค์ **นี้ ไม่มีที่สิ้นสุด”** ขัดกับหลักการของพระพุทธศาสนาในเรื่อง **การปฏิบัติไตรสิกขา** ได้แก่ **อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อันมีนัยอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อความรู้แจ้ง/เห็นแจ้งในสภาวธรรมทั้งหลาย** และ **สัจจธรรมตามที่เป็นจริง** และ**ในเรื่องวิชชา ๓** ได้แก่ **ปุพเพนิวาสานุสติญาณ** และ **จุตูปปาตญาณ** และ**อาสวักขยญาณ** เป็นต้น **ที่สอนให้รู้แจ้ง เห็นแจ้งนรก สวรรค์ นิพพาน ได้จริง ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่มากแห่ง** เป็นต้นว่า ใน **พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร ข้อ ๑๓๕** ที่ตรัสสอนไว้ว่า

> [๑๓๖] ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสา--นุสสติญาณ เธอย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง... แสนชาติบ้าง... ตลอดสังวัฏฏวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า “ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตร...มีผิวพรรณ...มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้นมีโคตร...มีผิวพรรณ...มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพนี้ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมากพร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษ

จะพึงจากบ้านตนไปบ้านอื่น แล้วจากบ้านนั้นไปยังบ้านอื่นอีก จากบ้านนั้นกลับมาสู่บ้านของตนตามเดิม เขาจะพึงระลึกได้อย่างนี้ว่า “เราได้จากบ้านของเราไปบ้านโน้น ในบ้านนั้น เราได้ยืนอย่างนั้นได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นิ่งอย่างนั้น เราได้จากบ้านแม้นั้นไปยังบ้านโน้น แม้ในบ้านนั้นเราก็ได้ยืนอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นิ่งอย่างนั้น แล้วเรากลับจากบ้านนั้นมาสู่บ้านของตนตามเดิม” ดังนี้ ...

[๑๓๗] ภิกษุนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลสอ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อรู้จุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ เธอย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลัง

อุปบัติเลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้ เปรียบเหมือนปราสาทตั้งอยู่ ณ ทาง ๓ แพร่งท่ามกลางพระนคร บุรุษผู้มีจักษุยืนอยู่บนปราสาทนั้น จะพึงเห็นหมู่ชนกำลังเข้าไปสู่เรือนบ้าง กำลังออกจากเรือนบ้าง กำลังสัญจรเป็นแถวอยู่ในถนนบ้าง นั่งอยู่ที่ทาง ๓ แพร่งท่ามกลางพระนครบ้าง เขาจะพึงรู้ว่าคนเหล่านี้เข้าไปสู่เรือน เหล่านี้ออกจากเรือน เหล่านี้สัญจรเป็นแถวอยู่ในถนน เหล่านี้นั่งอยู่ที่ทาง ๓ แพร่งท่ามกลางพระนคร ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นแล ...

ฯลฯ

เมื่อมีพระพุทธพจน์ตรัสสอนไว้ชัดเจนแล้ว ควรจะนำพระพุทธพจน์มาเป็นหลักการสำคัญในการอธิบาย แต่กลับกล่าวเสียว่า **“การพิสูจน์ด้วยจิตท่านให้ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ถึงที่ แต่ถ้าไม่ยอมทำตามวิธีนี้** หรือ **กลัวว่าที่เห็นในสมาธิ อาจเป็นการเอานิมิตมาหลอกตัวเอง”** เหมือนเป็นการจงใจละเลยพระพุทธพจน์ และขาดความเคารพเชื่อถือพระปัญญาตรัสรู้และทิพพจักขุญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยให้ความสำคัญต่อปัญหาในประเด็นปลีกย่อยอันเกิดจากการปฏิบัติสมาธิที่ยังได้ผลไม่สมบูรณ์ และไม่ได้ชี้แจงเหตุผลนั้นเสียก่อน

อนึ่ง ในฐานะเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา และทำหน้าที่ทนายต่างพระศาสนา พึงต้องมีความศรัทธาเชื่อถือในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ดังมีพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในอลคัททูปมสูตร พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

> **"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว อย่างนี้ เป็นของตื้น เปิดเผย อันเราประกาศไว้แล้ว เป็นธรรมปราศจากหยากไย่** (ความผิดพลาดมัวหมองดุจหยากไย่), **บุคคลเหล่าใดมีเพียงความเชื่อ มีเพียงความรักในเรา บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า"**

เมื่อมีพระพุทธพจน์เป็นหลักอยู่แล้ว ถ้าไม่ถือเอาพระพุทธพจน์เป็นบรรทัดฐานในการตัดสิน แล้วยังแนะนำผู้คนให้พิสูจน์นรกสวรรค์ด้วยข้อความว่า

> **"แต่ถ้าไม่ยอมทำตามวิธีนี้ หรือกลัวว่าที่เห็นในสมาธิ อาจเป็นการเอานิมิตมาหลอกตัวเอง ก็เลื่อนสู่วิธีต่อไป"** (คือท่านแนะนำข้อต่อไปว่า) **"พิสูจน์ด้วยชีวิต ตั้งแต่เกิดมาคราวนี้ คนที่อยู่ ยังไม่เคยมีใครตาย ดังนั้น จะรู้ว่าเกิดหรือไม่ ต้องพิสูจน์ด้วยการตายของใครของคนนั้น แต่วิธีนี้ไม่ปรากฏว่ามีใครกล้าทดลอง"**

(พระเทพเวที [ประยุทธ์ ปยุตฺโต] พุทธธรรม :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๓๒, หน้า ๑๙๙)

ฉวยว่า บังเอิญมี หรือไม่บังเอิญ แต่ว่ามีคนทดลองตามวิธีนี้จริง จะเกิดผลดีอย่างไรขึ้นมา และ**ผู้แสดงข้อความอย่างนี้จะได้รับผลอย่างไร?**

ตอบว่า **ประการแรก**คือ ถ้าผู้ทดลองยังไม่ได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคล ก็จะต้องตายและต้องเกิดอีก อาจจะได้รู้เห็น (เพราะเข้าถึง) นรกหรือสวรรค์ แต่ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์อีกก็คงไม่ได้เห็นนรกหรือสวรรค์อยู่ดี เหมือนปุถุชนส่วนมากในปัจจุบันนี้ที่ไม่ได้เห็นนรกสวรรค์ เพราะยังมิได้ปฏิบัติธรรมที่ถึงขั้นจะพอเห็นได้ และที่สำคัญคือผู้ที่ฆ่าตัวตายนั้นโดยทั่วไปน่าจะต้องไปทุคติ เพราะเป็นปาณาติบาต

ประการที่สอง ผู้ที่แนะนำวิธีปฏิบัติที่วิปริตเช่นนั้น ถ้าเป็นพระภิกษุด้วยแล้ว ย่อมจะเป็นเรื่องที่อันตรายยิ่งขึ้นไปอีก เพราะมีพระวินัยพุทธบัญญัติเกี่ยวกับ **“การพรรณนาคุณความตายด้วยการเขียนหนังสือ”** และถ้าครบองค์ของปาณาติบาตด้วยแล้ว **ย่อมมีโทษหนักถึงอาบัติปาราชิก** (ข้อที่ ๓) ชื่อ **“มนุสฺสวิคฺคห”** เพราะการมีเจตนาเขียนข้อความพรรณนาคุณความตายเพื่อพิสูจน์ให้รู้เรื่องนรกสวรรค์อย่างนี้ อาจนับเป็นการจงใจให้มนุษย์ฆ่าตัวตายด้วย เท่ากับมีเจตนาฆ่ามนุษย์ แล้วเมื่อมีผู้ทำตามโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ พากันไปฆ่าตัวตายเพื่อต้องการพิสูจน์นรกสวรรค์ตามอย่างข้อความนั้นจริงๆ ผู้ที่แนะนำและผู้ร่วมมือการเขียนหนังสือนั้นอาจจะไม่พ้นโทษตามพระวินัยพุทธบัญญัติ ดังที่ปรากฏคำอธิบายข้อความวิธีการชักชวนให้ฆ่าตัวตายในพระวินัยปิฎกและอรรถกถา ดังต่อไปนี้

๑) ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ตติยปาราชิก มีข้อความแสดงการพรรณนาคุณของการตายด้วยการเขียนหนังสือ ว่า.

> ที่ชื่อว่า **พรรณนาด้วยหนังสือ** ได้แก่ ภิกษุเขียนหนังสือไว้ว่า “ผู้ใดตายด้วยประการอย่างนี้ ผู้นั้นจะได้ทรัพย์ ได้ยศ หรือไปสวรรค์ ดังนี้, ภิกษุผู้เขียนต้องอาบัติทุกกฏ ทุกๆ ตัวอักษร. ผู้ใดผู้หนึ่งเห็นหนังสือแล้วคิดว่า

"เราจักตาย" แล้วยังทุกขเวทนาให้เกิด. ภิกษุผู้เขียนต้องอาบัติถุลลัจจัย. **(ถ้า) เขาตาย ภิกษุผู้เขียนต้องอาบัติปาราชิก.**

๒) ในอรรถกถาตติยปราชิกนั้น ขยายความออกไปอีกว่า

ในการพรรณนาด้วยการเขียนข้อความ มีวินิจฉัยดังนี้. คำว่า เลขํ ฉินฺทติ มีอธิบายความว่า ภิกษุเขียนหนังสือลง (จาลึกอักษรลงไป) ที่ใบไม้ หรือที่ใบลานว่า "ผู้ใดใช้ศัสตราฆ่าตัวตาย หรือกระโดดเหวตาย หรือตายด้วยอุบายอย่างอื่น มีการกระโดดเข้ากองไฟ และกระโดดน้ำตาย เป็นต้น ผู้นั้นจะได้สิ่งนี้ หรือว่า เป็นความชอบของผู้นั้น. **แม้ในการเขียนหนังสือที่ไม่เจาะจงนี้ ก็พึงทราบว่าเป็นอาบัติทุกกฏ ถุลลัจจัยและปาราชิก โดยนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล.**

แต่เมื่อภิกษุเขียนหนังสือเจาะจงตัว เขียนเจาะจงถึงผู้ใด เมื่อผู้นั้นตายไป ย่อมเป็นปาราชิก. เมื่อเขียนเจาะจงหลายคน เป็นปาณาติบาตตามจำนวนคนที่ตายไป เป็นอนันตริยกรรมเพราะมารดาบิดาตาย. แม้หนังสือ**ที่เขียนไม่เจาะจงก็เหมือนกัน.** เมื่อภิกษุเกิดความเดือดร้อนขึ้นว่า "คนจะตายกันมาก" จึงเผาใบลานนั้นเสีย หรือลบข้อความนั้นเสีย จึงพ้นได้.

ถ้าใบลานนั้นเป็นของผู้อื่น ภิกษุเขียนเจาะจงหรือไม่เจาะจงก็ตาม (ลบออกข้อความออก) วางไว้ในที่ที่ตนถือเอามาแล้ว ย่อมพ้นได้. ถ้าใบลานนั้นซื้อเขามา

เธอคืนใบลานแก่เจ้าของใบลาน และเอาเงินคืนมาได้จึงจะพ้น. **ก็ภิกษุหลายรูปมีอัธยาศัยร่วมกันว่า “พวกเราจะเขียนหนังสือพรรณนาคุณความตาย”** ดังนี้ **รูปหนึ่งขึ้นต้นตาลตัดใบตาล, รูปหนึ่งนำมา, รูปหนึ่งทำให้เป็นใบลาน, รูปหนึ่งเขียน ถ้าเป็นการเขียนด้วยใบลานก็เอาเขม่าทา ครั้นทาแล้ว จัดใบลานเข้าเป็นผูก เธอทั้งหมดนำไปวางไว้ที่สภา หรือร้านตลาด หรือที่ๆ ผู้คนจำนวนมากแตกตื่นมาประชุมกันดูหนังสือ. ประชาชนอ่านหนังสือนั้นแล้ว ถ้ามีคนตายคนเดียว ภิกษุทั้งหมดต้องอาบัติปาราชิก ถ้าตายไปมากคนก็มีนัยเดียวกันแล.**

แต่เมื่อเกิดความเดือดร้อนขึ้น ถ้าภิกษุเหล่านั้นเอาใบลานนั้นเก็บไว้ในหีบ และมีคนอื่นพบเห็นใบลานนั้นแล้วนำออกแสดงแก่ประชาชนจำนวนมากอีก, เธอทั้งหมดก็จะไม่รอดตัวเลย. นอกจาก (เก็บใน) หีบ, ถ้าแม้นพวกเธอเหวี่ยงใบลานนั้นลงไป, หรือล้างใบลานในแม่น้ำหรือทะเลเสีย หั่นเป็นท่อนๆ หรือเผาไฟเสียก็ยังไม่รอดตัว ตราบเท่าที่ตัวหนังสือที่ล้างไม่หมดดีหรือเผาไฟไม่หมด ตัวอักษรที่ใบลานยังปรากฏอยู่. แต่เมื่อทำโดยประการที่ อักษรทั้งหลายไม่ปรากฏเลยจึงจะรอดตัวแล.

ความเสี่ยงต่ออันตรายอย่างนี้ อาจเกิดขึ้นได้เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้เพียงศึกษาจากคัมภีร์ มีปัญญามาก แต่ขาดการศึกษาในภาคปฏิบัติในระดับ**อธิศีล** (ศีลอันยิ่ง) **อธิจิต** (จิตอันยิ่ง) **อธิปัญญา** คือ

ปัญญาอันยิ่งที่ลึกซึ้งเพียงพอที่จะเข้าใจและมองเห็น **“อนัตตา”** ตามหลักที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสประทานไว้แล้วว่า **ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา** (สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา จึงปล่อยให้ความคิดแล่นเลยไปจนถึงขั้นเป็น **“อนัตตาตกขอบ”** คือเห็นว่าง เห็นขาดสูญ เห็นไม่มี ดังที่พระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ได้แสดงไว้ว่า

> **“อีกพวกหนึ่งมีสติปัญญามากเกินไป เอาอนัตตานุปัสสนา สุญญตานุปัสสนา เป็นอารมณ์เกินไป จนเกิดอนัตตสัญญา สุญญตสัญญา เห็นไม่มีตนไม่มีตัว เห็นสูญว่างเปล่า ถือความว่างเปล่า ความสูญเข้ามาเป็นอารมณ์ เข้าใจว่าความว่าง ความสูญเป็นพระนิพพาน ตกลงพวกนี้เอาอวิชชาเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง”**

การเห็น **อนัตตาสูญเปล่า** คือ เข้าใจว่า **ความว่าง ความสูญเป็นพระนิพพาน** นี้ เมื่อหนักเข้าอาจเป็น **“มิจฉาทิฏฐิ”** ถึงขั้นที่พระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ได้แสดงไว้ว่า **“กลายเป็นภายนอก** (พวกนอกศาสนา) **ไปเสียไม่รู้ตัว อย่างนี้นับด้วยร้อยด้วยพันไม่ถ้วน ผู้ศึกษาธรรมในพระศาสนาควรตรึกตรองให้มาก อย่าให้พลาด อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ของเล่น ถ้าดีก็ตรงพระนิพพานทีเดียว ถ้าพลาดท่าก็ตกโลกันต์เลยทีเดียว”**

อนึ่ง ข้อความที่ว่า “อริยสัจ ๔ โดยปรมัตถ์ ว่างจากบุคคลอันเป็นสมมติบัญญัติเหล่านี้ คือ ผู้เสวย ผู้ทำ ผู้ดับแล้ว และผู้ดำเนิน เป็นต้น” ที่พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า

“ความจริง **ทุกข์**เท่านั้น **มีอยู่** แต่ใครๆ **ผู้ถึงทุกข์ไม่มี**
กิริยา (การกระทำ) **มีอยู่** แต่**ผู้กระทำไม่มี,**
ความดับ (พระนิพพาน) มีอยู่ แต่คน**ผู้ดับ**แล้ว **ไม่มี**
มรรค (ทาง) **มีอยู่** แต่คน**ผู้ดำเนินไม่มี.”**

เป็นการกล่าวเพื่อแสดงความหมายว่า **“สิ่งหนึ่งว่างจากอีกสิ่งหนึ่ง”** มิได้หมายความว่า **“ทั้งสองสิ่งนั้นไม่มี”** แต่มีบางท่านมักนำข้อความนี้มาอ้างเพื่อสนับสนุนความคิดเห็นแบบ **“ขาดสูญ”** ของตนบ่อยครั้ง

ความจริงข้อความในคาถานี้เป็นข้อความที่โบราณจารย์กล่าวแสดงหลักการใช้ภาษา ๒ อย่าง คือ **ภาษาทางปรมัตถ์** และ **ภาษาทางสมมติบัญญัติ** โดยท่านยกตัวอย่างว่า “ในอริยสัจ ๔ นั้น เมื่อกล่าวโดยภาษาปรมัตถ์ล้วนๆ แล้ว จึงไม่มีบุคคลใดๆ อันเป็นถ้อยคำในระดับสมมติ” นั้นเอง (โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ในบทที่ ๖ ข้อที่ ๗ ประกอบด้วย)

อนึ่ง แม้การเห็นสังขารเป็นอนัตตาโดยเว้นโยนิโสมนสิการ ยังอาจกลายเป็นนัตถิกทิฏฐิ (มิจฉาทิฏฐิที่เห็นผิดไปว่า ผลบุญผลบาปไม่มี มารดาบิดาไม่มี) ไปได้ และคงไม่ต้องกล่าวถึงโทษจากการเห็นอสังขตธรรม คือพระนิพพาน เป็นอนัตตาโดยเว้นโยนิโสมนสิการอีกว่าจะมีโทษเพียงใด เรื่อง “การเห็นสังขารเป็นอนัตตา โดยเว้นโยนิโสมนสิการแล้วอาจกลายเป็นนัตถิกทิฏฐิ” นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ได้ทรงแสดงไว้ในหนังสือธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิปทาที่ใช้เป็นหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก จัดพิมพ์โดยมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า ๒๒-๒๔ มีข้อความว่า

“การพิจารณาเห็นสังขารเป็นอนัตตา เว้นโยนิโสมนสิการ อาจกลายเป็นนัตถิกทิฏฐิไปก็ได้. คนอันทิฏฐิอย่างนี้เข้าครอบแล้ว ย่อมเห็นผลบุญผลบาปว่าไม่มี ย่อมเห็นว่ามารดาบิดาไม่มี โดยอธิบายว่าเป็นแต่สมมติทั้งนั้น ทิฏฐิอย่างนี้ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ท่านจัดเป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างดิ่ง ยากที่จะถอนขึ้น. **ความเห็นอนัตตาพึงปรารถนาโยนิโสมนสิการกำกับ จะได้กำหนดรู้สัจจะทั้ง ๒ คือ สมมติสัจจะ จริงโดยสมมติ** เช่นสังขารผู้ให้เกิดชายสมมติว่าบิดา หญิงสมมติว่ามารดา เป็นต้น ย่อมเป็นจริงโดยสมมติ เช่นเดียวกับรถและเรือน จะพึงคัดค้านมิได้ **ปรมัตถสัจจะ จริงโดยปรมัตถะ** คืออรรถอันลึก เช่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นต้น กระจายให้ละเอียดออกไปได้อีกเพียงใด ยิ่งลึกดีเพียงนั้น ย่อมเป็นจริงโดยปรมัตถะ มารดาก็ดี บิดาก็ดี ย่อมเป็นผู้อันธรรมดาควบคุม ขันธ์หรือธาตุนั้นๆ แต่งขึ้น เหมือนรถหรือเรือนอันนายช่างควบคุมสัมภาระนั้นๆ ปรุงขึ้น จะพึงปฏิเสธขันธ์หรือธาตุเท่ากับสัมภาระเครื่องปรุงเสียมิได้. การกำหนดรู้ถึงปรมัตถสัจจะ เป็นความรู้ละเอียด ดุจรู้จักสัมภาระแห่งรถหรือแห่งเรือน รู้ละเอียดย่อมดีกว่า รู้เผินๆ อยู่เอง. กำหนดรู้สัจจะทั้ง ๒ นี้แล้ว จะได้ไม่เอามาค้านกัน จะได้สันนิษฐานว่าเป็นแต่ลึกกว่ากัน. แม้เพ่งในทางปรมัตถะ สังขารทั้งหลายก็ย่อมเป็นต่างๆ กัน ดีบ้าง เลวบ้าง ย่อมเป็นไปตามกฎแห่งธรรมดา กล่าวคือ กรรมย่อม

อำนวยผลให้เป็นเช่นนั้น เข้าใจอย่างนี้แล้ว จะได้ไม่แล่นออกจากทางไปตกหล่ม คือมิจฉาทิฏฐิ.

อนึ่ง จะได้ละทิฏฐิมานะคือความถือผิดและความถือตัวและกิเลสอย่างอื่น อันเนื่องมาจากการถือเราถือเขา ถือก๊กถือพวก. ความเห็นอนัตตาเป็นไปด้วยอาการอย่างนี้ จึงยังประโยชน์ให้สำเร็จ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมปรากฏแก่ผู้พิจารณาเห็นโดยแยบคาย. ในคาถาแสดงไตรลักษณ์นี้เอง ท่านกล่าวว่า ย่อมเห็นด้วยปัญญา หมายความอย่างเดียวกัน.

ผู้พิจารณามาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยอาการดังกล่าวแล้ว ย่อมหน่ายในทุกขขันธ์ ไม่เพลิดเพลินหมกหมุ่นในสังขารอันยั่วยวนเสน่หา. บาลีอนัตตลักขณสูตร แจกทุกขขันธ์ออกเป็นขันธ์ ๕ ว่า "อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายแม้ในรูป ย่อมหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมหน่ายแม้ในวิญญาณ" ความหน่ายนั้นเรียกนิพพิทา เกิดด้วยปัญญา จัดเป็นนิพพิทาญาณ ย่อมเป็นทางคือปฏิปทาแห่งวิสุทธิ"

ข้อความที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรจนานี้ เป็นข้อเตือนใจอย่างดีแก่ผู้มักยึดถือและคล้อยตามความเห็นจำพวกนิยมความขาดสูญ (อนัตตาตกขอบ) ได้เป็นอย่างดี ความเห็น

จำพวกนิยมความขาดสูญอย่างผิดๆ นี้ น่าจะเคยมีมาแล้ว แม้ในปัจจุบันนี้ก็มีข้อความที่มักแสดงว่า

> “**ที่เราทำกรรมและรับผลกรรมกันอยู่ทุกวันนี้ ก็ทำและรับผลกรรมกันอยู่โดยไม่ต้องมีตัวผู้ทำกรรม และไม่มีคนรับกรรมอยู่แล้ว** ในสิ่งทั้งหลายที่ประชุมกันอยู่และดำเนินไป เป็นกระบวนธรรมนั้น ต้องพิจารณาในแง่ที่ว่ามีอะไรบ้างเข้าไปเป็นปัจจัย อะไรไปสัมพันธ์กับอะไร แล้วมีผลอะไรเกิดขึ้นในกระบวนธรรมนั้น ทำให้กระบวนธรรมนั้นผันแปรเป็นไปอย่างไรๆ เมื่อมีเหตุที่เรียกว่าการกระทำเกิดขึ้นเป็นปัจจัยแล้ว ก็ย่อมมีผลที่เรียกว่าวิบากเกิดขึ้นในกระบวนธรรมนั้นเอง **เรียกว่ามีการกระทำ และมีผลการกระทำเกิดขึ้น โดยไม่ต้องมีเจ้าของกรรมมาเป็นผู้ทำกรรม และเป็นผู้รับผลกรรมนั้นอีกชั้นหนึ่ง**”

*(พระธรรมปิฎก [ประยุทธ์ ปยุตฺโต] , **ไตรลักษณ์***
สำนักพิมพ์ธรรมสภา , พ.ศ.๒๕๔๑, หน้า ๑๙๕)

ข้อความดังกล่าวนี้ เป็นการใช้ถ้อยคำปะปนกัน จนอาจทำให้ผู้อ่านเข้าใจไปได้ว่า “**บุคคลผู้ทำกรรมอันเป็นสมมติบัญญัติไม่มี**” ซึ่งถ้ามีผู้อ่านเข้าใจหรือคล้อยตามไปว่า **“บุคคลผู้ทำดีทำชั่วไม่มี”** เป็นต้นแล้ว อาจกลายเป็นการเสนอ **“นัตถิกทิฏฐิ”** ความเห็นแบบ **“ขาดสูญ”** อันเป็นความเห็นผิดที่ขัดแย้งกับพระพุทธพจน์ ในอปัณณกสูตร พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ว่า

[๑๐๖] ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์สองพวกนั้น สมณพราหมณ์ที่มีวาทะอย่างนี้มีความเห็นอย่างนี้ว่า “ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี อุปปาติกสัตว์ (เทวดาเป็นต้น) ไม่มี สมณ--พราหมณ์ที่ไปโดยชอบ ปฏิบัติโดยชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งชัด ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้รู้ทั่ว ไม่มีในโลกดังนี้” เป็นอันหวังข้อนี้ได้ คือ จักเว้นกุศลธรรม ๓ ประการนี้ คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต จักสมาทานอกุศลธรรม ๓ ประการนี้ คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต แล้วประพฤติ.

ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่เห็นโทษความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งอกุศลธรรม ไม่เห็นอานิสงส์ในเนกขัมมะ อันเป็นคุณฝ่ายขาวแห่งกุศลธรรม.

ก็โลกหน้ามีอยู่จริง ความเห็นของผู้นั้นว่า “โลกหน้าไม่มี” ความเห็นของเขานั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิ.

ก็โลกหน้ามีอยู่จริง แต่เขาดำริว่า “โลกหน้าไม่มี” ความดำริของเขานั้นเป็นมิจฉาสังกัปปะ.

ก็โลกหน้ามีอยู่จริง แต่เขากล่าววาจาว่า “โลกหน้าไม่มี” วาจาของเขานั้นเป็นมิจฉาวาจา.

ก็โลกหน้ามีอยู่จริง เขากล่าวว่า “โลกหน้าไม่มี” ผู้นี้ย่อมทำตนเป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์ผู้รู้แจ้งโลกหน้า.

ก็โลกหน้ามีอยู่จริง เขายังผู้อื่นให้เข้าใจว่า “โลกหน้าไม่มี” การให้ผู้อื่นเข้าใจของเขานั้นเป็นการให้เข้าใจผิดโดยไม่ชอบธรรม และเขายังจะยกตนข่มผู้อื่นด้วยการให้ผู้อื่นเข้าใจผิด โดยไม่ชอบธรรมนั้นด้วย.

เขาละคุณ คือเป็นคนมีศีลแล้ว ตั้งไว้เฉพาะแต่โทษ คือความเป็นคนทุศีลไว้ก่อนเทียว ด้วยประการฉะนี้.

อกุศลธรรมอันเลวทรามหลายอย่างเหล่านี้ คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา ความเป็นข้าศึกต่อพระอริยะ การให้ผู้อื่นเข้าใจผิดโดยไม่ชอบธรรม การยกตน การข่มผู้อื่น ย่อมมี เพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

อปัณณกธรรมที่ถือไว้ชั่ว

[๑๐๗] ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ในลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น บุรุษผู้รู้แจ้งย่อมเห็นตระหนักชัดว่า ถ้าโลกหน้าไม่มี เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านบุรุษบุคคลนี้เมื่อตายไป จักทำตนให้สวัสดีได้ ถ้าโลกหน้ามี เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านบุรุษบุคคลนี้เมื่อตายไป จักเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก.

อนึ่ง โลกหน้าอย่าได้มีจริง คำของท่านสมณ--พราหมณ์เหล่านั้น จงเป็นคำจริง เมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านบุรุษบุคคลนี้ เป็นผู้อันวิญญูชนติเตียนได้ในปัจจุบันว่า **เป็นบุรุษบุคคลทุศีล เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นนัตถิกวาท.**

ถ้าโลกหน้ามีจริง ความยึดถือของท่านบุรุษบุคคลนี้ปราชัยในโลกทั้งสอง คือในปัจจุบัน ถูกวิญญูชนติเตียน เมื่อตายไป จักเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ด้วยประการฉะนี้. อปัณณกธรรมนี้ ที่ผู้นั้นถือไว้ชั่ว สมาทานชั่ว ย่อมแผ่ไปโดยส่วนเดียว **ย่อมละเหตุแห่งกุศลเสีย** ด้วยประการฉะนี้.

[๑๐๘] ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ในลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า ทานที่บุคคลให้แล้ว มีผล ฯลฯ สมณพราหมณ์ที่ไปโดยชอบ ปฏิบัติชอบ ทำโลกนี้และโลกหน้าให้ชัดแจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง. แล้วประกาศให้รู้ทั่ว มีอยู่ในโลก สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นอันหวังข้อนี้ได้ คือจักเว้นอกุศลธรรมทั้ง ๓ คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต จักสมาทานกุศลธรรมทั้ง ๓ คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต แล้วประพฤติ

ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นโทษความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งอกุศลธรรม เห็นอานิสงส์ในเนกขัมมะอันเป็นฝ่ายขาวแห่งกุศลธรรม.

ก็โลกหน้ามีอยู่จริง ความเห็นของผู้นั้นว่า "โลกหน้ามีอยู่" ความเห็นของเขานั้นเป็นความเห็นชอบ.

ก็โลกหน้ามีจริง เขาดำริว่า "โลกหน้ามีจริง" ความดำริของเขานั้นเป็นความดำริชอบ.

ก็โลกหน้ามีจริง เขากล่าวว่า "โลกหน้ามีจริง" วาจาของเขานั้นเป็นวาจาชอบ.

ก็โลกหน้ามีจริง เขากล่าวว่า "โลกหน้ามีจริง" ชื่อว่าไม่ทำตนเป็นข้าศึกต่อพระอรหันต์ ผู้รู้แจ้งโลกหน้า.

ก็โลกหน้ามีจริง เขาให้ผู้อื่นเข้าใจว่า "โลกหน้ามีจริง" การให้ผู้อื่นเข้าใจของเขานั้น เป็นการให้ผู้อื่นเข้าใจโดยสัทธรรม และเขาย่อมไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยการที่ให้ผู้อื่นเข้าใจโดยสัทธรรมนั้นด้วย. เขาละโทษคือความเป็นคนทุศีล ตั้งไว้เฉพาะแต่คุณ คือความเป็นคนมีศีลไว้ก่อนเทียว ด้วยประการฉะนี้.

กุศลธรรมเป็นอเนกเหล่านี้ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา ความไม่เป็นข้าศึกต่อพระอริยะ การให้ผู้อื่นเข้าใจโดยสัทธรรม การไม่ยกตน การไม่ข่มผู้อื่น ย่อมมีเพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ด้วยประการฉะนี้.

๗. สักกายทิฏฐิ มีโทษอยู่ แต่เบากว่าความเห็นว่า "ไม่มี" หรือ "ขาดสูญ"

สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตาในขันธ์ ๕) คือ อุปาทานในขันธ์ ๕ ขันธ์ๆ ละ ๔ หมวด คือ เห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ๑ เห็นอัตตามีรูป ๑ เห็นรูปในอัตตา ๑ เห็นอัตตาในรูป ๑ (และในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แบบเดียวกัน)

สักกายทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้นได้กับปุถุชนทุกจำพวก นับตั้งแต่ผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาทั่วไปจนถึงโสดาปัตติมรรค (จะละได้เด็ดขาด เมื่อปฏิบัติถึงโสดาปัตติมรรค) และในฐานะที่เป็นปุถุชนผู้ยังละสังโยชน์กิเลสเครื่องร้อยรัดให้ติดอยู่กับโลกยังไม่ได้โดยเด็ดขาด **จึงไม่มีใครอาจยกตนข่มท่าน หรือกล่าวแสดงความเห็นอันเป็นการตำหนิติเตียนผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติมรรคด้วยกัน เพื่อให้ใครๆ เห็นว่าตนวิเศษกว่าผู้อื่นเลย เพราะปุถุชนนั้นถ้าเผลอสติเมื่อใด ก็อาจยึดถือมั่นในสักกายทิฏฐิได้เมื่อนั้น**

อนึ่ง ในกรณีของบุคคลที่มักแสดงความรู้ในทำนองว่า ตนไม่มีความยึดติดในอัตตา หรือปฏิเสธอัตตาโดยประการทั้งปวงนั้น ในทางตรงกันข้ามอาจกลายเป็นผู้มีวาทะว่า **"ไม่มี"** หรือ **"นัตถิกทิฏฐิ"** ซึ่งจะกลับเป็นมิจฉาทิฏฐิที่มีโทษมากกว่าเสียอีก ดังที่ในอรรถกถาขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ท่านกล่าวว่า **"ทิฏฐิทุกจำพวกล้วนมีโทษทั้งสิ้น แต่มิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างคือ อเหตุกทิฏฐิ อกิริยทิฏฐิ และนัตถิกทิฏฐิ นี้มีโทษมากกว่า"** เพราะมิจฉาทิฏฐิทั้ง ๓ อย่างนี้ อาจมีความเห็นว่า **"กรรมและผลของกรรมไม่มี, คุณบิดา-มารดาไม่มี, ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล, โลกนี้โลกหน้าไม่มี, คนตายแล้วเป็นอันสูญสิ้นหมดไป"** เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **"พวกอุจเฉททิฏฐิ"** ท่านบอกว่า **"กรรมบถขาดเพราะมิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนี้เท่านั้น"** และถ้าใครรับฟังแล้ว

ถือตามความเห็นเหล่านี้ ย่อมมีโทษมาก เพราะความเห็นผิดจำพวกเหล่านี้ทำสัตว์โลกให้ต้องตกไปในอบายภูมิ อาจอำนวยผลเป็นวิบากถึงขั้นไปตกโลกันตนรกได้.

ดังที่กล่าวแล้วว่า **“มิจฉาทิฏฐิที่มีโทษมาก จะอยู่ในกลุ่มนิยต--มิจฉาทิฏฐิจำพวกที่เห็นขาดสูญ** (อุจเฉททิฏฐิ) **นั้นเอง เพราะนำไปสู่อบายภูมิโดยส่วนเดียว”** เท่านั้น **ส่วนสักกายทิฏฐิ** ที่แม้เป็นความเห็นผิดก็เป็นเพียงความเห็นวิปริตที่มีได้เป็นได้ในปุถุชนทุกจำพวกอยู่แล้ว เพราะปุถุชนยังมีอุปาทานอยู่ ยังมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์เบื้องต่ำอันมีสักกายทิฏฐินี้ให้หมดไปเท่านั้น

๘. การละสักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตา) **จบลงเพียงแค่ขันธ์ ๕ เท่านั้น.**

สักกายทิฏฐิ ๒๐ อย่าง ที่มีโทษเบากว่ามิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนั้น เพราะไม่ห้ามสวรรค์ ถ้าเป็นกรรมวาที คือเชื่อกรรมด้วยแล้ว ยังสามารถไปสวรรค์ได้ คงห้ามแต่มรรคผลเท่านั้น และเมื่อละสักกายทิฏฐิสังโยชน์นี้ได้ ก็สามารถทำโสดาปัตติมรรคให้เกิดและเจริญขึ้นได้แล

จึงเป็นอันว่าสักกายทิฏฐิเหล่านี้ จัดเป็นความเห็นวิปริตที่มีอยู่ในปุถุชนทั่วไป เพราะยังละสังโยชน์เบื้องต่ำไม่ได้ ตราบใดที่ยังไม่บรรลุมรรคผลเป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว จึงไม่ควรประมาท ยังมีโอกาสไปสู่อบายภูมิได้เสมอ และแม้ยังเป็นปุถุชนอยู่แล้วไม่ประมาท ก็ย่อมมีโอกาสที่จะไปสวรรค์ และทำความดีสูงขึ้นไปจนบรรลุมรรคผลได้ โดยไม่ต้องลังเลสงสัย.

ในการละสักกายทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ข้อ ๑๒๖ ว่า

ภิกษุถามว่า : ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สักกายทิฐิจะไม่มีได้อย่าง-ไร

พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า : ดูกรภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ฝึกดีแล้วในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ฝึกดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมไม่เล็งเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอัตตาว่ามีรูปบ้าง ไม่เล็งเห็นรูปในอัตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอัตตาในรูปบ้าง (เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณก็เหมือนกัน) ดูกรภิกษุ อย่างนี้แล สักกายทิฐิจึงไม่มี.

จะเห็นว่า ในพระพุทธดำรัสนี้ มิได้ทรงแสดงวิธีการละสักกายทิฏฐิ โดยให้เล็งเห็นว่า “พระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรมเป็นอนัตตา” หรือแม้ที่ตรัสว่า “การไม่เล็งเห็นพระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรมเป็นอัตตา” ก็ไม่ปรากฏเลย เพราะเหตุที่พระนิพพานมิได้เป็นเหตุแห่งสักกายทิฏฐิหรืออุปาทาน เหมือนอย่างขันธ์ ๕ นั่นเอง

แต่พระพุทธดำรัสนี้ ทรงแสดงวิธีการละสักกายทิฏฐิ คือความเห็นผิดในขันธ์ ๕ เป็นต้นว่า **“รูปเป็นอัตตา”** หรือเห็นว่า **“มีอัตตาในรูป”** เสียด้วยวิธีการกลับความเห็นเสียใหม่ คือ **“ไม่เล็งเห็นอัตตาว่ามี รูปบ้าง ไม่เล็งเห็นรูปในอัตตาบ้าง”** และเมื่อทำได้ดังนี้แล้วก็เป็นอันพอเพียงเพื่อการละสักกายทิฏฐิ มิได้แสดงมากไปกว่านี้ ดังนั้น การละสักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตา) จึงจบลงเพียงแค่ขันธ์ ๕ เท่านั้น.

๙. ผู้มีอัตตาเป็นที่พึ่งแล้วเห็นอนัตตาได้ชัดเจน ย่อมละโสกะและปริเทวะเสียได้

เพราะเหตุที่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงลักษณะของอัตตาไว้ ฉะนั้น เราจึงสามารถทราบลักษณะของอัตตา จากข้อความในพระสูตรต่างๆ เช่น อนัตตลักขณสูตร โปฏฐปาทสูตร เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะที่พอสรุปได้ว่า **สิ่งที่เป็นอัตตาต้องมีลักษณะคงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ หรือไม่เป็นทุกข์นั่นเอง จึงเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก เป็นคติ ฯลฯ** ได้อย่างแท้จริง และลักษณะดังกล่าวนี้ไม่สามารถค้นหาได้ในสังขารธรรมทั้งปวงที่มีอยู่ในโลกนี้ แต่ลักษณะดังกล่าวนี้มีอยู่เฉพาะในพระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรมเท่านั้น และเมื่อบุคคลใดๆ ก็ตาม แม้ยังเป็นปุถุชนอยู่ **ถ้าได้ปฏิบัติตามพระพุทธดำรัสด้วยการมีอัตตา (คือพระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรม) ดังกล่าวนี้ เป็นที่พึ่ง เมื่อเล็งเห็นว่า “ขันธ์ ๕ มีรูปเป็นต้น เป็นอนัตตา” แล้ว ย่อมจะสามารถละกิเลสเหตุแห่งโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสได้** ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอัตตทีปสูตร ว่า

> ดูกรภิกษุทั้งหลาย **เมื่อเธอทั้งหลายจะมีอัตตาเป็นที่พึ่ง มีอัตตาเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่** จะพึงพิจารณาโดยแยบคายว่า โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส มีกำเนิดมาอย่างไร เกิดมาจากอะไร? ดูกรภิกษุ ทั้งหลาย ก็โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส มีกำเนิดมาอย่างไร เกิดมาจากอะไร?
>
> ดูกรภิกษุทั้งหลาย **ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของ**

พระอริยเจ้า ไม่ได้รับแนะนำในอริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ๑, ย่อมเห็นอัตตามีรูป ๑, ย่อมเห็นรูปในอัตตา ๑, ย่อมเห็นอัตตาในรูป ๑ ดังนี้ รูปนั้นของเขาย่อมแปรไป ย่อมเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะรูปแปรไป และเป็นอื่นไป. (เวทนา…สัญญา…สังขาร…วิญญาณ ก็เหมือนกัน).

[๘๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุรู้ว่า **"รูปไม่เที่ยง แปรปรวนไป คลายไป ดับไป" เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า "รูปในกาลก่อนและรูปทั้งมวลในบัดนี้ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา" ดังนี้ ย่อมละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้ จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้มีปกติอยู่เป็นสุข เราเรียกว่า "เป็นผู้นิพพานแล้วด้วยองค์** (คือการละกิเลส) **นั้นๆ".** (เวทนา…สัญญา…สังขาร…วิญญาณ ก็เหมือนกัน).

สรุป

สักกายทิฏฐิ คือความเห็นว่าเป็นอัตตาในขันธ์ ๕ จัดเป็นความเห็น วิปริตที่มีอยู่ในปุถุชนทั่วไป ไม่เว้นแม้ในบุคคลที่ตั้งทิฏฐิว่า **“ขาดสูญ”** ว่า **“ไม่มี”** และว่า **“ไม่เป็นอันทำ”** ซึ่งเป็นมิจฉาทิฏฐิโดยส่วนเดียว แต่สักกายทิฏฐิยังมีโทษเบากว่ามิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนั้น แม้กระนั้น ผู้ศึกษาสัมมาปฏิบัติทุกคนที่ยังเป็นปุถุชนอยู่ ก็ไม่ควรประมาท เพราะตราบใดที่ตนยังละสังโยชน์เบื้องต่ำมีสักกายทิฏฐิเป็นต้นไม่ได้โดยเด็ดขาดแล้ว ก็ยังต้องอบรม สติให้พิจารณาเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามที่เป็นจริงอยู่ตราบนั้น ดังที่ **พระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ท่านกล่าวว่า**

> “อีกพวกหนึ่งมีสติปัญญามากเกินไป เอาอนัตตานุ--ปัสสนา สุญญตานุปัสสนา เป็นอารมณ์เกินไป จนเกิด อนัตต-สัญญา สุญญตสัญญา เห็นไม่มีตนไม่มีตัว เห็นสูญ ว่าง-เปล่า ถือความว่างเปล่า ความสูญเข้ามาเป็นอารมณ์ **เข้าใจว่า ความ ว่าง ความสูญ เป็นพระนิพพาน ตกลงพวกนี้เอาอวิชชา เป็นสรณะเป็นที่พึ่ง ความสูญ ความไม่มีนั้นเองเป็นตัวอวิชชา จึงชื่อว่าเอาตัวอวิชชาเป็นที่พึ่ง เป็นตัวโมฆปุริโส บุรุษเปล่าแท้ เป็นตัวอกตัญญู ขาดจากคุณพระรัตนตรัย คุณบิดา-มารดา คุณครูบาอาจารย์ คุณพระราชามหาอำมาตย์ ไม่มีในตน คนเหล่านี้จะเห็นว่าตายสูญหรือตายเกิดก็ตาม ก็คงตกอยู่ ในพวกมิจฉาทิฏฐิ จะทำคุณความดีแก่ตนไม่ได้อีกแล้ว** ฯลฯ ผู้ศึกษาธรรมในพระศาสนาควรตรึกตรองให้มาก อย่าให้พลาด อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ของเล่น ถ้าดีก็ตรงพระนิพพาน ทีเดียว ถ้าพลาดท่าก็ตกโลกันต์เลยทีเดียว”

ที่พระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ท่านกล่าวว่าไว้ดังนี้ เพราะมักมีผู้สำคัญตนว่ามีสติปัญญามากเกินไป ถือความว่างเปล่า ความสูญ เข้ามาเป็นอารมณ์ เข้าใจว่า ความว่าง ความสูญเป็นพระนิพพาน ตำหนิการปฏิบัติสมาธิ เท่ากับมองข้ามความสำคัญของการปฏิบัติไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิต(สมาธิ)สิกขา และอธิปัญญาสิกขา มัวแต่ยึดมั่นในจินตายมปัญญาที่สำเร็จจากความคิดเห็นคาดเดา มักแนะนำบุคคลอื่นให้เห็นคล้อยตามตน และสำคัญตนว่าเป็นผู้รอบรู้ทั่วถึงคัมภีร์พระไตรปิฎกมากกว่าใคร แต่กลับตำหนิผู้ที่กำลังปฏิบัติตามขั้นตอนและถูกทางตามลำดับวิธีปฏิบัติในไตรสิกขาเป็นต้น ตามที่สมเด็จพระสัมมา--สัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่อเนกสถาน และยังทรงแสดงความสำคัญของการปฏิบัติอันจำเป็นต้องปฏิบัติไปตามขั้นตอน มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยมิต้องผ่านการปฏิบัติ ดังมีพระพุทธพจน์ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตร--นิกาย อัฏฐกนิบาต ข้อ ๑๐๙ ว่า

> ดูกรปหาราทะ **มหาสมุทรลาด ลุ่ม ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่โกรกชันเหมือนเหว ฉันใด ในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรง**
>
> ดูกรปหาราทะ **ข้อที่ในธรรมวินัยนี้มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรงนี้เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์อันไม่เคยมีมา** ประการที่ ๑ ในธรรม--วินัยนี้ ที่ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้วๆ จึงอภิรมย์อยู่.

การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปรียบการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เหมือนมหาสมุทร ที่มีลักษณะลาดลง ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่โกรกชัน เหมือนเหว แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ต้องมีการศึกษาไตรสิกขา ปฏิบัติธุดงค์ ๑๓ เป็นต้น เจริญอนุปัสสนา ๗ มหาวิปัสสนา ๑๘ จำแนกอารมณ์ ๓๘ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ไปตามลำดับ ไม่มีใครสามารถคิดล่วงเลยลำดับไปบรรลุมรรคผลนิพพานได้ กล่าวคือ ไม่มีใครสามารถบรรลุอรหัตผลได้ด้วยเพียงแต่คิดเดา แล้วพูดว่าตนรู้อย่างนั้นอย่างนี้เท่านั้น แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองก็ทรงปฏิบัติบำเพ็ญ อบรมอินทรีย์ สร้างสมบารมีนับภพนับชาติเป็นอเนกมาแล้ว

การวิพากย์วิจารณ์วิธีปฏิบัติของบุคคลอื่น หรือผู้ปฏิบัติอื่นที่ปฏิบัติตามไตรสิกขาเป็นต้น โดยที่ตนเองมิทันได้ปฏิบัติให้รู้จริงในสิ่งที่ตนกำลังวิพากย์วิจารณ์เสียก่อน มุ่งแต่ชี้โทษของผู้อื่นเพื่อให้เขาเห็นความสามารถของตนเป็นสำคัญ มักตำหนิใครๆ ว่า **“ชอบแต่ยึดมั่นถือมั่นอัตตา”** ส่วนตนเองอ้างพระไตรปิฎก (พูดคลุมไปเหมือนดังว่าข้อความนั้นเป็นพระพุทธพจน์) ว่า **“พระนิพพานเป็นอนัตตา”** แต่ไม่สามารถอธิบายได้ว่า **“ความเป็นอนัตตาของพระนิพพานตามทฤษฎีของตน ต่างจากอนัตตาของขันธ์ ๕ อย่างไร”** จนอาจเป็นที่มาของมิจฉาทิฏฐิที่ว่า **“พระนิพพานธาตุขาดสูญ”** ไปด้วย เมื่อไม่รู้จะอธิบายสภาวะอย่างไร จึงมักวกวนอยู่กับเรื่อง **“ความว่าง ความสูญ”** แต่อธิบายไม่ตรงประเด็นของเรื่อง จนตกขอบไปอยู่ในสภาพที่ล่อแหลมต่ออันตรายอย่างยิ่ง เพราะใกล้ต่อมิจฉาทิฏฐิ ผู้ขาดสติปัญญาใคร่ครวญเพื่อรู้ตามโดยชอบจึงอาจกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิบุคคลไปได้โดยง่าย ดังนั้น ผู้ประสงค์จะดำรงตนตามแนวสัมมาปฏิบัติ ไม่ให้ผิดพลาด ไม่ให้เกิดโทษ จึงต้องรู้ให้ชัด ดังนี้คือ

๑) **ขันธ์ ๕** หรือ **ธรรมในภูมิ ๓ ทั้งปวง มีสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์** และ **เป็นอนัตตา เป็นสมุฏฐาน** (เหตุให้เกิด) **ของทิฏฐิ** คือ ความเห็นผิด มีโทษจากน้อยไปจนถึงมากที่สุดตามลำดับดังนี้ คือ

๑.๑) **สักกายทิฏฐิ** มีโทษอยู่ เพราะเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ที่ปุถุชนทุกจำพวก ยังละไม่ได้อย่างเด็ดขาด (ด้วยสมุจเฉทปหาน)

๑.๒) **สัสสตทิฏฐิ** คือ ความยึดถือในขันธ์ ๕ ว่าเป็นอัตตา ก็มีโทษอยู่ **แต่**

๑.๓) **อุจเฉททิฏฐิ** คือ ความยึดถือว่า ไม่มีอัตตา และโลกจักขาดสูญ เป็นต้น มีโทษมากที่สุด แม้กว่าอนันตริยกรรม ๕ อย่าง มีฆ่าบิดา ฆ่ามารดาเป็นต้น

จึงมีพระพุทธพจน์ที่ตรัสไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นใน**อัตตวาทะ ที่นับเนื่องในสักกายทิฏฐิ** และตรัสว่า **"ยังไม่เคยเห็นความยึดถือในอัตตวาทะ** (ความยึดถือในขันธ์ ๕ เป็นต้นว่าเป็นอัตตา) **ที่ยึดถือแล้วจะไม่ทำให้เกิดความโศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เลย"** จากพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ อลคัททูปมสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ข้อ ๒๘๓ ว่า

พระพุทธเจ้า : ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเข้าไปยึดถืออัตตวาทะ เฉพาะที่เมื่อยึดถือแล้ว จะไม่ทำให้เกิดความโศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส. แต่พวกเธอทั้งหลายเห็นความยึดถือในอัตตวาทะ ที่จะไม่ให้เกิดความโศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสนั้นหรือไม่?

ภิกษุ : ยังไม่เห็นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

พระพุทธเจ้า : ดีละ ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็ยังไม่เคยเห็นความยึดถือในอัตตวาทะที่เมื่อยึดถือแล้วจะไม่ทำให้เกิดความโศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสนั้นเลย.

และ พระพุทธพจน์ ทรงแสดงการไม่เข้าไปถือมั่นที่สุด ๒ อย่าง คือ“**ความมีอยู่”** และ **“ความไม่มีอยู่”** ของโลกธรรมในภูมิ ๓ และ**สมมติ--บัญญัติ**ทั้งปวง ซึ่งปุถุชนส่วนมากยึดถือกัน เพราะยังละสักกายทิฏฐิสังโยชน์ไม่ได้ และตรัสว่า “**ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง”** เป็นต้น ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๖ กัจจานโคตตสูตร สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ข้อ ๔๓-๔๔ ว่า

> ดูกรกัจจานะ โลกนี้ โดยมากอาศัยส่วน ๒ อย่าง คือ ความมีอยู่ และความไม่มีอยู่ ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดของโลก ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริงแล้ว ความไม่มีในโลก ย่อมไม่มี, เมื่อบุคคลเห็นความดับของโลก ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริงแล้ว ความมีในโลก ย่อมไม่มี ....
>
> ดูกรกัจจานะ ที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ เป็นส่วนสุดข้อที่ ๑ ที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี เป็นส่วนสุดข้อที่ ๒ ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้ง ๒ นั้น ว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั่นแหละดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้.

๒) ต้องรู้ให้ชัดว่า ธรรมที่เป็น **อัตตาสมมติ** กล่าวคือ สัตว์ บุคคล ชีวะ เป็นต้น และอสังขตบัญญัติคือนิโรธ บัญญัติคือนิพพาน และบัญญัติธรรมทั้งปวงเหล่านี้ไม่มีสภาวะตามที่เป็นจริงโดยปรมัตถ์ เพราะเป็นเพียงการบัญญัติเรียกเท่านั้น.

๓) ต้องรู้ให้ชัดว่า "มีธรรมที่เป็น**อัตตาโดยปรมัตถ์** มีสภาพเที่ยงคงที่ คือพระนิพพานอันเป็นอสังขตธรรม เป็นที่พึ่งอย่างแท้จริง" ดังมีพระพุทธพจน์ที่ตรัส**ให้ภิกษุมีอัตตาเป็นพึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง** เป็นต้น ดังนี้

> "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย **จงเป็นผู้มีอัตตาเป็นที่พึ่ง มีอัตตาเป็นสรณะ** ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ **จงเป็นผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ** ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่เถิด"
>
> *พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๑ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคข้อ ๔๙ หน้า ๘๔.*

๔) ต้องรู้ให้ชัดว่า "**ธรรมอันเป็นที่พึ่ง คือ อัตตา**ซึ่ง**มีสภาวะคงที่เป็นบรมสุข ไม่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งได้** คือ **พระนิพพานธาตุ ๒ ประการมีอยู่แท้ และมีอยู่โดยปรมัตถ์**" สมดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ใน ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ว่า

> ภิกษุทั้งหลาย **นิพพานธาตุ ๒ ประการ** นี้, ๒ ประการ เป็นไฉน คือ **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** และ **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ**
>
> ๑. ภิกษุทั้งหลาย ก็**สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ**เป็นไฉน **ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ** อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว

บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ **ภิกษุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ ๕ ทั้งหลายของเธอตั้งอยู่นั่นเทียว เป็นธรรมชาติไม่บุบสลาย ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะนี้** ของภิกษุนั้นว่าเป็น**สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** ...ฯลฯ...

ธาตุอย่างหนึ่งแล เป็นไปในทิฏฐธรรม(ในปัจจุบัน) **ในโลกนี้ ชื่อว่า** (นิพพานธาตุ) **มีอุปาทิ** (เบญจขันธ์) **ยังเหลือ เพราะสิ้นตัณหาอันเป็นเหตุให้ต้องเกิดอีก.**

ภิกษุทั้งหลาย ก็**อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ**เป็นไฉน **ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ** อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ **เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละของภิกษุนั้นเป็นธรรมชาติ** (อันกิเลสทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้น) **ให้เพลิดเพลินมิได้แล้ว จัก(ดับ)เย็น** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** ...ฯลฯ...

ส่วนธาตุเป็นไปในธรรม อันจะพึงถึงข้างหน้า เป็นที่ๆ ภพทั้งหลายดับ โดยประการทั้งปวง เป็น (นิพพานธาตุ) **หาอุปาทิ** (เบญจขันธ์) **เหลือมิได้.**

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย
อิติวุตตกะ ข้อ ๒๒๒ หน้า ๒๕๙.

อนึ่ง อรรถกถา อิติวุตตกะ ก็ได้อธิบายว่า **"พระนิพพานธาตุ"** ตามพระพุทธดำรัสนี้ว่า **"ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ แต่เป็นธรรมที่ทรงสภาวะพระนิพพาน"** ดังมีปรากฏในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ว่า

> **พระนิพพาน**นั้นนั่นแล ชื่อว่า**เป็นธาตุ** เพราะความหมายว่า ไม่มีสัตว์และไม่มีชีวะ และ**เพราะความหมายว่าเป็นผู้ทรงสภาวะ** (พระนิพพาน) **ไว้** เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **พระนิพพานธาตุ**.
>
> *คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อิติวุตตกะ หน้า ๑๘๘.*

บทที่ ๘

การแทงตลอดสัจจะ ๔ ด้วยความเป็นอนัตตา

---

[๑] **อาการแทงตลอดสัจจะ ๔ เท่านั้น ที่เป็นอนัตตา**

พระธรรมเสนาบดี ท่านพระสารีบุตรมหาเถระ พระอัครสาวกเบื้องขวาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แสดงธรรมเรื่องการแทงตลอดสัจจะ ๔ ว่า

กติหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ทฺวาทสหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ ตถฏฺเฐน อนตฺตฏฺเฐน สจฺจฏฺเฐน ปฏิเวธฏฺเฐน อภิชานนฏฺเฐน ปริชานนฏฺเฐน ธมฺมฏฺเฐน ตถฏฺเฐน ญาตฏฺเฐน สจฺฉิกิริยฏฺเฐน ผสฺสนฏฺเฐน อภิสมยฏฺเฐน อิเมหิ ทฺวาทส--หากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ ยํ เอกสงฺคหิตํ ตํ เอกตฺตํ เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย
ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๕๔๙ หน้า ๔๕๓ – ๔๕๔.

แปลความว่า : **"สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยอาการเท่าไร?** สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว **ด้วยอาการ ๑๒** คือ **ด้วยความเป็นของแท้ ๑, ด้วยความเป็นอนัตตา ๑, ด้วยความเป็นของจริง ๑, ด้วยความเป็นปฏิเวธ ๑, ด้วยความเป็นเครื่องรู้ยิ่ง ๑, ด้วยความเป็นเครื่องกำหนดรู้ ๑, ด้วยความเป็นธรรม ๑, ด้วยความเป็นเหมือนอย่างนั้น ๑, ด้วยความเป็นธรรมที่รู้แล้ว ๑, ด้วยความเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑, ด้วยความเป็นเครื่องถูกต้อง ๑, ด้วยความเป็นเครื่องตรัสรู้ ๑**

สัจจะ ๔ ท่านสงเคราะห์ด้วยญาณเดียว ด้วยอาการ ๑๒ อย่างนี้ สัจจะใดที่ท่านสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สัจจะนั้นเป็นหนึ่ง บุคคลย่อมแทงตลอดสัจจะหนึ่งด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนั้น สัจจะ ๔ จึงมีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว."

โดยมีหลักเรื่องการแทงตลอดด้วยญาณเดียว เป็นต้นว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ๑, สิ่งใดไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ๑ ...ฯลฯ... ดังต่อไปนี้

กติหากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. ยํ อนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ ตํ อนตฺตา ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จ ตํ ตถํ ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จ ตถญฺจ ตํ สจฺจํ ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จ ตถญฺจ สจฺจญฺจ ตํ เอกสงฺคหิตํ ยํ เอกสงฺคหิตํ ตํ เอกตฺตํ เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย
ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๕๔๙ หน้า ๔๕๓.

แปลความว่า : สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยอาการเท่าไร. **สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ๑ สิ่งใดไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ๑ สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเป็นของแท้ ๑ สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และเป็นของแท้ สิ่งนั้นเป็นของจริง ๑ สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นของแท้ และเป็นของจริง** สิ่งนั้นท่านสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สิ่งใดท่านสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สิ่งนั้นเป็นหนึ่ง บุคคลย่อมแทงตลอดสัจจะหนึ่งด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนั้น สัจจะ ๔ จึงมีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว.

ซึ่งสรุปความว่า **อาการแทงตลอด** คือ **อาการเห็นแจ้งรู้แจ้ง** กล่าวคือ **ความตรัสรู้ในสัจจะ ๔** นั่นเอง **เป็นสภาพแท้ เป็นสภาพมิใช่ตน (อนตฺตา) เป็นสภาพจริง** และ**เป็นสภาพแทงตลอด** คือทั้งตรัสรู้ (Penetration/comprehension) และบรรลุธรรม (Attainment)

(ปฏิเวโธ การแทงตลอด, ตรัสรู้ - Pativetho penetration. comprehension, attainment ตามปทานุกรมบาลี-ไทย-สันสกฤต ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พ.ศ.๒๕๑๒, หน้า ๔๕๔.)

ส่วนสภาพธรรมของแต่ละสัจจะ คือ **ทุกขสัจจะ สมุทัยสัจจะ นิโรธสัจจะ** และ **มรรคสัจจะ** นั้น**มีลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละสัจจะ ซึ่งเป็นคนละแผนกจากสภาพธรรมของอาการแทงตลอดนี้** ดังปรากฏเนื้อความตอนต่อไปอีกว่า

กถํ ตถฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. โสฬสหิ อากาเรหิ ตถฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐ สงฺขตฏฺโฐ สนฺตาปฏฺโฐ วิปริณามฏฺโฐ ตถฏฺโฐ สมุทยสฺส อายุหนฏฺโฐ นิทานฏฺโฐ สญฺโญคฏฺโฐ ปลิโพธฏฺโฐ ตถฏฺโฐ นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโฐ วิเวกฏฺโฐ อสงฺขตฏฺโฐ อมตฏฺโฐ ตถฏฺโฐ มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโฐ เหตฏฺโฐ ทสฺสนฏฺโฐ อาธิปเตยฺยฏฺโฐ ตถฏฺโฐ อิเมหิ โสฬสหิ อากาเรหิ ตถฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ ยํ เอกสงฺคหิตํ ตํ เอกตฺตํ เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

กถํ อนตฺตฏฺเฐน ...ฯเปฯ... สจฺจฏฺเฐน ปฏิเวธฏฺเฐน อภิชานนฏฺเฐน ปริชานนฏฺเฐน ธมฺมฏฺเฐน ตถฏฺเฐน ญาตฏฺเฐน สจฺฉิกิริยฏฺเฐน ผสฺสนฏฺเฐน อภิสมยฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย
ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๕๔๗ หน้า ๔๕๑.

แปลความว่า : **“สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นของแท้อย่างไร?** สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นของแท้ **ด้วยอาการ ๑๖** คือ

สภาพแห่งทุกข์ เป็นสภาพบีบคั้น ๑ เป็นสภาพที่ปัจจัยปรุงแต่ง ๑ เป็นสภาพที่เดือดร้อน ๑ เป็นสภาพแปรปรวน ๑ เป็นสภาพแท้

สภาพแห่งสมุทัย เป็นสภาพประมวลมา ๑ เป็นเหตุ ๑ เป็นเครื่องประกอบไว้ ๑ เป็นสภาพกังวล ๑ เป็นสภาพแท้

สภาพแห่งนิโรธ เป็นที่สลัดออก ๑ เป็นสภาพสงัด ๑ เป็นสภาพที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ๑ เป็นอมตะ ๑ เป็นสภาพแท้

สภาพแห่งมรรค เป็นเครื่องนำออก ๑ เป็นเหตุ ๑ เป็นทัสสนะ ๑ เป็นใหญ่ ๑ เป็นสภาพแท้

สัจจะ ๔ ท่านสงเคราะห์ด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นของแท้ ด้วยอาการ ๑๖ นี้ สัจจะใดท่านสงเคราะห์เป็น ๑ สัจจะนั้นเป็น ๑ บุคคลย่อมแทงตลอดสัจจะ ๑ ด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนั้น สัจจะ ๔ จึงมีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นอนัตตา ฯลฯ ด้วยความเป็นของจริง ด้วยความเป็นปฏิเวธ ด้วยความเป็นเครื่องรู้ยิ่ง ด้วยความเป็นเครื่องกำหนดรู้ ด้วยความเป็นธรรม ด้วยความเป็นเหมือนอย่างนั้น ด้วยความเป็นธรรมที่รู้แล้ว ด้วยความเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ด้วยความเป็นเครื่องถูกต้อง ด้วยความเป็นเครื่องตรัสรู้ อย่างไร.

ในกรณีสัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว **ด้วยความเป็นอนัตตา**นั้น ถ้าจะเขียนให้เต็มความ ก็จะได้เช่นเดียวกันกับการแทงตลอดด้วยญาณเดียว **ด้วยความเป็นของแท้** (ซึ่งจะจัดรูปให้อ่านทำความเข้าใจง่าย) ดังนี้

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว **ด้วยความเป็นอนัตตา** อย่างไร?

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นอนัตตา ด้วยอาการ ๑๖ (แต่ละสัจจะมีอาการ ๔) คือ

สภาพแห่งทุกข์ (ทุกฺขสฺส)

เป็นสภาพบีบคั้น (ปีฬนฏฺโฐ) ๑
เป็นสภาพที่ปัจจัยปรุงแต่ง (สงฺขตฏฺโฐ) ๑
เป็นสภาพที่ให้เดือดร้อน (สนฺตาปฏฺโฐ) ๑
เป็นสภาพแปรปรวน (วิปริณามฏฺโฐ) ๑

(สภาพแห่งทุกข์ ๔ อย่างนี้ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว) เป็นอนัตตา (อนตฺตฏฺโฐ)

สภาพแห่งสมุทัย (สมุทยสฺส)

เป็นสภาพประมวลมา (อายุหนฏฺโฐ) ๑
เป็นเหตุ (นิทานฏฺโฐ) ๑
เป็นเครื่องประกอบไว้ (สญฺโญคฏฺโฐ) ๑
เป็นสภาพกังวล (ปลิโพธฏฺโฐ) ๑

(สภาพแห่งสมุทัย ๔ อย่างนี้ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว) เป็นอนัตตา (อนตฺตฏฺโฐ)

สภาพแห่งนิโรธ (นิโรธสฺส)

เป็นที่สลัดออก (นิสฺสรณฏฺโฐ) ๑

เป็นสภาพสงัด (วิเวกฏฺโฐ) ๑

เป็นสภาพที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อสงฺขตฏฺโฐ) ๑

เป็นอมตะ (อมตฏฺโฐ) ๑

(สภาพแห่งนิโรธ ๔ อย่างนี้ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว) เป็นอนัตตา (อนตฺตฏฺโฐ)

สภาพแห่งมรรค (มคฺคสฺส)

เป็นเครื่องนำออก (นิยฺยานฏฺโฐ) ๑

เป็นเหตุ (เหตฏฺโฐ) ๑

เป็นทัสสนะ (ทสฺสนฏฺโฐ) ๑

เป็นใหญ่ (อาธิปเตยฺยฏฺโฐ) ๑

(สภาพแห่งมรรค ๔ อย่างนี้ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว) เป็นอนัตตา (อนตฺตฏฺโฐ)

จะเห็นว่า **สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยอาการ ๑๒** มีเป็นต้นว่า **ด้วยความเป็นของแท้ ๑, ด้วยความเป็นอนัตตา ๑** ฯลฯ นั้น เป็นแผนกหนึ่ง **อาการแทงตลอดนี้ยังเป็นกิริยา จึงเป็นอนัตตา**

ส่วน**สภาพธรรมแต่ละสัจจะนั้นมีอย่างละ ๔ รวมเป็นอาการ ๑๖** นี้เป็นอีกแผนกหนึ่ง ดังที่ได้แสดงเนื้อความเต็มๆ ให้เห็นทั้งกรณี **ด้วยความเป็นของแท้** และ**ด้วยความเป็นอนัตตา** เป็นต้นแล้ว

เพราะฉะนั้น อย่าเข้าใจสับสน คืออย่าเอาสภาพธรรมของอาการแทงตลอดสัจจะ ๔ ด้วยอาการ ๑๒ ดังเช่น **“ด้วยความเป็นอนัตตา”**

ไปรวมเข้ากับความเป็นสภาพธรรมของแต่ละสัจจะ ว่าเป็น**สภาพธรรมของสัจจะทั้ง ๔** ด้วย **เพราะแต่ละสัจจะมีสภาพธรรมสัจจะละ ๔ โดยเฉพาะของตนอีกต่างหาก** จึงรวมเป็นอาการ ๑๖

อาการแทงตลอดสัจจะ ๔ เท่านั้น ที่เป็นอนัตตา

พระสารีบุตรได้แสดงสัจจะ ๔ ว่ามีลักษณะ ๒, มีลักษณะ ๖, และว่า มีลักษณะ ๑๒ ดังต่อไปนี้

สจฺจานํ กติ ลกฺขณานิ. สจฺจานํ เทฺว ลกฺขณานิ สงฺขตลกฺขณญฺจ อสงฺขตลกฺขณญฺจ สจฺจานํ อิมานิ เทฺว ลกฺขณานิ.

สจฺจานํ กติ ลกฺขณานิ. สจฺจานํ ฉ ลกฺขณานิ สงฺขตานํ สจฺจานํ อุปฺปาโท ปญฺญายติ วโย ปญฺญายติ ฐิตานํ อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ น อสงฺขตสฺส สจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ น วโย ปญฺญายติ น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ สจฺจานํ อิมานิ ฉ ลกฺขณานิ.

สจฺจานํ กติ ลกฺขณานิ. สจฺจานํ ทฺวาทส ลกฺขณานิ ทุกฺขสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ วโย ปญฺญายติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ สมุทยสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ วโย ปญฺญายติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ มคฺคสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ วโย ปญฺญายติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ น นิโรธสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ น วโย ปญฺญายติ น ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ สจฺจานํ อิมานิ ทฺวาทส ลกฺขณานิ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย
ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๕๕๐ หน้า ๔๕๔-๔๕๕.

แปลความว่า : **สัจจะมีลักษณะเท่าไร? สัจจะมีลักษณะ ๒** คือ **สังขตลักษณะ ๑ อสังขตลักษณะ ๑** สัจจะมีลักษณะ ๒ นี้

สัจจะมีลักษณะเท่าไร? สัจจะมีลักษณะ ๖ คือ **สัจจะที่ปัจจัยปรุงแต่ง มีความเกิดปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนปรากฏ ๑ สัจจะที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ความเกิดไม่ปรากฏ ๑ ความเสื่อมไม่ปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนไม่ปรากฏ ๑** สัจจะมีลักษณะ ๖ นี้

สัจจะมีลักษณะเท่าไร? สัจจะมีลักษณะ ๑๒ คือ

ทุกขสัจ มีความเกิดขึ้นปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนปรากฏ ๑

สมุทัยสัจ มีความเกิดขึ้นปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนปรากฏ ๑

มรรคสัจ มีความเกิดขึ้นปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนปรากฏ ๑

นิโรธสัจ ความเกิดไม่ปรากฏ ๑ ความเสื่อมไม่ปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนไม่ปรากฏ ๑

สัจจะมีลักษณะ ๑๒ นี้

แสดงความย่อได้ดังนี้

๑)	**ทุกขสัจ** **สมุทัยสัจ** **มรรคสัจ**	มี **สังขตลักษณะ**	๑) มีความเกิดปรากฏ ๑ มีความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อตั้งอยู่ มีความแปรปรวนปรากฏ ๑
๒)	**นิโรธสัจ**	มี **อสังขตลักษณะ**	๒) ไม่ปรากฏความเกิด ๑ ไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย ๑ เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความแปรปรวน ๑

และ **ได้แสดงอาการแทงตลอดสัจจะทั้ง ๔ ว่า มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยอาการ ๔** *(พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๕๔๖ หน้า ๔๕๐.)* **คือ**

ด้วยความเป็นของแท้ (ตถฏฺเฐน) ๑ ด้วยความเป็นอนัตตา (อนตฺตฏฺเฐน) ๑

ด้วยความเป็นของจริง (สจฺจฏฺเฐน) ๑ ด้วยความเป็นปฏิเวธ (ปฏิเวธฏฺเฐน) ๑

ที่**ท่านพระสารีบุตรมหาเถระได้แสดงอาการแทงตลอดสัจจะ ๔ ด้วยอาการ ๔** โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **ด้วยความเป็นอนัตตา**นั้น **ท่านหมายเฉพาะอาการแทงตลอดซึ่งเป็นกิริยาเท่านั้นที่เป็นอนัตตา แต่หาได้หมายถึงสัจจะหมดทั้ง ๔ เป็นอนัตตาไม่**

สัจจะ ๔ ที่มีสังขตลักษณะเหมือนกันก็มี ได้แก่ **ทุกขสัจ ๑ สมุทัยสัจ ๑ มรรคสัจ ๑ ทั้ง ๓ สัจจะนี้มีสังขตลักษณะเหมือนกัน แต่ที่ต่างกันก็มี** คือ **นิโรธสัจ**นั้น **มีอสังขตลักษณะ**

สัจจะ ๓ คือ **ทุกข์-สมุทัย-มรรคสัจ มีสังขตลักษณะ จึงมีสภาวะที่เป็นอนัตตา**

ส่วน**นิโรธสัจนั้น โดยความหมายเดียว** คือ **นิโรธธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรมที่พระอริยเจ้าท่านบรรลุถึง** มี**อสังขตลักษณะ จึงหาได้มีสภาวะที่เป็นอนัตตาด้วยไม่**

นิโรธธาตุ หรือ **พระนิพพานธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรมที่พ้นโลก** ชื่อว่า**โลกุตตรธรรม ที่พระอริยเจ้าท่านบรรลุนี้แหละ ที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ท่านเรียกว่า ฐีติจิต ฐีติธรรม** ดังที่ท่านกล่าวว่า

> **"...ฉะนั้นท่านผู้ต้องการดับโลกสาม พึงดับที่จิตของตน จนทำลายกิริยา คือตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่อกิริยา เป็นฐีติจิต ฐีติธรรม อันไม่รู้จักตาย ฉะนี้แล"**

(โอวาทของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ในหนังสือมุตโตทัย หน้า ๒๕)

ต้องพิจารณาทำความเข้าใจตามหลักฐานนี้ให้ดี มิฉะนั้นจะเขวกลายเป็นพวกอนัตตาตกขอบเป็นมิจฉาทิฏฐิ ออกนอกพระพุทธศาสนาไปโดยไม่รู้ตัว กลายเป็นปลาใหญ่ตายน้ำตื้นได้

ดังที่**พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท)** อดีตเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส ท่านได้กล่าวไว้ใน**พระธรรมเทศนาเรื่อง "ธรรมวิจยานุศาสน์"** แสดงถึง**โทษของการเห็นอนัตตาสูญเปล่า** ว่าดังนี้

> **อีกพวกหนึ่งมีสติปัญญามากเกินไป เอาอนัตตา--นุปัสสนา สุญญตานุปัสสนา เป็นอารมณ์เกินไป จนเกิดอนัตตสัญญา สุญญตสัญญา เห็นไม่มีตนไม่มีตัว เห็นสูญว่างเปล่า ถือเอาความว่าง ความสูญเข้ามาเป็นอารมณ์ เข้าใจว่าความว่าง ความสูญเป็นพระนิพพาน ตกลงพวกนี้เอาอวิชชาเป็นสรณะเป็นที่พึ่ง ความสูญความไม่มีนั่นเองเป็นตัวอวิชชา จึงชื่อว่าเอาตัวอวิชชาเป็นที่พึ่ง เป็นตัว**

โมฆปุริโส บรุษเปล่าแท้ เป็นตัวอกตัญญูขาดจากคุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูบาอาจารย์ คุณพระราชามหาอำมาตย์ ไม่มีในตนคนเหล่านี้ จะเห็นว่าตายสูญหรือตายเกิดก็ตาม ก็คงตกอยู่ในพวกมิจฉาทิฏฐิ จะทำคุณความดีแก่ตนไม่ได้อีกแล้ว เลยยกโทษเอาครูบาอาจารย์ว่า ท่านรู้จักของจริงเต็มตัว แต่ท่านอาศัยการหลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต ท่านจึงแสดงทำอย่างนั้นเป็นบุญทำอย่างนี้เป็นบาป ตั้งหน้าหลอกเขากินเท่านั้น ที่จริงจะเอาบุญเอาบาปที่ไหนมา มักพูดอย่างนี้ **คนจำพวกนั้นมักยกโทษท่านผู้มีคุณ ยกตนข่มท่านด้วยประการต่างๆ อย่างนี้ ส่วนตนก็ไม่ทำบุญให้ทาน รักษาศีล ยังซ้ำติเตียนท่านผู้อื่นเสียด้วย เสียทั้งประโยชน์ส่วนตัว ทั้งประโยชน์ผู้อื่น ซึ่งคบหาสมาคม เป็นทั้งนี้ก็เพราะโทษเห็นอนัตตาสูญเปล่า เป็นตัวมิจฉาทิฏฐิ คือรู้ผิด เห็นผิด จึงชื่อว่ามิจฉาทิฏฐิ เป็นผู้ศึกษาในพระศาสนา แต่กลายเป็นภายนอกไปเสียไม่รู้ตัว อย่างนี้นับด้วยร้อยด้วยพันไม่ถ้วน ผู้ศึกษาธรรมในพระศาสนาควรตรึกตรองให้มาก อย่าให้พลาด อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ของเล่นๆ ถ้าดีก็ตรงนิพพานทีเดียว ถ้าพลาดก็ตกโลกันต์เลยทีเดียว การรู้ตัวเห็นตัวว่าเป็นของชั่ว ท่านจึงแสดงว่าเป็นสะพานแห่งความเสื่อมความฉิบหาย สมด้วยพุทธปริยายว่า ‘ทุวิชฺชาโน ปราภโว’ ด้วยประการฉะนี้.**

(พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท), พระธรรมเทศนา : มงคลคาถา ๓๘: ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, พ.ศ.๒๕๓๖. หน้า ๑๗๐-๑๗๑)

[๒] **สภาพดับแห่งนิโรธ เป็นอนัตตา**

พระสารีบุตรมหาเถระ ได้แสดงการแทงตลอดสัจจะ ๔ ด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นอนัตตา ด้วยอาการ ๔ ดังนี้

กถํ อนตฺตฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ. จตูหากาเรหิ อนตฺตฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ ทุกฺขสฺส ทุกฺขฏฺโฐ อนตฺตฏฺโฐ สมุทยสฺส สมุทยฏฺโฐ อนตฺตฏฺโฐ นิโรธสฺส นิโรธฏฺโฐ อนตฺตฏฺโฐ มคฺคสฺส มคฺคฏฺโฐ อนตฺตฏฺโฐ อิเมหิ จตูหากาเรหิ อนตฺตฏฺเฐน จตฺตาริ สจฺจานิ เอกสงฺคหิตานิ ยํ เอกสงฺคหิตํ ตํ เอกตฺตํ เอกตฺตํ เอเกน ญาเณน ปฏิวิชฺฌตีติ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย
ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๕๔๖ หน้า ๔๕๐.

แปลความว่า : **สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นอนัตตาอย่างไร ?**

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นอนัตตา ด้วยอาการ ๔ คือ

สภาพที่ทนได้ยากแห่งทุกข์ เป็นสภาพมิใช่ตน (อนัตตา) ๑
สภาพเป็นเหตุเกิดสมุทัย เป็นสภาพมิใช่ตน (อนัตตา) ๑
สภาพดับแห่งนิโรธ เป็นสภาพมิใช่ตน (อนัตตา) ๑
สภาพเป็นทางแห่งมรรค เป็นสภาพมิใช่ตน (อนัตตา) ๑

สัจจะ ๔ ท่านสงเคราะห์เป็นหนึ่ง ด้วยความเป็นอนัตตา ด้วยอาการ ๔ นี้ สัจจะใดท่านสงเคราะห์เป็น

หนึ่ง สัจจะนั้นเป็นหนึ่ง บุคคลย่อมแทงตลอดสัจจะหนึ่ง ด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนั้น สัจจะ ๔ จึงมีการแทง ตลอดด้วยญาณเดียว.

ดังนี้นั้น **เฉพาะนิโรธสัจจะ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยความเป็นอนัตตานั้น ท่านหมายเอา "สภาพดับแห่งนิโรธ"** คือ**อาการ** หรือ**สภาวะที่สมุทัยดับ** กล่าวคือ **อาการ** หรือ**สภาวะที่อวิชชาดับ....กิเลส ตัณหา อุปาทาน ดับ และภพ ชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ ดับ** นี้ชื่อว่า **สภาวะหรือสภาพดับแห่งนิโรธ ด้วยความเป็นอนัตตา**

ส่วน**นิโรธธาตุ** คือ **พระนิพพานธาตุ อันเป็นปรมัตถธรรม อันพระอริยเจ้าท่านบรรลุนี้ หาได้ดับเสื่อมสูญไปด้วยไม่ เพราะเป็นอสังขตธรรมที่มีอสังขตลักษณะ** คือ**ไม่ปรากฏความเกิด ๑ ไม่ปรากฏความเสื่อมสลาย ๑ เมื่อตั้งอยู่ มิได้ปรากฏความแปรปรวน ๑**

"สภาพดับแห่งนิโรธ" ที่ว่า**เป็นอนัตตา**นั้น มีอุปมาดังสภาวะหรืออาการที่แสงสว่างปรากฏขึ้นทำลายความมืดเท่านั้นที่เป็นอนัตตา แต่ประทีปที่ให้แสงสว่างนั้น หาได้ดับตามไปด้วยไม่

นิโรธธาตุ หรือ **พระนิพพานธาตุ อันพระอริยเจ้าบรรลุนั้น**นั่นเอง คือ **ผู้ทรงสภาวนิพพาน**

อนึ่ง แม้**พระมหานามเถระ**จะได้ยกข้อความที่**พระสารีบุตรมหาเถระ**แสดงไว้ มาอรรถาธิบายในคัมภีร์**สัทธัมมัปปกาสินี**ว่า

ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จาติ เตหิ ตีหิ สห นิโรธสจฺจญฺจ สงฺคหิตํ. จตฺตาริปิ หิ อนตฺตาเยว.

คัมภีร์สัทธัมมัปปกาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๓๐.

แปลความว่า : บทว่า **ยํ อนิจฺจญฺจ ทุกฺขญฺจ อนตฺตา จ** (สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา) ท่านสงเคราะห์นิโรธสัจ เข้ากับสัจจะ ๓ เหล่านั้น. จริงอยู่ แม้สัจจะ ๔ ก็เป็นอนัตตาเหมือนกัน.

การพิจารณาสัจจะ ๔ ให้เห็นแจ้งแทงตลอดตามที่เป็นจริงนั้น ก็ไม่หนีหลักธรรมสำหรับพิจารณาสภาวธรรมที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสประทานไว้แล้วนั่นเองว่า **สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นแหละเป็นอนัตตา (ยทนิจฺจํ ตํ ทุกขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา)**

เมื่ออาศัยหลักธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ พิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายนี้แล้ว ก็จะได้ความจริงว่า **สภาพธรรมใดเป็นสังขารหรือสังขตธรรม และ/หรือ ที่ยังเป็นกิริยาหรืออาการอยู่ สภาพธรรมนี้เท่านั้นแหละที่เป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) เป็นทุกข์ (ทุกฺขํ) และเป็นสภาพมิใช่ตน (อนตฺตา)** อย่างเช่นกรณีการพิจารณาสัจจะ ๔ นี้ ก็ต้องตกอยู่ในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติอย่างนี้ ทั้งนั้น คือ

ทุกขสัจ สมุทัยสัจ มรรคสัจ เป็นสังขารหรือสังขตธรรม จึงไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา

นิโรธสัจ เฉพาะส่วนที่เป็นสังขารหรือสังขตธรรม และ/หรือ ที่ยังเป็นกิริยาหรืออาการ เช่น **ญาณแทงตลอดนิโรธสัจ** และ**การสลัดออกซึ่งทุกขสัจ สมุทัยสัจ เป็นต้นเหล่านี้เท่านั้น ที่เป็นสภาพไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา**

นิโรธสัจ แม้พระอรรถกถาจารย์จะได้สงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๓ และกล่าวว่า **"จริงอยู่ แม้สัจจะ ๔ ก็เป็นอนัตตาเหมือนกัน"** นั้นก็โดยความหมายว่า **เฉพาะที่เป็นสังขารหรือสังขตธรรม และ/หรือ ที่ยังเป็นกิริยา**

อาการอยู่เท่านั้นที่เป็นอนัตตา หาได้หมายความรวมถึงนิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุ อันเป็นวิสังขาร/อสังขตธรรม และ/หรือที่เป็นอกิริยา แล้ว เป็นปรมัตถธรรม ณ ภายในพระอริยสงฆ์ อริยเจ้า ที่ท่านได้บรรลุ แล้ว ว่าเป็นอนัตตา ด้วยไม่

ดังที่ท่านพระสารีบุตรมหาเถระได้แสดงความหมายของสัจจะ ๔ โดยเฉพาะนิโรธสัจ เพื่อประกอบการพิจารณาสภาวะของสัจจะทั้ง ๔ นี้ เฉพาะส่วนที่หมายถึงการสลัดออกซึ่งทุกขสัจ สมุทัยสัจ เป็นต้นเท่านั้น ดังต่อไปนี้

ชรามรณํ ทุกฺขสจฺจํ ชาติ สมุทยสจฺจํ อุภินฺนํปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจํ ...ฯเปฯ... สงฺขารา ทุกฺขสจฺจํ อวิชฺชา สิยา ทุกฺขสจฺจํ สิยา สมุทยสจฺจํ อุภินฺนํปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ นิโรธปฺปชานนา มคฺคสจฺจนฺติ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย
ปฏิสัมภิทามรรค ข้อ ๕๕๖ หน้า ๔๖๑-๔๖๒.

แปลความว่า : ชราและมรณะเป็นทุกขสัจ ชาติเป็นสมุทัยสัจ ความสลัดชรามรณะและชาติแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ ชาติเป็นทุกขสัจ ภพเป็นสมุทัยสัจ การสลัดชาติและภพแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ ภพเป็นทุกขสัจ อุปาทานเป็นสมุทัยสัจ การสลัดภพและอุปาทานแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ อุปาทานเป็นทุกขสัจ ตัณหาเป็นสมุทัยสัจ การสลัดอุปาทานและตัณหาแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ ตัณหาเป็นทุกขสัจ เวทนาเป็นสมุทัยสัจ การสลัดตัณหาและเวทนาแม้ทั้งสอง

เป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ เวทนาเป็นทุกขสัจ ผัสสะเป็นสมุทัยสัจ การสลัดเวทนาและผัสสะแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ ผัสสะเป็นทุกขสัจ สฬายตนะเป็นสมุทัยสัจ การสลัดผัสสะและสฬายตนะแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ สฬายตนะเป็นทุกขสัจ นามรูปเป็นสมุทัยสัจ การสลัดสฬายตนะและนามรูปแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ นามรูปเป็นทุกขสัจ วิญญาณเป็นสมุทัยสัจ การสลัดนามรูปและวิญญาณแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ วิญญาณเป็นทุกขสัจ สังขารเป็นสมุทัยสัจ การสลัดวิญญาณและสังขารแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ สังขารเป็นทุกขสัจ อวิชชาเป็นสมุทัยสัจ การสลัดสังขารและอวิชชาแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ ชรามรณะเป็นทุกขสัจ ชาติเป็นทุกขสัจก็มี เป็นสมุทัยสัจก็มี การสลัดชรามรณะและชาติแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ ชาติเป็นทุกขสัจ ภพเป็นทุกขสัจก็มี เป็นสมุทัยสัจก็มี การสลัดชาติและภพแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ ...ฯลฯ... สังขารเป็นทุกขสัจ อวิชชาเป็นทุกขสัจก็มี เป็นสมุทัยสัจก็มี การสลัดสังขารและอวิชชาแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้จักความดับเป็นมรรคสัจ ฉะนี้แล.

อนึ่ง **พระมหานามเถระ**ก็ได้อรรถาธิบาย**สรุปความหมาย**ของคำว่า **"นิโรธสัจ"** ว่าเป็นญาณแทงตลอด ซึ่งยังเป็นกิริยาหรืออาการอยู่ ดังปรากฏในคัมภีร์**สัทธัมมัปปกาสินี** ว่า

นิโรธสจฺจนฺติ นิโรธสจฺจารมฺมณํ นิโรธสจฺจปฺปฏิเวธ-
-ญาณํ.

คัมภีร์สัทธัมมัปปกาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ภาค ๒ หน้า ๒๓๕.

แปลความว่า : คำว่า **นิโรธสจฺจํ** (นิโรธสัจ) คือ **ญาณแทงตลอด นิโรธสัจ มีนิโรธสัจเป็นอารมณ์.**

นี้ก็แสดงความหมายของ **"นิโรธสัจ"** ว่าเป็น **"ญาณแทงตลอด" ซึ่งยังเป็นกิริยา** หรือ**อาการอยู่ โดยธรรมชาติที่เป็นจริง เป็นของไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ (ทุกฺขํ) สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นสภาพมิใช่ตน (อนตฺตา) นิโรธสัจ ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๓ โดยสภาพธรรมที่เป็นความจริงอย่างนี้ ท่านหาได้รวมความหมายถึง "นิโรธธาตุ"** หรือ **พระนิพพานธาตุ** ณ ภายใน **พระอริยสงฆ์ พระอริยเจ้า ที่ท่านได้บรรลุแล้วไม่ เพราะนิโรธธาตุเป็นวิสังขารหรืออสังขตธาตุ เป็นปรมัตถธรรมที่พ้นโลก พ้นอาณัติแห่งพระไตรลักษณ์แล้ว.**

บทที่ ๙

ธรรมกาย คือ กายที่สำเร็จด้วยธรรม ของพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และของพระอรหันต์สาวกนั้นเอง คือพระนิพพานธาตุ ผู้ทรงสภาวะนิพพาน ซึ่งเป็นอมตธรรม ที่มีแก่นสารสาระ ในความเป็นตัวตน คือเป็นโลกุตตรอัตตา (แท้)

สมเด็จพระสังฆราชสา (ปุสฺสเทวมหาเถร) ได้ทรงเรียบเรียงไว้ในหนังสือ**ปฐมสมโพธิ** หลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี-เอก **(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส** ทรงชำระ) ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒๓/๒๕๓๘, สำนักงานมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๓๘, หน้า ๑๐ ความว่า

> เอวํ อติทุลฺลภปาตุภาโว แม้องค์พระตถาคต-อังคีรสศักยมุนีโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ซึ่งมีความปรากฏในโลกอันสัตว์ได้ด้วยยาก ดังนี้ **พระองค์ได้อุบัติบังเกิดขึ้นแล้วในโลก ด้วยรูปกายอุบัติ**และ**ธรรมกายอุบัติ ทั้ง ๒**

ประการ พร้อมด้วยอัจฉริยอัพภูตธรรมตามธรรมดานิยม โดยพุทธธรรมดา **ความบังเกิดด้วยรูปกาย**นั้น **จัดเป็น ๒** คือ **โอกกันติสมัยลงสู่พระครรภ์** และ**นิกขมนสมัย ประสูติจากพระครรภ์.** **ส่วนความบังเกิดด้วยธรรมกาย** นั้น คือ **ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ.**

ธรรมกาย ภาษาบาลีว่า **"ธมฺมกาย"** เป็นคำสมาสของศัพท์ ๒ ศัพท์ คือ **"ธมฺม"** และ **"กาย"**

เฉพาะคำว่า **"กาย"** หมายความถึง

(๑) **กาย** (เทห)

(๒) **กอง, ประชุม** (ราสิ)

(พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ, พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ [กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐], หน้า ๓๒๗)

สรุปความหมาย **"ธรรมกาย"** คือ **กายที่สำเร็จด้วยธรรม** ดังมีพระพุทธดำรัส และพระอรรถกถาจารย์ได้แสดงไว้ดังนี้

[๑] สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์เป็นธรรมกาย

ตถาคตสฺส เหตํ วาเสฏฺฐา อธิวจนํ ธมฺมกาโย อิติปิ พฺรหฺมกาโย อิติปิ ธมฺมภูโต อิติปิ พฺรหฺมภูโต อิติปิ.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๑ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคข้อ ๕๕ หน้า ๙๒.

แปลความว่า : ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะคำว่า **ธรรมกาย**ก็ดี ว่าพรหมกายก็ดี ว่าธรรมภูตก็ดี ว่าพรหมภูตก็ดี เป็นชื่อของตถาคต.

พระพุทธโฆษาจารย์ได้อรรถาธิบายพระพุทธพจน์นี้ว่า **พระวรกายของพระตถาคตนั้นเป็นธรรมแท้ เพราะสำเร็จด้วยธรรม พระธรรมเป็นพระวรกายของพระองค์ ฉะนั้น พระองค์จึงเป็นธรรมกาย** มีปรากฏในคัมภีร์**สุมังคลวิลาสินี** ว่า

ตตฺถ “ธมฺมกาโย อิติปี”ติ กสฺมา ตถาคโต “ธมฺมกาโย”ติ วุตฺโต. ตถาคโต หิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ หทเยน จินฺเตตฺวา วาจาย อภินีหริ. เตนสฺส กาโย ธมฺมมยตฺตา ธมฺโมว. อิติ ธมฺโม กาโย อสฺสาติ ธมฺมกาโย.

คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ภาค ๓ หน้า ๕๐.

แปลความว่า : ในพระพุทธพจน์นั้น คำว่า **ธมฺมกาโย อิติปิ** มีความว่า เพราะเหตุไร **พระตถาคต**จึงได้รับขนานพระนามว่า **“ธรรมกาย”** เพราะพระตถาคตทรงคิดพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกด้วยพระหทัยแล้ว ทรงนำออกแสดงด้วยพระวาจา. **ด้วยเหตุนั้นพระวรกายของพระตถาคตนั้นจึงเป็นธรรมแท้ เพราะสำเร็จด้วยธรรม. พระธรรมเป็นพระวรกายของพระตถาคตนั้น ดังพรรณามานี้ ฉะนั้น พระองค์จึงเป็นธรรมกาย.**

[๒] สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีธรรมกายมาก

มหนฺตธมฺมา พหุธมฺมกายา.

พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๒ ขุททกนิกาย อปทาน ข้อ ๒ หน้า ๒๐.

แปลความว่า : (นักปราชญ์เหล่านั้น ย่อมเป็นพระสยัมภูปัจเจกชินเจ้า) มีธรรมใหญ่ **มีธรรมกายมาก.**

พระอรรถกถาจารย์ได้อรรถาธิบายพระพุทธพจน์นี้ ไว้ในคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี ว่า

กึ ภูตา? มหนฺตธมฺมา ปูริตมหาสมฺภารา พหุธมฺมกายา อเนกธมฺมสภาวสรีรา.

คัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๑ หน้า ๒๔๕.

แปลความว่า : ถามว่า ท่านเป็นอย่างไร? ตอบว่า ท่านเป็นผู้มีธรรมยิ่งใหญ่ คือมีบุญสมภารใหญ่ อันได้บำเพ็ญมาแล้ว **มีธรรมกายมาก คือมีสภาวธรรมมิใช่น้อย เป็นกาย.**

[๓] พระอรหันต์แสดงตนเองว่า เป็นธรรมกาย

สํวฑฺฒิโตยํ สุคต รูปกาโย มยา ตว
อานนฺทิโย ธมฺมกาโย มม สํวฑฺฒิโต ตยา.

ขพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๓ ขุททกนิกาย อปทาน ข้อ ๑๕๗ หน้า ๒๘๔.

แปลความว่า : ข้าแต่พระสุคตเจ้า **รูปกาย**ของพระองค์นี้ หม่อมฉันทำให้เจริญเติบโตแล้ว **ธรรมกาย**อันน่าเพลิดเพลินของหม่อมฉัน อันพระองค์ทำให้เจริญเติบโตแล้ว.

[๔] พระพุทธโฆษาจารย์ได้อรรถาธิบายว่า ธรรมกายคือพระตถาคต และโลกุตตรธรรม ๙ อย่าง เป็นพระวรกายของพระตถาคต

มีปรากฏในคัมภีร์**สารัตถัปปกาสินี** ว่า

โย โข วกฺกลิ ธมฺมนฺติ อิธ ภควา "ธมฺมกาโย โข มหาราช ตถาคโต"ติ วุตฺตํ ธมฺมกายตํ ทสฺเสติ. นววิโธ หิ โลกุตฺตรธมฺโม ตถาคตสฺส กาโย นาม.

คัมภีร์สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
ขันธวารวรรค เล่ม ๒ หน้า ๓๔๒-๓๔๓.

แปลความว่า : ในคำว่า **"โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ"** นี้ พึงทราบว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความที่พระองค์เป็นธรรมกาย** ที่ตรัสไว้ว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร **ธรรมกาย**แล คือ **พระตถาคต"** ความจริง **โลกุตตรธรรม ๙ อย่าง ชื่อว่าเป็น พระวรกายของพระตถาคต**.

คำว่า **"โลกุตตรธรรม ๙ อย่าง"** ได้แก่ **มรรค ๔ ผล ๔** และ **พระนิพพานธาตุ (อสังขตธาตุ) ๑** *(พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๔ (อภิธรรมปิฎก) ข้อ ๗๐๖ หน้า ๒๗๘.)*

เพราะเหตุนั้น **พระธรรมกายที่บรรลุพระอรหัตตผลแล้ว**นั่นเอง **เป็นผู้ทรงสภาวะนิพพาน** เป็น **"พระนิพพานธาตุ"** และ **เป็นพระตถาคตพระอรหันต์องค์จริง.**

[๕] ผู้ใดเห็นธรรมกายด้วยญาณจักษุ ผู้นั้นเห็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์

ดังที่ **พระธรรมปาลเถระ**ได้แสดงไว้ในคัมภีร์**ปรมัตถทีปนี** ว่า

โส อารกาว มยฺหํ, อหญฺจ ตสฺสาติ โส ภิกฺขุ มยา วุตฺตปฏิปทํ อปูเรนฺโต มม ทูเรเยว, อหญฺจ ตสฺส ทูเรเยว. เอเตน มํสจกฺขุนา ตถาคตทสฺสนํ รูปกายสโมธานญฺจ อการณํ, ญาณจกฺขุนาว ทสฺสนํ ธมฺมกายสโมธานเมว จ ปมาณนฺติ ทสฺเสติ. เตเนวาห "ธมฺมํ หิ โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ น ปสฺสติ, ธมฺมํ อปสฺสนฺโต มํ น ปสฺสติ"ติ.

ตตฺถ "ธมฺโม นาม นววิโธ โลกุตฺตรธมฺโม, โส จ อภิชฺฌาทีหิ ทุสฺสิตจิตฺเตน น สกฺกา ปสฺสิตุํ, ตสฺมา ธมฺมสฺส อทสฺสนโต ธมฺมกายํ จ น ปสฺสติ" ติ ตถา หิ วุตฺตํ:-

"กินฺเต วกฺกลิ อิมินา ปูติกาเยน ทิฏฺเฐน, โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสติ. โย มํ ปสฺสติ, โส ธมฺมํ ปสฺสตี"ติ,

"ธมฺมภูโต พฺรหฺมภูโต"ติ จ

"ธมฺมกาโย อิติปิ, พฺรหฺมกาโย อิติปี"ติ จ อาทิ.

คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย อิติวุตตกะ หน้า ๓๓๔.

แปลความว่า : คำว่า **โส อารกาว มยฺหํ, อหญฺจ ตสฺส** (ภิกษุนั้นอยู่ห่างไกลเราทีเดียว และเราก็อยู่ห่างไกลภิกษุนั้น) ความว่าภิกษุนั้น เมื่อไม่บำเพ็ญปฏิปทาที่เราตถาคตกล่าวแล้ว ให้บริบูรณ์ ก็ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ไกลเราตถาคตทีเดียว, และเราตถาคตก็ชื่อว่าอยู่ไกลเธอเหมือนกัน. ด้วยคำนี้ พระองค์ทรงแสดงว่า **การเห็นพระตถาคตด้วยมังสจักษุก็ดี การอยู่รวมกันทางรูปกายก็ดี ไม่ใช่เหตุ, การเห็นด้วยญาณจักษุเท่านั้น และการอยู่รวมกันด้วยธรรมกายต่างหาก เป็นประมาณ.** เพราะเหตุนั้นนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย **เพราะว่าภิกษุนั้น ไม่เห็นธรรม, เมื่อไม่เห็นธรรม ก็ไม่เห็นเราตถาคต".**

ในคำว่า "เมื่อไม่เห็นธรรม ก็ไม่เห็นเราตถาคต" นั้น มีอธิบายว่า **"โลกุตตรธรรม ๙ ประการ ชื่อว่าธรรม,** ก็เธอไม่อาจจะเห็นโลกุตตรธรรมนั้นได้ด้วยจิตที่ถูกอภิชฌาเป็นต้นประทุษร้าย, เพราะฉะนั้น ก็ **เหตุที่ไม่เห็นธรรม เธอจึงชื่อว่าไม่เห็นธรรมกาย"** สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า:-

"ดูก่อนวักกลิ ประโยชน์อะไรแก่เธอด้วยกายอันเปื่อยเน่านี้ที่เธอได้เห็นแล้ว, ดูก่อนวักกลิ **ผู้ใดแล เห็นธรรม, ผู้นั้นก็เห็นเราตถาคต. ผู้ใดเห็นเราตถาคต, ผู้นั้นก็เห็นธรรม"**

และว่า "เราตถาคตเป็นพระธรรม เราตถาคตเป็นพระพรหม"

และว่า **"เราตถาคตเป็นธรรมกาย**บ้าง, เป็นพรหมกายบ้าง" ดังนี้เป็นต้น.

[๖] พระธรรมกายของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ เป็นอัตตา

พระธรรมปาลเถระได้แสดงไว้ในคัมภีร์**ปรมัตถทีปนี** ว่า

ปรํ วา อตฺตภูตโต ธมฺมกายโต อญฺญํ ปฏิปกฺขํ วา ตทนตฺถกรํ กิเลสโจรคณํ มินาติ หึสตีติ ปรโม.

คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก หน้า ๓๒๔.

แปลความว่า : หรือบารมีย่อมทำลายปฏิปักษ์อื่น จาก**ธรรมกายที่เป็นอัตตา** หรือย่อมทำลายหมู่โจรคือกิเลส ที่ทำความพินาศแก่**ธรรมกายที่เป็นอัตตา**นั้น เหตุนั้นจึงชื่อว่า **ปรมะ.**

ข้อมูลจากหลักฐานในคัมภีร์ต่างๆที่นำมาแสดงพอเป็นตัวอย่างนี้ เพียงพอที่จะสรุปได้ว่า **พระนิพพานธาตุ อันมีแก่นสารสาระในความเป็นตนโลกุตตระ (โลกุตฺตรอตฺตา) แท้ ก็คือธรรมกาย (กายที่สำเร็จด้วยธรรม) ที่บรรลุอรหัตตผลแล้ว ของพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจก--พุทธเจ้า และของพระอรหันตเจ้าทั้งหลาย นั่นเอง.**

ธรรมกายได้แก่อะไร

ธรรมที่เรียกว่า **"ธรรมกาย"** นี้ เข้าใจว่า หมายเอา**อสังขตธรรม** ทั้งที่เป็นวิราคะ ทั้งที่เป็นสราคะ **ถ้าเป็นวิราคธรรม ก็เป็นธรรมกายที่บริสุทธิ์ ถ้ายังไม่เป็นวิราคธรรม ก็ยังไม่เป็นธรรมกายที่บริสุทธิ์** แต่ธรรมกายที่มาในอัคคัญญสูตร ซึ่งแสดงว่า คำว่า **ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี ธรรมภูตก็ดี พรหมภูตก็ดี เป็นชื่อหรือคำร้องเรียกซึ่ง "ตถาคต"** นั้น มีปรากฏที่

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในที่อื่นอีกหลายแห่ง เช่น ในอัคคิเวสสน--วัจฉโคตรสูตรเป็นต้น เล่าว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่วัจฉโคตรปริพาชก ปฏิเสธปัญจขันธ์ว่า เขาบัญญัติตถาคตด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใด รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันนั้น ตถาคตละเสียได้แล้ว ทำให้เหมือนตาลมีรากขาด มียอดด้วน ไม่เจริญอีกแล้ว ดังนี้ นี่ก็ได้ความว่า **ตถาคตไม่ใช่นาม ไม่ใช่รูป ไม่ใช่ขันธ์ ๕ ไม่ใช่อายตนะ ๖ ไม่ใช่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่ใช่โลกิยธาตุ ตถาคตนั้นเป็นธรรม** ซึ่งบางครั้งหรือบางแห่ง ก็เรียกว่า **"เรา"** เช่นในวักกลิสูตร ทรงแสดงแก่พระวักกลิว่า **"ประโยชน์อันใดด้วยการมานั่งแลดูร่างกายซึ่งเป็นของเน่านี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม ดังนี้"** แต่คำว่า **"เราๆ"** นี้ มีที่ใช้หลายแห่ง เราแก่ เราเจ็บ เราตายก็มี เราเป็นผู้พลัดพรากจากนามรูป ที่แก่ ที่เจ็บ ที่ตาย ซึ่งเป็นของรักยิ่งนั้นก็มี เราเป็นผู้เป็นไปตามกรรมก็มี อันมาในอภิณหปัจจเวกขณ์. **"เรา" ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ก็มี. "เรา"ที่แสดงไว้ในวักกลิสูตรนั้น ไม่ใช่เรา ๓ ข้อข้างต้นในอภิณหปัจจเวกขณ์นั้น "เรา"ในพระสูตรนี้ เป็น"เราตถาคต" "เรา"**ใช้ใน**ธรรมกายที่บริสุทธิ์** ดังนี้.

(พระพรหมมุนี [สุวจเถร] , ปาฐกถาเรื่องกายสาม ;
มหามกุฏราชวิทยาลัย , พิมพ์ครั้งที่ ๔ ; พ.ศ.๒๕๒๗ , หน้า ๓๕-๓๖)

บทที่ ๑๐

วิปัสสนาวิธี ถึงธรรมกายและเข้ามรรคผล

---

[๑] ตัวอย่างวิปัสสนาวิธีแบบโบราณ ถึงธรรมกาย

แบบขึ้นกัมมัฏฐาน

ห้องพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ

ได้ต้นฉบับจากวัดประดู่โรงธรรม กรุงศรีอยุธยา (กรุงเก่า) พระอาจารย์กล่าวไว้ว่า เป็นแบบที่สืบเนื่องมาจากท่านทิสาปาโมกขาจารย์ ๕๖ องค์ แต่ครั้งโบราณฯ มีข้อความตอนท้ายว่า

ต่อนั้นให้ยกจิต **โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ฌานํ** จนทำลาย **ประกฤติ = ปรา = อปรา** ได้แล้ว **กายสุขํ** ความสุขกาย **จิตฺตสุขํ** ความสุขจิต จักเกิดมีที่อาตมา เมื่อกายเป็นสุข จิตเป็นสุขแล้ว **สนฺตุฏฺโฐ** เป็นผู้สันโดษ **สลฺเลโข** เป็นผู้ประพฤติขัดเกลา **ปหิตตฺโต** เป็นผู้มีตนส่งไปสู่คุณความดีเป็นเบื้องหน้า **จึงตั้งจิตพิจารณาดูธรรมกายในรูปกาย ด้วยการดำเนินในโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการ จนจิตรู้แจ้ง**

แทงตลอดรูปธรรม และ **นามธรรม ได้แล้ว จักมีตนเป็นที่พึ่ง จักมีธรรมเป็นที่พึ่ง ด้วยประการฉะนี้**

องค์**สมถะ** เปรียบเหมือนการก่อสร้างเคหะสถานได้เอง คือสร้างเบญจขันธ์ด้วยความรู้จริง **วิปัสสนา** เปรียบนายช่างผู้ฉลาดในการรื้อการทำลายสถานที่ แต่ไม่ให้เสียหายแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหันตขีณาสพเจ้าทำลายเบญจขันธ์ ด้วยการตัดอุปทานด้วยวิชชา ฉะนี้.

[พระมหาโชติปญฺโญ (ใจ ยโสธรรัตน์) วัดบรมนิวาส หนังสือพุทธรังษีธฤษดีญาณ ว่าด้วยสมถแลวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๔ ยุค, กมลศิลป์การพิมพ์ ชลบุรี, พ.ศ. ๒๔๗๙, หน้า ๒๖๙]

แบบขึ้นพระกัมมัฏฐานห้องพระสังฆคุณ ๑๔

ตั้ง**ธาตุ** ตั้ง**ฌาน** ตามระเบียบแล้วดำเนินในวิปัสสนาญาณ ๙ ต่อไป...ฯลฯ เป็นเสร็จพิธีที่ ๒

ต่อนั้น ท่านสอนให้ดำเนินในการปฏิบัติทางใจ โดยตรง คือ **สุปฏิปันโน** ปฏิบัติด้วยความภักดีต่อใจ **อุชุปฏิปันโน** ปฏิบัติตรง คือให้มีความสัตย์ต่อจิต **(อตฺต)** **ญายปฏิปันโน** ปฏิบัติรู้แจ้งในเรื่องของจิต **สามีจิปฏิปันโน** ปฏิบัติชอบต่อจิต โดยความก็ให้กำหนดรู้กระแสของจิตทั้ง ๗ คือ (๑) จิตเดิม, (๒) ความคิด, (๓) ความเห็น, (๔) ความน้อมอารมณ์ (๕) ความรับอารมณ์, (๖) ความกำหนดอารมณ์, (๗) ความตรวจอารมณ์ และตัวเชาว์วิถีที่แล่นไปจากจิต พระโยคาวจรผู้ที่จะปฏิบัติชอบต่อจิตได้ก็ต้องดำเนินในห้องวิปัสสนาญาณทั้ง ๙ ประการ ความจึงจักแจ่มในสกลกายนี้มีที่ตั้ง ๑ ผู้ทำ ๑ เครื่องมือต่างๆ ๑ **ความรู้** นับในวิปัสสนา **ข้อรู้** นับในอาการ ๙ อย่าง **ผู้รู้** นับในจิตเพราะจิตเป็นผู้รู้ ผู้เห็นและ

ผู้รับรู้ด้วย ผู้เสวยด้วย ส่วนเครื่องทำ ๑ การทำ ๑ ผู้ทำ ๑ สามอย่างนี้ สงเคราะห์ให้เกิดกรรม กรรมนั้นเองเกิดจากเจตนา อันเนื่องด้วยจิต จิตเนื่องอยู่ใน**อัตตะ** ภาวะของความรู้ซ่อนความลึกลับไว้อย่างมหัศจรรย์อย่างนี้ จึงจำเป็นต้องพิจารณาดูสกลกายนี้ด้วยวิปัสสนาญาณ เพื่อได้รู้แจ้งแทงตลอดในภาพของจิต คือ

[๑] ความรู้ประเภทใด ทำให้เห็นเอกภาพ เอกจิต เอกธรรม อันตั้งมั่น ไม่เสื่อมสูญในสิ่งทั้งปวง และทำให้เห็นไม่แยกในสิ่งที่แยกกันอยู่ ได้แก่ การเห็นตัวสภาวธรรมที่เป็น**ธรรมธาตุ ธรรมัฏฐิติ ธรรมนิยาม** ความรู้นั้นจงทราบเถิดว่าเป็นความรู้จริงประกอบในทาง**โมกขธรรม** โดยแท้ควรดำเนิน

[๒] ความรู้ประเภทใด รู้ในสรรพสิ่งที่เป็นภาวะต่างๆ อันต่างชนิดโดยความเป็นต่างๆ กัน นำให้เกลียด นำให้ชอบ นำให้เมา พึงทราบว่าเป็นความรู้ที่ประกอบด้วย **“รโชธุลี”** ควรละ

[๓] ความรู้ประเภทใด ทำให้ติดอยู่ในการกระทำอย่างเดียว แต่ส่วนผลนั้นมีอาการเป็นเหมือนรู้รอบหมดแล้ว ทั้งไม่เที่ยงแท้แน่นอน และมีเพียงประมาณเล็กน้อยเท่านั้น ความรู้ชนิดนั้นพึงทราบว่าประกอบด้วย **“ตะโม** มืด หรือ **โมหะ** หลง” ควรละ

[๔] ความรู้ประเภทใด ที่ทำให้มี **มานะ ทิฏฐิ อหังการ มมังการ** ความรู้ประเภทนั้นประกอบด้วย **“โทโส** โทษ หรือ **โกโธ** โกรธ” ควรละ

พระโยคาวจรผู้รู้ว่า ธรรมกายดำรงอยู่ในหทัยประเทศแห่งสรรพภูต ทำให้หมุนดังว่าหุ่นยนต์ **ท่านจึงตั้งใจเจริญพระวิปัสสนาญาณเพื่อให้ถึงธรรมกาย เป็นที่พึ่งอันยอดเยี่ยมโดยสิ้นเชิง ถึงสถานอันสงบระงับประเสริฐเที่ยงแท้ เพราะความอำนวยของธรรมกายนั้นเป็นอมตะ.** *[อ้างแล้ว, หน้า ๒๘๓]*

[๒] ตัวอย่างวิธีเจริญสมถวิปัสสนา แบบที่หลวงพ่อวัดปากน้ำสอนให้ปฏิบัติ ถึงธรรมกายและพิจารณาอริยสัจเข้ามรรคผล

ให้รวมใจของทุกกายอยู่ ณ ศูนย์กลางธรรมกายอรหัตที่ละเอียดที่สุด **เอาใจธรรมกายอรหัตเป็นหลัก เจริญฌานสมาบัติ** (รูปฌาน ๔) หมดพร้อมกันทุกกายหยาบกายละเอียด โดยอนุโลมและปฏิโลม ๑-๒-๓ เที่ยว **ให้ใจผ่องใสจากกิเลสนิวรณ์ อ่อนโยน ควรแก่การงาน** แล้ว**ธรรมกายพระอรหัตที่สุดละเอียดทำนิโรธดับสมุทัย** คือ พิสดารธรรมกายอรหัตในอรหัต ออกจากฌานสมาบัติ (ไม่ต้องพิจารณาอารมณ์ฌาน) ผ่านศูนย์กลางกำเนิดธาตุธรรมเดิมอันเป็นที่ตั้งของธาตุ-ธรรม และเห็น-จำ-คิด-รู้ อันเป็นที่ตั้งของกิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ของกายโลกียะสุดกายหยาบกายละเอียด **ปหานอกุศลจิตของกายในภพ ๓ ให้บริสุทธิ์ เป็นแต่ใจ** (คือ**ญาณรัตนะ) ของธรรมกายที่บริสุทธิ์ล้วนๆ จนสุดละเอียด ปล่อยอุปาทานขันธ์ ๕** และ**ความยินดีในฌานสมาบัติได้ (แม้ชั่วคราว) เป็นวิกขัมภนวิมุตติ ธรรมกายที่หยาบจะตกศูนย์ ธรรมกายที่สุดละเอียดจะปรากฏในอายตนะนิพพาน ก็ให้ซ้อนธรรมกายที่บริสุทธิ์สุดละเอียดนั้นที่กลางของกลางพระนิพพาน โคตรภูจิตยึดหน่วงพระนิพพานเป็นอารมณ์** อยู่แล้วนั้น

[๑] **ใช้ตา (ญาณ) พระธรรมกายพิจารณาอริยสัจที่กลางกายมนุษย์เห็นแจ้งแทงตลอดอริยสัจเหล่านี้** พร้อมกับเดินสมาบัติ เมื่อถูกส่วนเข้าพระธรรมกายก็ตกศูนย์เป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕ วา ในไม่ช้าศูนย์นั้น

ก็กลับเป็นพระธรรมกาย หน้าตักกว้าง ๕ วา สูง ๕ วาขึ้นไป เกตุดอกบัวตูม นี้เป็น**ธรรมกายพระโสดา** กล่าวคือ

เมื่อผู้ปฏิบัติภาวนาสามารถเจริญปัญญารู้แจ้งในพระสัจจธรรม ดังกล่าวแล้ว ธรรมกายโคตรภูละเอียดก็ตกศูนย์ แล้วธรรมกายพระโสดา--ปัตติมรรคก็ปรากฏขึ้น ปหาน (ละ) สังโยชน์เบื้องต่ำ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ได้แล้ว ธรรมกายพระโสดาปัตติมรรค ก็ตกศูนย์ ธรรมกายพระโสดาปัตติผลก็จะปรากฏขึ้นเข้าผลสมาบัติ พิจารณาปัจจเวกขณ์ ๕ คือพิจารณามรรค, ผล, กิเลสที่ละได้, กิเลสที่ยังเหลือ และพิจารณาพระนิพพาน ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระโสดาบัน และก็จะเห็นธรรมกายพระโสดาปัตติผลใสละเอียดอยู่ตลอดเวลา ไม่กลับมัวหมองหรือเล็กเข้ามาอีก

[๒] แล้ว**ธรรมกายพระโสดานั้นเข้าฌาน พิจารณาอริยสัจของกายทิพย์ ให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** ทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว เมื่อถูกส่วนเข้า ธรรมกายพระโสดาก็ตกศูนย์เป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ ๑๐ วา ในไม่ช้าศูนย์นั้นก็กลับเป็นพระธรรมกาย หน้าตักกว้าง ๑๐ วา สูง ๑๐ วาขึ้นไป เกตุดอกบัวตูม นี่เป็น**ธรรมกายพระสกิทาคามี** กล่าวคือ

เมื่อธรรมกายพระสกิทาคามิมรรคปรากฏขึ้น กำจัดสังโยชน์ และสามารถละโลภะ โทสะ และโมหะ จนเบาบางลงมากแล้ว ก็จะตกศูนย์ และปรากฏธรรมกายพระสกิทาคามิผลเข้าผลสมาบัติ และพิจารณาปัจจเวกขณ์ ๕ ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระสกิทาคามี และท่านก็จะเห็นธรรมกายพระสกิทาคามีใสละเอียดอยู่ตลอดเวลา

[๓] แล้ว**ธรรมกายพระสกิทาคามีนั้นเข้าฌาน ดูอริยสัจของกายรูปพรหม ให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** เมื่อถูกส่วนเข้า ธรรมกาย

พระสกิทาคามีก็ตกศูนย์เป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ ๑๕ วา ในไม่-ช้า ศูนย์นั้นก็กลับเป็นพระธรรมกาย หน้าตักกว้าง ๑๕ วา สูง ๑๕ วาขึ้น-ไป เกตุดอกบัวตูม นี่เป็น**ธรรมกายพระอนาคามี** กล่าวคือ

เมื่อธรรมกายพระอนาคามิมรรคปรากฏขึ้นปหานกามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยได้อีก แล้วก็จะตกศูนย์ ปรากฏธรรมกายพระอนาคามิผล เข้าผลสมาบัติ และพิจารณาปัจจเวกขณ์ ๕ ได้บรรลุมรรคผล เป็นพระอนาคามีบุคคล และท่านจะเห็นธรรมกายพระอนาคามีใสละเอียดอยู่ตลอดเวลา

[๔] แล้ว**ธรรมกายพระอนาคามีนั้นเข้าฌาน ดูอริยสัจของกายอรูป--พรหม ให้เห็นจริงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** เมื่อถูกส่วนเข้า ธรรมกายพระอนาคามีก็ตกศูนย์เป็นดวงใส วัดเส้นผ่าศูนย์กลางได้ ๒๐ วา ในไม่ช้า ศูนย์นั้นก็กลับเป็นพระธรรมกายหน้าตักกว้าง ๒๐ วา สูง ๒๐ วาขึ้นไป เกตุดอกบัวตูม นี่เป็น**ธรรมกายพระอรหัต**แล้ว กล่าวคือ

เมื่อธรรมกายพระอรหัตตมรรคปรากฏขึ้นปหานสังโยชน์เบื้องสูงอีก ๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชา ได้โดยเด็ดขาดแล้วก็ตกศูนย์ ธรรมกายพระอรหัตตผลก็จะปรากฏขึ้น เข้าผลสมาบัติ และพิจารณาปัจจเวกขณ์ ๔ คือพิจารณามรรค ผล กิเลสที่ละได้หมด และพิจารณาพระนิพพาน ได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันตขีณาสพ แล้วท่านจะเห็นธรรมกายพระอรหัตของท่านใสละเอียด และมีรัศมีสว่างอยู่ตลอดเวลา ไม่กลับมัวหมองหรือเล็กลงอีก และก็จะมีญาณหยั่งรู้ว่าท่านได้บรรลุพระอรหัตตผลแล้ว

เมื่อได้กายพระอรหัตนี้แล้ว ก็ให้ซ้อนสับทับทวีกับพระนิพพานในพระนิพพานต่อๆ ไปจนถึงต้นๆ ไปจนสุดละเอียด แล้วหยุดตรึกนิ่งเพื่อฟังตรัสรู้ในธรรมที่ควรรู้อีกต่อไป

การเจริญสมาบัติพิจารณาพระอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เมื่อกำหนดรู้-ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ด้วยสัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณแล้ว ญาณทั้ง ๓ กลุ่มนี้เองที่เป็นปัญญาผุดรู้ขึ้นมาเองในระหว่างการปฏิบัติ เป็นปัญญาที่ทำให้รู้ว่าสัจจธรรมนั้นมีจริง ถ้าเพียรปฏิบัติอย่างถูกต้องไม่ท้อถอย ก็จะพ้นจากทุกข์ได้ **ญาณทั้ง ๓ กลุ่ม รวม ๑๒ ญาณของอริยสัจ** ในตอนนี้ เปรียบเหมือนจอบเสียมที่นำมาใช้ในการขุดพื้นดินเพื่อกระแสธารปัญญา **จะสามารถไหลไปสู่นิพพิทาญาณ ทีนั้นญาณทั้ง ๑๒ ญาณของอริยสัจ จะวิวัฒนาการเป็นความเห็นแจ้งในปฏิจจสมุปบาทธรรม ๑๒ ทำให้ สามารถกำหนดรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และสมุทัย** ซึ่งเป็นต้นทาง **ให้กำหนดรู้อริยสัจ และพระไตรลักษณ์ขั้นละเอียด** ว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** และ **สพฺเพ ธมฺมา** (สังขาร/สังขตธรรม ทั้งปวง) **อนตฺตา** ซึ่งเป็นธรรมาวุธอันคมกล้า ปหานสังโยชน์พินาศไปใน พริบตา

ญาณทั้ง ๓ กลุ่ม คือ **สัจจญาณ กิจจญาณ** และ**กตญาณ** อันให้**เห็นแจ้งในอริยสัจ ๑๒ นี้ จะเห็นและกำหนดรู้ได้เป็นอย่างดี โดยทางเจโตสมาธิ** หรือ**ธรรมปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่พระเดชพระคุณหลวงพ่อวัดปากน้ำได้ปฏิบัติและสั่งสอนถ่ายทอดไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.**

ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็นอนัตตา

(สํ. ขํ. ๑๗/๔๒/๒๘.)

รูปํ ภิกฺขเว อนตฺตา, รูปญฺจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส นยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพฺเภถ จ รูเป เอวํ เม รูปํ โหตุ เอวํ เม รูปํ มา อโหสีติ.

ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว รูปํ อนตฺตา ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภติ รูเป 'เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสีติ.

(วินย. ๔/๒๐/๒๔-๒๕.)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **รูป เป็น "อนัตตา"** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ก็ถ้ารูปนี้จักได้เป็น "อัตตา" แล้วไซร้ รูปนี้ต้องไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ และใครๆ พึงได้ในรูปว่า 'รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย'**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้นรูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และใครๆ จึงไม่ได้ในรูปว่า 'รูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย'**